

ПОДПИСНОЙ ИНДЕКС:
на год – ПС802–0
на полугодие – ПМ981–0

Тангчолпан № 1, 2025

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке

Адабият Дагъыстан

16+

ISSN 0235-0157

Тангчолпан

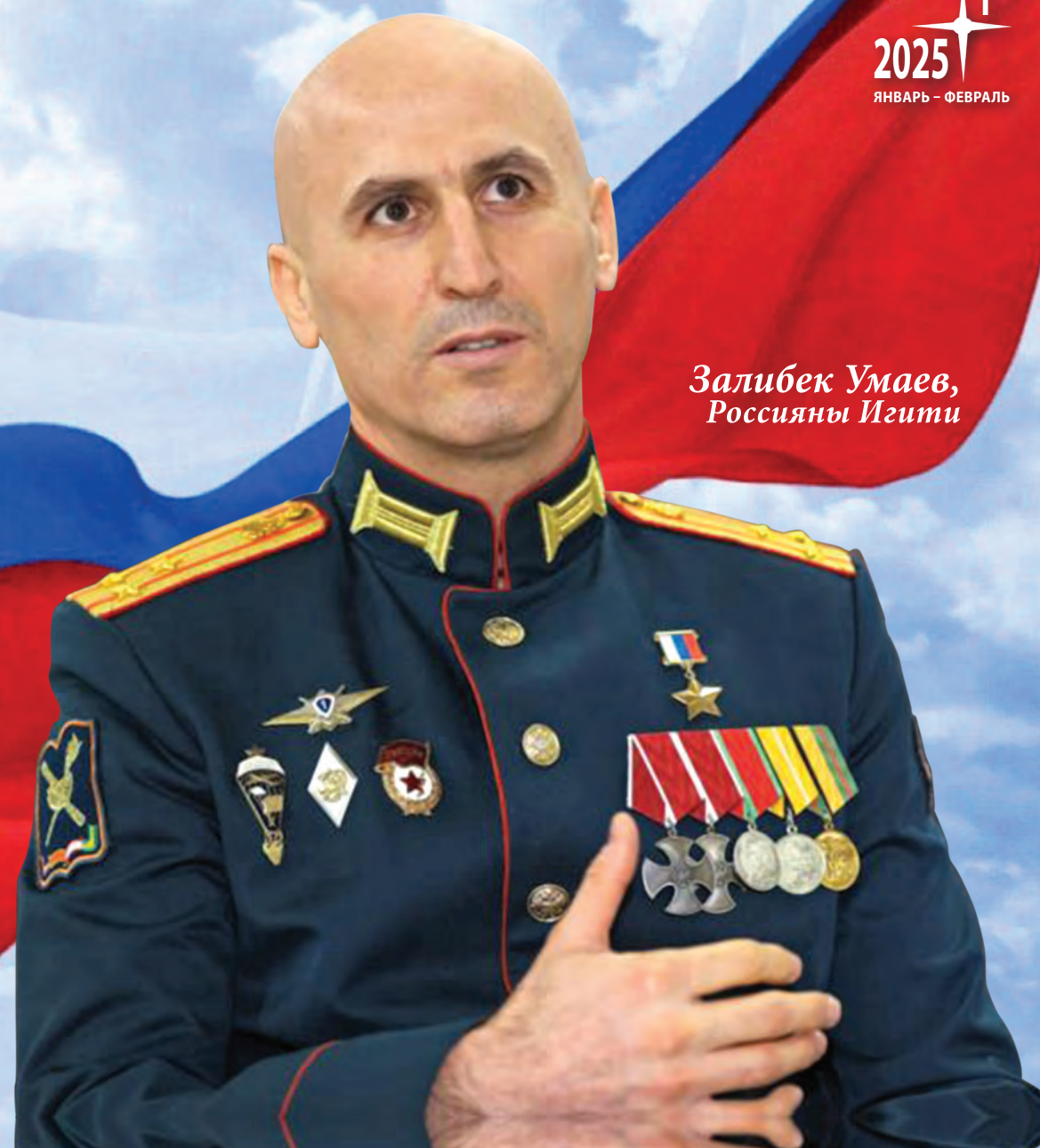
ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЧЕБЕР – АДАБИЯТ ВА ЖАМИЯТ-ПОЛИТИКА ЖУРНАЛ

Россияны Игити Залибек Умаев
дос-къардашы булан.

1
2025
ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ

Залибек Умаев,
Россияны Игити

Ѓутлайдыз!

Залибек Умаев Дагъыстан Республиканы Башчысы С.А. Меликов булан.

Ѓутлайдыз!

Гебек Къонакъбиев «Дагъыстанны халкъ язывчусу» деген сыйлы атгъа ес болду.

Тантолпан

Эки айда бир чыгъагъан чебер-адабият ва
жамият-политика журнал

Учредитель:

Агентство информации
и печати Республики Дагестан

1917-нчи йыл, 20-нчы
августдан башлап чыгъа

Издается с 20 августа
1917 года

1
2025

январь – февраль

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
Редакция республиканских
литературных журналов “Соколёнок”
и “Литературный Дагестан”

БУ НОМЕРДЕ:

ПОЭЗИЯ

А. ЖАЧАЕВ.
Дёртлюклер..... 3
У. ИБРАГЪИМОВА.
Хабылгъан алма. Сокъмакъдан – уллу
ёлгъа 21

ПРОЗА

Г. КЪОНАКЪБИЕВ.
Хабарлар 44
М. ГЫЮСЕЙНОВ.
Хабарлар 51

ДРАМАТУРГИЯ

Бернард ШОУ.
Миллионерша 69

ЭЛИБИЗНИ ИГИТЛЕРИ

Г. КЪОНАКЪБИЕВ.
Россияны Игити 86

АДАБИЯТ АХТАРЫВ

А. СОЛТАНМУРАТОВ.
Ойлашдырагъан ойлар..... 91

Баш редактор
М.М. Агъматов
тел. 67–16–31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
supriyanat5888@mail.ru

Редколлегия:
А. Абдуллатипов
П. Абдуллаева
Б. Гъажиев
Ш.-Х. Алишева
М. Гьуссейнов
А. Жачаев
И. Махтибеков
А. Солтанмуратов
И. Халипаева
И. Ханмурзаев

Редакцияны адреси:
367025, Магъачкъала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия – 67–18–75
редакторлар – 67–18–89

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Регистрационный номер:
серия ПИ №ТУ 05-00415 от 22.04.2019 г.
выдан Управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Типография:
ООО «Агентство «Кавказинтерпресс»
Адрес типографии:
355002, Ставропольский край, г. Ставрополь,
ул. Лермонтова 191 Б.

ТАНГЧОЛПАН №1, 2025
На кумыкском языке

Печать офсетная. Бумага офсетная.
Формат 70 x 108 ¹/₁₆. Усл. печ. л. 8,4.
Физ. печ. л. 6,25. Уч. изд. л. 6,97.

Подписано в печать 12.02.2025 г.
Выход в свет 15.02.2025 г.
Тираж 501 экз. Заказ № 85.

Редакция и издатель:
Государственное бюджетное учреждение
Республики Дагестан. Редакция республиканских
литературных журналов “Соколёнок”
и “Литературный Дагестан”.
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.
Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Цена свободная.

Агъмат ЖАЧАЕВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

ДЁРТЛЮКЛЕР

БОРЧУБУЗ

Эл дегенде, кёкге ете тёбебиз,
Эл дегенде, къана бизин къурчубуз,
Эл байрагъын тизден чёгюп оьбебиз,
Элни суймек – гюнер тюгюл, борчубуз.

КЪУМУКЪ КЪЫЛЫКЪ

Гъай, не этейик, ачгёз тюгюл гёзюбюз,
Гъар къачан да ачыкъ бизин аябыз,
Оьзден кюйде, ушыюсек де оьзюбюз,
Оьзгелеге отбаш алны къоябыз.

НЕ БАШГЪА?

Азман шаир болсам Къумукъ элиме,
Ахыры бир айлангъынча сынташгъа,
Арагъызда болмадым не, болдум не,
Аз яшадым, кёп яшадым – не башгъа?

НАМУС

Намусну биз уйренгенбиз къоралап,
Намус уяв турмакъ уллу талайдыр,

Намус бизде юхлагъынча хоруплап,
Юхлап дагъы уянмагъан къолайдыр!

ЯШЫРТГЪЫНЛАЙ ЙЫЛАЙДЫР

Байлыгъына насип демей гъали ким,
Байлыкъны да иши, балики, шулайдыр:
Гъай, ким биле, бир-бир байлар, баликим,
Насип ёкъгъа яшыртгъынлай йылайдыр.

СОКЪУР БОЛСАНГ

Сокъур болсанг, къыйнама чы кёп жанынг,
Сав этмек бар бек билеген гёз докътур,
Сокъур этсе йыртыллаву акъчаны,
Дагъы къайтып гёрме болар гёз ёкъдур.

АРТЫКЪ ХОРЛУКЪ

Артыкъ ачдыр азув ашар, таш ашар,
Айып тюгюл шогъар артыкъ толсакъ биз,
Амма шондан артыкъ хорлукъ, къурдашлар,
Артыкъ токъну ач гючюгю болсакъ биз!

КЪАЛГЪАЙ ЭДИК

Агъым сувдай агъып тура йыллар да,
Ахыр гезик юмгъунчагъа гёзюбюз,
Йылларыбыз къалып бизин сынларда,
Юреклерде къалгъай эдик оъзюбюз.

ЯНГЫ ЙЫЛ ГЕЧЕГИ ЁРАВ

Бу гече гъеч ягъылар зат бар буса,
Юреклерде сюов оту ягъылсын,
Бу гече гъеч чагъылар зат бар буса,
Бир-биревге гъашыкъ гёзлер чагъылсын!

КЪАРА ЮРЕК

Къара юрек къара кюйде не гюнде,
Къара юрек къала къара кююнде,
Къара юрек къаралыкъдан сакъ болмай,
Къара ташны жувгъан булан акъ болмай.

ТАЗИЯТДА ТУРГЪАНМАН

- Айт да, тюзлюк, сен не гюонер этгенсен?
- Арбамны тез ахыратгъа бургъанман.
- Тюзсюзлюк, сен не муратгъа етгенсен?
- Тюзлюк оёлюп, тазиятда тургъанман!

1986

ОБЗДЕНЛИК

Обзденликдир ярыкъдан да ярыкъ зат,
Оёлгюнчеге оёмюрлюкге тарыкъ зат,
Оёлтюргендей болсанг ону тас этме,
Оёлюгедей ярар сагъа яс этме.

АКЪЧА

Къопма тура буса ярай акъчасыз
Абат алма болмас авур вакътилер,
Булай къалса, бир-биревге адамлар
Бир арив сёз айтгъангъа да гъакъ тилер.

БИРЕВ ТАРЫКЪ ЗАМАНДА

Айланада халкъ аз болмай гъаман да,
Халкъны излеп тюшмей арек чапмагъа,
Юрек ачма бирев тарыкъ заманда,
Шо биревню къыйын бола тапмагъа.

ЯШАВ

Ябушувда сюе о биз къатгъанны,
Ябушув кёп сав дюньяны юзюнде:
Тёбесинде Гюн иржая утгъанны,
Юлдуз сёне утдургъанны гёзюнде.

СЫНДЫНГ, ВАТАН

Сындынг, Ватан, сурайылдай увалдынг,
Бу пашманлыкъ болмай йыргъа сыймагъа,
Тюшмесе чи яхшы эди сонг бизге
Гесеклеринг йылай туруп жыймагъа!

1992

АЙРЫЛДЫКЪ ДА, МАЙРЫЛДЫКЪ

Бир эл эдик, эллер бизин сюердей,
Кюллю халкъгъа кюлкю болуп айрылдыкъ,
Эмен эдик, кёкге башы тиердей,
Кёк ургъандай гъар бутакъ бир майрылдыкъ!

1995

ЭЛИН САТГЪАН ЭРКЕК

Эли ёкъну аркъасы ёкъ, бели ёкъ,
Элин сатгъан эрден эрши дели ёкъ,
Эркек де бир, элин сатып хошланар,
Хынжыл да бир, эки сынып ташланар.

НАЛОГЛАР

Налог жыйма гюч салына бар-бардан,
Налогчулар налог жыйып тербейлер,
Налог жыя атарбасы барлардан,
Самолёту бар тайпаны гёрмейлер.

2005

ДУМАНЫ БИР-БИР ДЕПУТАТЛАРЫ

Тююшме де гъазир бир-бир заманда,
Гъалал болмай олтургъан оъз ерине,
Не яхшыдыр тюгюлю футбол команда,
Тебе турар эдилер бир-бирине.

1995

ЯЛГЪАН

Къарагъанда сав очарны гёзюнден,
Яман зат ёкъ ялгъанны гъеч оъзюнден,
Янгыз бирев яхшы деген ялгъангъа,
Ялгъан ону атасындан къалгъангъа.

АДАМ, ОГЪАР НЕГЕ ТЮБЕК ЧАГЪАСАН?

Табиатгъа, сайки, ини-агъасан,
Сёзюнг булан оъзюнг салып бийикге,

Оъзюнг буса тиреп тюбек чагъасан
Къозламагъа ятгъан къубагийикге!

САВБОЛСУН ДЕП ИЧЕМЕН

Аякъ ете аявсуздан толагъан
Къумукъ тойгъа гирип барсам нече мен,
Сатмай бизин сав турмагъа болагъан
Сав уланлар савболсун деп ичемен!

1970

КЪОЙЧУ ИРГЪАКЪ

Къойчу иргъакъ агъач гесек декегиз,
Къойчу иргъакъ – къойчуланы къаламы,
Къою булан къойчу къырда болмаса,
Къолубузда къой эт чишлик боламы?

ПАКЪЫР

Пакъырлыкъны гелмединг сен эбинден,
Сыйпамагъыр сен йыланни кебин де,
Шо да сагъа балагъ болуп къопмакъ бар,
Йылан кеп де сен пакъырны хапмакъ бар.

АЧЫЛМАСА ЮРЕКЛЕР

Ачыларгъа умут уъзер юлдуз ёкъ,
Биз экенбиз юлдуз ачма гереклер,
Шо ачывда бир татыв ёкъ, бир туз ёкъ,
Бир-биревге ачылмаса юреклер.

БИР АГЪАЧДАН ЭТИЛЕ

Бир юрекде яшай йыр да, намус да,
Етмес йимик затлар да сонг етиле,
Кёпден берли тюбек сап да, къомуз да
Бир терекни агъачындан этиле.

КЪАБУРЛАР ДА КЪАРАП ТУРА БУГЮНЛЕР

Юлютюгюз мыйыкъ гъалал тюгюллер,
Мыйыкъ бизге гъарамлыгъы мекен деп,

Къабурлар да къарап тура бугюнлер
Къайсы эрге мыйыкъ гьалал экен деп!

АЧУВ

Ачув деген тюпсюз терен къакъадыр,
Амал болса, арбанг ондан арек бур.
Яда ачув йылан ятгъан такъадыр,
Хапдырмагъа суймей бусанг, арек тур!

КЪАРТ КЪЫЗНЫ НАСИБИ

Эрге, гьейлер, мен неге тез бармадым,
Болсун учун оьз уьюм, оьз эшигим,
Булай уллу насип бар деп турмадым,
Чайкъагъанда тюгюл яшны бешигин.

ИТ ГЬЮНЕР

Макътанасан алив гьилла къурдум деп,
Арслан эрге артдан чатакъ урдум деп.
Яшыртгъынлай хапма ягъсыз гьитинер,
Яшыртгъынлай хабып болмакъ – ит гьюнер!

ЯШЛАРЫ ЁКЪ УЬЙЛЕР

Яшлар булан яшавубуз кюйлене,
Яшларсыз уьй юрегибиз сызлата,
Терезесин яшлары ёкъ уьйлени
Яшавда бу яллава яй да бузлата.

АЛТМЫШДАН СОНГ

Алтымышдан сонг мыйыгъыбыз бурсакъ да,
Къартлыкъ булан ювукъ бизин арабыз,
Алгъа багъып юрюйбюз деп турсакъ да,
Алтымышдан сонг артгъа багъып барабыз.

БОЛЬНИЦАДА

Ихтиярсыз биревге де ярамай
Больницада аврувланы гёрмеге,
Мунда янгыз биревге де сорамай,
Ананг оьлгюр, ажжал бола гирмеге!

АЙТЫЛГЪАН ВРАЧ АЙТА

Айта барсам, акъ халатлы къайда ёкъ,
Артыкъ зат деп айтман, тюзю, билим де,
Алты диплом алсанг да сен пайда ёкъ,
Арив сёзюнг болмагъан сонг тилингде.

АТАМ ЁКЪДА

Атым эди алгъа аргъып аларым,
Атам эди аркъатаяв боларым,
Атым ёкъда – авур тийди яявум,
Атам ёкъда – авду аркъатаявум.

1980

БОШ ЧЕЛЕК

Бош челекден ёкъ тюк чакъы къоркъунчум,
Биргинеге бир зат четим этмесе, –
Бош челекдей бош юреги бар адам,
Ёл чыкъгъанда ёлум къыркъып ойтмесе.

КЪАЙСЫ ПАЧА КЪАЛАР ДЕЙСЕН СУКЪЛАНМАЙ?

Авлиядыр акъчам кёп деп эришген,
Авзун артыкъ ачардан гъеч сакъланмай,
Къабан йимик савлугъу бар дербишге
Къайсы пача къалар дейсен сукъланмай?

ЯШАВ ДЕП МЕН АЙТМАС ЭДИМ ЯШАВГЪА

Антгъа бир де баврумну дерт биширмей,
Яшай бусам гёзюмден чыкъ тюшюрмей,
Бар зат тынчлай геле буса башбавгъа,
Яшав деп мен айтмас эдим яшавгъа!

МЕН ТУРГЪАНМАН ОЛАР ГЕТИП БАРА ДЕП

Юрекге де айтып тынглап къара деп,
Болармысан турна йыргъа тынгламай,

Мен тургъанман олар гетип бара деп,
Оъзюм гетип барагъаным англамай.

КЪАРА ХАЛКЪГЪА НЕ ЭТДЕЙСЕН!

Бажарылмай, Ватан, булай къалып да,
Къара халкъгъа нечик амал эт дейсен,
Къара гюнге къара шайы салып да
Болмай буса, оъл деймисен, не этдейсен?

1995

САБАНЧЫ

Къышда ону къара сувукъ къысгъангъа,
Ййда ону къайнагъангъа мийиси,
Алтынгъа тенг ашлыкъ бите къырларда,
Авулларда – исси экмекни ийиси.

АТКАРАСЛАР

Аткараслар айтмай бизге ялгъанны,
Аз буса да аткараслар къалсынлар,
Къонакъ алыв аталардан къалгъанны
Ат караслар сама эсге салсынлар!

БОЛУП КЪАЛДЫКЪ АДАМЛАНЫ УРЛАЙГЪАН

Ватан эди сав дюньяны торлайгъан,
Алтыдан бир пайын ону елеген,
Болуп къалдыкъ адамланы урлайгъан,
Бирев тувса, болдукъ экев оълеген!

1995

КЪАТЫКЪ БОЛАР ЙИМИК КЪАТГЪАН АШЫНА

Иш ёкълукъну къатты тие таягъы,
Къатты тие къара халкъны башына.
Къара халкъны къайгъы-дерти, баягъы,
Къатыкъ болар йимик къатгъан ашына!

СЁЗЛЕР

Тюзсюзлени тюзсюз сёзю тутулуп,
Тюз сёзюбюз тура буса тутулмай,
Гъеч амал ёкъ бирлер душман болмаса,
Бирлер бизге ят болмаса къутулмай!

ЭКИ ЁЛ

Мунда къалма антгъа бирев гелмеген,
Эки ёл бар сав оъмюрню боюнда:
Ким аш жыя – ачлар булан бёлмеге,
Ким таш жыя – яшырмагъа къойнунда.

БАРЫМ БАРДЫР, ЁГЪУМ ЁКЪ

Биревню де тилим булан мен тилмен,
Аллагъ берген барым бардыр, ёгъум ёкъ,
Биревге де, артдан урма билеген,
Чепкен тюпде яшырылгъан огъум ёкъ.

БЁЛЮНЕ

Бешик бардай къабур да бар такъталы,
Биз билебиз жан савлукъ не, оёлю не,
Арив кино йимик оъмюр токъталып,
Битгенин биз соймес ерде бёлюне.

АХЫРЫНЧЫ АЛМА ТЮШДЮ ЖАБАРГЪА

Точка болуп, ахыр салма суйгендей
Алтын гюзню гъакъындагъы хабаргъа,
Бийикдеги бутакъгъа ел тийгенде,
Ахырынчы алма тюшдю жабаргъа.

АЙЛАНАЙЫМ ОТУ ГЮЧЛЮ ОТБАШГЪА

Сиз бусагъыз боранда зор адашгъан,
Бузлар йимик бузукъ буса гъалыгъыз,
Айланайым оту гючлю отбашгъа,
Алдымда сиз исинип сав къалыгъыз!

ЭЛИНГ ЯХШЫ

Боранында адашсанг да – эл яхшы,
Яллаунда сен шашсанг да – эл яхшы,
Элинг яхшы, элинг яхшы негер де,
Элинг сюер эркек бусанг эгер де.

ЭТ ГЕСЕК

Елге гете ерсиз уллу умутлар,
Биревге бир яхшылык да этмесек,
Юрегибиз юрек туюл, ювуклар,
Юрегибиз юрек чакы эт гесек!

ЯШАВ АРБАМ

Яшлай огъар тюшген магъа егилме,
Югю етмей къалса, баврум яра о,
Болса болсун бир – басма, бир – чюелме,
Тек гъалиге авмай алгъа бара о.

2019

ТИЗДЕН ЧЁГЕ

Аш гесекни алышдырмай алтын да,
Аш гесекни алышдырмай акъча да,
Ачлыкъ къопса, аш гесекни алдында
Тизден чёге тиленчи де, пача да.

КЪАНЛЫ

Гече-гече туюл уйге гелмей ол,
Айланч этип ата юртну ёлларын,
Энни къайда яшыарын билмей ол
Къартыллайгъан къан ийисли къолларын.

ГЁБЕЛЕК ДЕ ШАТ БОЛА

Адам, аз да пашман болма, вёре сен,
Биз пашманда бизге яшав ят бола,
Гёресен чи, гёресен чи, гёресен,
Бир гюн яшар гёбелек де шат бола.

СЫНМАЙ КЪАЛМА СЮЕДИР

Дёнген къазыкъ арасында сынланы,
Дёнген къазыкъ уялмакъдан гюедир,
Атасына арт берген шо уланы
Сын салгынча сынмай къалма сюедир.

КЪАРАП КЪАРНЫНГ АЙЛАНА

Кимдир ону чыр-чырындан бурагъан,
Шайлы деген яшав огъар шайлана,
Чыдай-чыдай чартлап гетме турагъан
Къара халкъгъа къарап къарнынг айлана.

ТЮКЮРЕГЕН КЮЙ БОЛА

Табиат ял бере гёзге, къулакъгъа,
Яллав яйда чатыр бола, уй бола,
Тек бизинки – сувун ичген булакъгъа
Гетегенде тюкюреген кюй бола.

ЁЛ ЯГЪАДА ЯТГЪАН КЪОЛАЙ ТАШ БОЛУП

Аз да къоркъмай халкъ налатлап алар деп,
Яшагъынча ягъсызлагъа баш болуп,
Бирев сама алып чыргъа салар деп,
Ёл ягъада ятгъан къолай таш болуп.

ЯМАНОКЪ БЕК ЮРЕК ТАРЫКЪ, ЖАН ТАРЫКЪ

Яшагъан сонг гъар адамгъа, гъар жангъа,
Гъар къачан да янын тутма ян тарыкъ,
Янын тутма ян табулмас адамгъа
Яманокъ бек юрек тарыкъ, жан тарыкъ.

ЭМЕН ТЕРЕК

Боран гъужум этди ара бёлмейли,
Сав гече о борангъа чул бермеди,
Эретургъан кюйде эмен оълмейли,
Боран ону авагъанын гёрмеди.

ЭКИ ТЮРЛЮ ТАЗИЯТ

Артыкъ шайгъа арты узакъ яслар ёкъ,
Тазияты тарый дёрт-беш гишиге,
Артыкъ байгъа къайгъырышар азлар ёкъ
Оылгенде де гъатта къара мишиги.

ИЛМЕК БОЛУП ИЛИНЕР

Адамлагъа къара тутсам юрегим,
Къара билев яшыргъандай къойнума,
Йылан болуп аягъыма чырмалар,
Илмек болуп илинер ёл бойнума!

ГЮНЛЕРИМ

Ачyp-ачyp календаргъа къарайман,
Бир зат ачса, гюнлер ачар гёнгюмню,
Бир белгисиз тас болгъангъа санайман
Бир яхшылыкъ этмей обтген гюнюмню.

АЗ ЯШАДЫМ, КЁП ЯШАДЫМ – НЕ БАШГЪА?

Тюк чакъы да намус болмай бойнумда,
Юрегим деп юрюй бусам мен ташгъа,
Юрек чакъы таш да булан къойнумда,
Аз яшадым, кёп яшадым – не башгъа?

ЯЛГЪАН ЭГЕР ЯЛЛАЙ БУСА ПЕЧЛЕРДЕ

Ялгъан сёзню бола буса якъмагъа,
Ялгъан эгер яллай буса печлерде,
Инаныгъыз, ягъарлыкъдан учуз зат
Болмас эди сав дюньяда гъеч бир де.

КЪАЙДА БАР?

Ярата дей алма гъали дёрт къатын,
Элге энни шондан да не пайда бар,
Дёрт де къатын эсгик этсе эр атын,
Дёрт ярылып оьлмес эркек къайда бар?

ЯЛАГЪАЙГЪА НЕ БЕРГЕН?

Эки энг де берген ренки артмасгъа,
Эки аякъ берген ишге тартмасгъа,
Эки гёз де берген юхлап тюш этме,
Эки къол да берген жибин кюшлетме.

ЯЛКЪЫВЛУ КИТАПНЫ АВТОРУНА

Муна кюлкю ювукълагъа, ятлагъа,
Тек сен буса макътанасан барман деп,
Аптеклерде яхшы эди сатмагъа
Алай алив юхлатагъан дарман деп.

КЪУЮ КЪАЗЫВЧУ

Эки къолунг эки белдей чоргъалы,
Сендей терен къую бизге ким ишлер?
Бетингдеги гённю гёрсе зор къалын,
Гюллеп оылмей къалгъай эди гамишлер.

ГЪАЙ, АДАРШАЙ!

Ат алдым мен гъайдап сама къарамай,
Къатын алдым гъалын-гюнюн сорамай,
Алгъан атым ярамай бир затгъа да,
Гъай, адаршай къатынгъа да, атгъа да!

УРУЧУ

Ол инанмай уруну арты къуругъа,
Уруну арты къуру чу дюр, къуру чу...
Къабурда да къолу бармай уругъа,
Чыдап болса тамаша бар уручу!

АТАНЫ ГЪЁКЮНЧЮ

Уланымны эрке этип мен бир гюн,
Минме къойгъан эдим ата сыртыма,
Энни мени гъар Аллагъым берген гюн
Бир токътамай бийите ол шыртына.

ТЮГЮЛСЕН ЧИ ТЮЕ СЕН

Адам гъакъда къайда сенде атив ой,
Адамлагъа тюкюрмеге сюесен,
Адам бусанг, аз сама да аста къой,
Тюгюлсен чи тюкюреген тюе сен!

КЁРЮК БАС

Кёрюк басыв кёбюне де къарамай,
Бир айтгъанда айтагъаны – къркъкь ялгъан,
Къылыгъын чы сорамай къой, сорамай,
Къылыкь къылы къркъкь еринден къркъкьылгъан.

ТИЛЧИ КЪАТЫННЫ ТИЛИ

Алда йимик ону къайнар къаны ёкъ,
Аврув къыйнап сызламасдай саны ёкъ,
Тек бир саны саппа-саву билине,
Аврув къркъкьгъан тийме ону тилине.

АКЪЧАГЪА АРТЫКЪ СУТУР ГЪАРАМ БАЙНЫ ВАСИЯТЫ

Къара ажжал тюшгенде ол гъызына,
Васият этген уланына-къызына,
Акъ хасагъа байламагъыз оюгъуз,
Акъ да чабып, мени гёмюп кююгъуз!

КЪЫЛЫЧЛЫ ГЕЛИН

Гелин гелген эди къылыч суворуп,
Къайынланы кюярман деп кюворуп,
Бир оюзюне этерлерин этди ол,
Сувургъанын сюйрей туруп гетди ол.

НЕ УЧУЗ, НЕ БАГЪА?

Тюгюл гъали юрек багъа, баш багъа,
Юрекден де юзюкдеги къаш багъа,
Биз не этербиз акъчабыз да болмаса,
Бир адамдан учуз зат гъеч къалмаса?

1995

ЯМАН АДАМНЫ ГЁМЕГЕНДЕ

Шо ягъындан парахат бол ой кърмай,
Сен оьлгенге кёп юреклер толду деп,
Кёплер гъаран чыдап турду харс урмай,
Не буса да сагъа ери болду деп.

ГЮЛЮ СЁНЕ БАШЛАЙДЫР

Тиштайпаны гюзю де жан хошлайдыр,
Гюлю сёнмей ону кърккъ йыл толгъанда,
Тиштайпаны гюлю сёне башлайдыр
Гюзгюге ол кърарамайгъан болгъанда.

ЭРЕНЛЕР

Аривлюк ёкъ къратынлагъа бермеген,
Аривлюкню тарыкъ арив бёлмеге,
Аривлени аривлюгюн гёрмеген
Эрлер эрте башлайгъандыр «оьлмеге».

1970

ЕР ЯРАШМАЙ КЪАЛАГЪАНЫ ГЪЕЧ ЭДИ

Къратынлагъа кърайгъы-ой шо нече де,
Эрге бармакъ бир яхшы ва бир яман,
Ер ярашмай къралагъаны гъеч эди,
Эр ярашмай къралагъаны дюр яман.

ЭРСИЗ КЪАЛГЪАН КЪАТЫННЫ МЮКЮРЛЮГЮ

Эрлер мени салды тилим ямангъа,
Салмадылар я семиз, я арыкъ деп,
Энни мени къратын этип алгъангъа,
Турар эдим жанынга не тарыкъ деп.

БОЯЛАГЪАН ГЁЗЛЕР НЕГЕ АЯВЛУ?

Уялчанлыкъ тюкенлерде сатылмай,
Сатып алма кърыйын тюгюл боявну,

Тек бирлеге уялагъан гёзлерден
Боялагъан гёзлер неге аявлу?

ГЁЗДЕН САЛЫВ

– Бирни йимик боюбуз да, долубуз,
Кёплер мени неге гёзден салалар?
– Онг къол булан кысып алып къолубуз,
Сол къол булан язагъангъа ялалар.

АРИВ ТИЕ

Йырав кыызгъа аривлюкден ёкъ зарал,
Йырлап ала бел де, тёш де, гёзлер де...
Арив йырлап болмаса да Аймарал,
Арив тие бир маънасыз сёзлер де.

АРТЫКЪ АРИВ КЪАТЫНЛАР

Биле олар нечик тутма герегин
Эргишилер минме сюер батгъычын,
Къайдан ачсын олар сагъа юрегин,
Бермей туруп «Мерседесни» ачгъычын.

СУДДА УТДУРАРГЪА НАСИГЪАТ

Судгъа бара бусанг, бар сен тон алып,
Судда сагъа не яла да ябулар,
Суддан чыкъма тюшсе сагъа тоналып,
Тартып гийме бир шо тонунг табулар.

1985

АЙТЫЛГЪАН ЯЛГЪАНЧЫ

Ялгъанларынг яйылардай кёплеге,
Ялгъанчысан кёрюк басма кюй излер,
Мююзлеринг етер эди кёклеге,
Ялгъанчыгъа бите буса мююзлер.

ДАВДАН БАШЫ ЧЫКЪМАГЪАН

Давда болгъан ол деп айтман ялгъанны,
Давда болуп ол душманны йыкъмагъан,

Тек не амал, яман къатын алгъанлы,
Давдан ону башы бир де чыкъмагъан.

КЪАРТ АБАЙ БЕРГЕН БАГЪА

Къатын учун эри барны унутар,
Эр ягъындан къапас да бир талайдыр:
Уйге къачса – къатындыр ол уй тутар,
Къыргъа къачса – къайтмагъаны къолайдыр!

ЮЗ МАНАТГЪА АЛДА ТАНА ГЕЛЕ ЭДИ

Айлананы зор багъалар еледи,
Алдан эсе артда энни савлукъ да,
Юз манатгъа алда тана геле эди,
Юз манатгъа гелмей гъали тавукъ да.

1986

ИШ КЪЫДЫРА БАРГЪАНДА

– Яшгъа авур, бир къатыным, он яшым,
Къарагъыз да мени ишге алмагъа.
– Сени дагъы ишге пагъмунг ёкъ буса,
Бизде сагъа къыйышар иш къалмагъан.

КЪАТТЫ ЭРДЕ КЪАТТЫ ЧЫДАЙ КЪАТЫНЛАР

Айтсакъ тюзюн, кёп юлдурмай, кёп бурмай,
Сюйсе гюмюш, сүйсе болсун алтынлар,
Йымышакъ эрден айрылса да кёп турмай,
Къатты эрде къатты чыдай къатынлар.

ЯС ЭТЕРДЕЙ АЖАЙЫНГ

Яхшы къатын – ярыкъ Гюндей чырагъынг,
Яхшы къатын – яман гюнден йырагъынг,
Яман къатын болса яман хожайын,
Яс этердей сен оылгенге ажайынг.

ЯШ ШАИРГЕ ЯШ ДОСУНУ ЖАВАБЫ

– Сююв йырым охунгму, гёзелим,
Сюегеним сезилдими сесимде?
– Охуйгъанда юху басып гёзлерим,
Юхлап алгъан кююм къалгъан эсимде.

ТЮБЕК БОЛГЪАН БУСАНГ

Бош ёммагъынг битмей сени гъеч бир де,
Ойлашмайсан къалар деп де ашамай,
Тюбек болгъан бусанг, достум, эгер де,
Бош атылар эдинг бир де бошамай.

АТДАЙ ТЕБИП ГЕТДИ

Эшекге мен, эшек демей, ат дедим,
Гъейлер дагъы, шолай айтып не этедим.
Ат тююлге азгине де этмей шек,
Атдай тебип гетди магъа шо эшек!

ЕГЭ-ГЕ ЕГИЛГЕН АТА-АНА

Яшав сизин кёп намусгъа егеди,
Ярлыкълагъа еге эди битмейген,
Екме сизин етип гелди ЕГЭ-де,
Гъали сизге шо бар эди етмейген!

БИР ТОЙДА МАГЪА БИЙИЙГЕН ЧАГЪЫНГ ТЮГЮЛ ДЕГЕН БИРЕВГЕ

Юрек отум сёнер йимик чыртына,
Бир тойда да къалмасдайман ойда мен,
Биревню де бийимейли шыртына,
Бийийгеним не яхшыдыр тойда мен.

1990

Шаирни 80 йыллыгына

Узлипат ИБРАГЪИМОВА

ХАБЫЛГЪАН АЛМА

Чапчакъгъа тергев эте
Таштемир авуп ташгъа.
Къып-къызыл алма гёре
Чирелип чоргъа башгъа.

Алмада гъайран ийис,
Женнет бавда битгендей.
Ашап къойма айып зат,
Къарап турма этген дей.

Шербет булан къатнашгъан
Аламат, оъзю гиччи.
Гюзгюден йимик гъайран,
Гёрюнюп тура ичи.

Юрью оъзен бой булан,
Хуржун булан инбашда.
Нече бавлардан оъте.
Оъзенлерден минг башгъа.

Шогъар ошагъан алма
Излей-излей табылмай.
«Къан явмагъыр, сени я,
Къалгъан буса хабылмай?!

Къарт къарап тоба эте.
Авзу бирден сувлана.
Хаба. Тек тез гъёкюнюп,
Оъз-оъзюне дувлана.

«Алма гишини малы.
Йылым токъсан, не этейим,
Гъарам булан ичимде
Оълюп нечик гетейим?
Шо алманы есинден
Алма герек гъалаллыкъ» –
Деп гъалек болуп гете,
Къарт табып болмай яллыкъ.

Яшавну ниъматлары
Алдап шолай паш эте.
Дамагъкарлыкъ, къара да,
Адамлыкъны тас эте».

Арып-моюп Таштемир,
Ёлун алгъа узата.
Къараса, бир чал тюпде,
Тап шолай алма ята.

Алтын тапгъанда йимик
Къувана юрек таза.
Таягына таянып.
«Агълум, – деп къатын токътап,
Сонг: – Юрю, – дей, уйге гир!»

– Къойчу, гъавчу болмаса.
Къатнамай бизге кѣп халкъ,
Аш хап, къыйынынъ сѣйле,
Гелмегенсендир негъакъ?!

Намаз къыла, аш хаба
Оълю жанындан атап.
Олтура тахтамекеде,
Охула мурат китап...

Хыйлы ойлашып къатын
Теренден таныш ала.
«Озокъда, сен салагъан,
Магъа авур масъала.

Бриллиант тюгюл, алтын,
Энни сувдан табылгъан.
Гечме, гечдирме не бар,
Алмадыр да, хабылгъан.

Агълум буса чы не эди,
Масъала бирче чечме.
Мен шулай шарт саламан,
Сонг сѣз беремен гечме.

Тувгъанлы Таштемирни
Оъзен бойда къысматы.
Бар байлыгъы – шо тирмен,
Баву, гъайваны, аты.

Къарт, яшдан къаратмагъан
Гѣзюн халкъны малына.
Тап-таза юз йыл яшай,
Рази болуп гъалына.

Уыйлеп гѣрме сюемен
Тирисинде гѣзюмню.
Уланынга олжагъа,
Ал, шу сакъат къызымны?!»

Къарт темтирей, кюстюне,
Сайки, бирден къар борай.
«Къолдан, бутдан, гѣзденми,
Неден сакъат?» – деп сорай.

«Не деп къайсын айтайым,
Булай алты саны сав.
Онча олай заты ѳкъ,
Аврувлу болуп сыркъав.

Инжине нечакъы да
Къулакълардан да пакъыр.
Тума сакъур да тюгюл,
Буса да, гѣре сокъур.

Эки де буту «акъсакъ»,
Гюч этип болмай ѳлгъа.
Къарасанг, къарнынъ къайнар,
Сав, чолакъ эки къолгъа».

Гъалек къарт айта: «Таман,
Авурлугъунг алайым,
Уланыма да сорап,
Уйге барып къарайым?!»
«Шюкюр» деп белин яза.

* * *

Чыкъмагъан топуракъдан,
Паранзадан билеклер.
Улан да берген Аллагъ,
Къабул болуп тилеклер.

Биревге «Сен» демеген,
Сыныкъдырмагъан ягъын.
Гѣтерме болмай энни,
Шо алманы гюнагъын.

* * *

Гире къарт къапулагъа
Ачып аста, уялып.
Къатын къаршылай муну,
Къаралагъа баялып.

«Аллагъим рагъмат этсин,
Ким тайгъан?» – дей Таштемир?
Пашман къарт къайта уйге,
Ойлары авур тартып.
Етише отавуна
Гече ортагъа, Ай батып.

Къарт абай да, оъзю де
Тирилей танга чыгъа.
Къатын сёйлегенлени
Яшгъа айтма талчыгъа.

«Элчиге оълюм ёкъ дей,
Ажжал къарай къаршымда.
Балам, айтма болмайман,
Тёшелгенни башымда.

Сакъат къызны алмасанг,
Гечмейбиз дей, не этейим ?
Алмай шо гюнагъ булан
Оълюп нечик гетейим?

Сангырав дей, сокъур дей.
Акъсакъ, гъатта, чолакъ дей.
Дагъысына тынгламай,
Туруп къалдым, иннемей.

Разимисен алмагъа,
Сакъатгъа эр болмагъа,
Башынг да бишип яхшы.
Яда не дейсен магъа!?»

Тилеп ойлашма болжал,
Уйге гирди Сатыбал.
Огъ, бир гъал тюшдю яшгъа,
Ялыны чыкъды башгъа.

Сонг, солкъ болду юреги.
Айып этди оъзюне,
«Сёз болмас, – деди къаршы,
Аталаны сёзюне.

Шо гюнагъдан къутулуп,
Атамны шат гёрейим.
Къайырмас, бир яшавдур,
Атам учун береим.

Сав болсун, сакъат болсун,
Буюргъан Аллагъутаала», –
Деп улан, оъз-оъзюне
Алай, маслагъат сала.

Сонг разилик билдирип
Атасына сёз бере.
Ал шонда, теп къагъылып,
Абзарланы гётере...

* * *

Гюнеш гючюн къоша дей,
Гюн уъзювге етгенде,
Гёргенлер бу гелинни,
Гюнню къошуп этгендер.
Гёзлери гёк денгизде
Юзеген юлдузлардай,
Къашлары къайтып-къайтып,
Токътагъан хундузлардай.

Бирев де гёрмегендир
Олай санлар инсанда.
Сыпаты толгъан Айдай,
Къошулгъан сют де, къан да.

Гъар саны бир тамаша.
Этген йимик буюруп.
Къартлар бек гъайран бола
«Сакъат» гелинни гёрюп.

Самайлары сари алтын,
Санлары толгъан, гёче.
Эсден тайып къалгъан дей,
Саппа – сав улан гече.

Къыз гелгенли къалгъан дей,
Абзар-уый чечек ачып.
Къартланы чакъыра дей,
Чишине гынкал чанчып.

* * *

Янгыдан тойлар этип
Къагъылыша накъыра.
Къызыны уюн гёрме
Анажанын чакъыра.

Сиздей гьалал ожакъны
Болмай чачып оьсдюрме.
«Сакъат» деп сынай эдим,
Гьеч болмадым кюсдюрме.

«Гьы, – дей ана булагъа,
Не этип тура гелинчек,
Чабып-ёртуп турамы,
Яда буса, эринчек?»

Пурманыгъыздан чыкъмас,
Оьсген тийишли кепде.
Къыз да болур, гелин де,
Гьюрмет де этер, эдеп де.

«Рази эте, айт, – дей ата,
Ёкъ тура керти, хыры.
Недендир, сав къызынга,
Сакъат демекни сыры?»

Излей эдим сиздейни,
Етген, етишген къызгъа.
Алма багъана болуп,
Аллагъ къаршы этди сизге.

«Дюр, сакъат, – дей анасы,
Ачытып оьрчюй яра.
Къызымны сакъатларын
Гёрерсиз бара-бара.

Йыракъ буса да къыздан,
Юрек парахат энни.
Гьалал болсун шо алма,
Анангны сютюнден де.

Сангырав – артыкъ сёзню
Эшитмей къулакълары.
Акъсакъ деймен – саякъ ёл
Юрюмей аякълары.

Уйренген къыз загъматны,
Къалынында къайнап да.
Тийишсиз сёзню огъар,
Юкъдурмассыз чайнап да.

Чолакъ дегенни сыры –
Къолу ёкъ, уру этмей.
Тийишсизни тишине
Гьеч бармагъын узатмай.

Елпийгенде элекден
Чыкыгъан нюрдей уйрюлюп,
Оразлы – сизин уйде
Айланагъан чюйрюлюп.

Сокъур – дейгеним энни,
Гёрмей тарыкъсыз затны.
Мен негъакъ айтмагъанман
«Сакъат» деген шо атны.

Намус да бар, гьюрмет де
Тёшеп ичигиз толуп.
Насипли мени яшым, –
Яшасын, гюлдей болуп!»

СОКЪМАКЪДАН – УЛЛУ ЁЛГЪА!

Алтмыш беш йыл. Инанмайман, тюгюлдюр.
Къысмаг, не этесен чанг ёлларынг къувуруп?
Мен чи гъали тувгъанман деп тураман,
Яшав гетме, йылларымны сувуруп.

Кёп затым бар айтылмагъан юрекде,
Заманым ёкъ о йыллагъа иелмен.
Къайсы бавчу къыйгъан мени хурчумну,
Къайсы атадан тувгъан кызман, мен киммен?

Охувчум, сен сыр ёлдаш, мен ёлавчу.
Гъазынг артсын ой оъртеним якъмакъдан.
Хабарлайым, тынгла, оьтген яшавум.
Уллу ёлгъа чыкъгъанчагъа сокъмакъдан.

Къакъашура – тамурлары теренде.
Талигъиме тасма къылдай янылгъан.
Юрту болса – болсун шолай макътавлу.
Берекетли халкъы булан танылгъан.

Юртгъа бугюн къонакъ йимик барсам да,
Къысмаг магъа хоншу юртну буюруп.
Ата юртда мен дюньягъа гелгенмен,
Айланч ёлну кесевлерин уьюрюп.

Эки тавну арасында тирмен уьй,
Къакъа бойгъа къапу болуп токътагъан.
Айланасы женнет бавлар, кюр къушлар,
Гёзю барлар ону нече макътагъан.

Шо палчыкъ уьй уллу ёлгъа ёллагъан.
Къакъаны шо эрке кызын гичгине.
Малайиклер айланама жыйылып
Гийиргендей женнетлени ичине.

Абдулкъадыр атам, булай тирменчи,
Арш ёлнудай, Аллагъ ёлну сюеген.
Аллагъ учун, чарасызны, етимни,
Етти айланып, гъавалагъа чюеген.

Мичуриндей гъайран бавлар орнатып,
Емишинден савлай юртгъа пай этген.

Къакъа булан тюшген языкъ тавлуну,
Очагына исиндирген, гъай этген.

Тав от сырын Сулеймендей билеген,
Тенгинден агъып пагъму гелеген,
Эмчи болгъан сав Кавказны багъагъан.
Эмлер ёкъ деп умут уъзюп гелгенни
Юрегинде сююнч отун ягъагъан.

Атамны кёп пагъмулары битмесдей,
Язып турма къолну гючю етмесдей.
Анам булан сав 70 йыл яшагъан,
Гюл ожагъы, бал четенге ошагъан.
Етти улан, эки кызылы, санама.
Эсде ёкъдан кызызаш тува анама.
Узлипат деп элде ёкъ ат къойгъан дей.
Уланлардан уй толса да, кызылар аз
Атам кыызгъа авдарып ирк сойгъан дей.

Мавлет этген гёнгюм нюрден толсун деп,
Пайхаммарны берекети болсун деп.
Анам кызын шаир этме сюйген дей,
Атам алып гъавалагъа чюйген дей.

Эшитгенмен, мен тувгъанда атабыз,
Шагъ тут терек орнатгъан бав артгъа деп.
«Татли тутдай юрек ачар кызы бол деп,
Тут терекдей пайданг тийсин халкъгъа», – деп.

Къардашларым – етти тавум отлама,
Шаир бол деп къалам салгъан къолума.
Етти тавну бийиклиги, оърлюгю,
Шагъ юлдуздай шавла сепген ёлума.

Дав – ожакъны сыдраларын бошатгъан,
Балы тайгъан таракълагъа ошагъан.
Эки амалым эсделикни белинде,
Гюнеш нюрюн чачсын учун элине.

Уьюрюлюп йыллар акъды. Торайдым.
Тут терек де оьсдю яхшы бой салып.
Юртлу бир яш сююв шербет уртлатып,
Къайтмас ёлгъа гетди, терен ой салып.

Оъзге бирев окъ ташлады бавума,
Школамны бёлюп-ярып элтдилер.
Сав юрт мени яхшы ёлгъа салса да,
Тюзелмедим, насипсиз къыз этдилер.

Инжинмедим. Сюймес ашны ким ашай?
Яш да булан ярты ёлда къалмагъа.
Заман болду мен тувгъанда тутдургъан,
Къаламымны гене къолгъа алмагъа.

Дав яралар, тюзелмеген сюювюм,
Язып топлап йиберемен газетге.
Тынглагъанман не болур деп артына,
Шиъруларым чыгып геле сав бетге.

Газет мени ругъландыра чыгъарып,
Язывумну узатаман тапмай ял.
Артда мени ишге алма гелгенде,
Атабызгъа тувуп къалгъан къувун – гъал?!

«Ёкъ бармайсан, гиччинева къыз ят юртгъа,
«Алтын еринде сыйлы» деп айтыва бар.
Ишлер сагъа мунда да кёп табулар,
Аллагъ гёрсетмесин, гелсе бир хабар?!»...

Деп илинген къармакъ йимик айрылмай, –
Ишни гёзюм гёрмесе де къайырмай.
Мени яным тутуп анам тагъылды,
«Къой барсын!» – деп атабыздан пакъ алды.

«Атам, – деймен, – пагъмум къыркъма, барма къой,
Ким билежек пайдам тиер халкъыма.
Сени бёркюнг ер этгинче оьлермен,
Ант этемен, инан Аллагъакъына!»

Къардашларым гъаран рази этдилер,
Атабызны. Савбол этдим юртума.
Ата юртну сокъмакълары, ёллары,
Тоюп болмай къарай гетдим артыма.

Къарабудагъгент – район газет къол яйып,
Къаршылады. Янгы яшав башланды.
Къайгъымы эди, не де сююнч оьбюпмю,
Гёзлериме хумар тартып яшланды.

Гиччи кызым кьалды юртда анама,
Мен атамны кьонагъына гиргенмен.
Хоншу юртну халкы магъа азизин,
Олар мени кьоруйгъанда билгенмен.
Иш ёлдашлар ювукъ эте, ят этмей,
Къанат тюпге алды тартып дестине.
Шо заманда, мен бу юртда даимге,
Къаларман деп гелмей эди эсеме.

Къаламымдан сагъынч къатыш пус чыгъа,
Язгъанларым къанат яа кырлагъа.
Талпынаман юреклени тёрюне,
Мен озьом де кьошулушуп йырлагъа.

«Палан суюе, тюген суюе» – сёзлени,
Иш ёлдашлар айта туруп билгенмен.
Чемоданлар толуп, алай орала.
Бир сонгугюн юртгъа, уйге гелгенмен.

– Булар недир? – деймен гёрюп анама,
– Сагъа гелген чемоданлар, къара да!
Юрюй туруп ёлда эди инсанлар,
Сонг сёз бердик, экмек сынды арада.

Гъуя салдым. Кёкге, ерге атылдым.
Толкъун ойну теренине батылдым.
– Гъуя анам, менсиз магъа не этдигиз?
Булай ишни кимге сорап этдигиз?

Дедим, анам чарагъызны гёрюгюз!
Менден озге кызы бар буса беригиз!
Мен шо яшны танымайман, арекмен,
Эрден алдын, охумагъа герекмен.

Бир буздугъуз. Яшавумну аралап,
Арты ёкъму, не этесиз мени яралап?
– Мен не этейим, атанг кьагъру гёресен,
Сёз кьайтарсам, не этегенни билесен.

Атабызны айтгъан сёзю – закон, окъ.
Огъар кьаршы сёйлеп болар адам ёкъ.
Тек унутуп эдепни де, кюстюне,
Озьом барып кьалдым гирип устьюне.

– Акам, – деймен, мен охума герекмен,
Чемодан, деп башлагъынча тохума.
– Ёкъ, – деди ол, – башлап эрге барасан,
Ондан сонг да заман болар охума!

Сёз кьатма да дагъы тилим айланмай,
Гетдим чыгъып, не этегеним билмеймен.
Анам кьалды адашгъан бир жайрандай,
Айтдым: «Анам, дагъы юртгъа гелмеймен.

Къызынг ёкъман, гетдим дагъы кьайтмасгъа,
Савлай гёмюп сюексиз яс этигиз!
Бир Аллагъым язгъан бардыр магъа да,
Менсиз яшап муратлагъа етигиз!»

* * *

Къарабудагъгент, орамлары ал-гюллю,
Адамлары сесим алып гелгендей.
Юрегиме балгъам сала гьариси,
От-оьртенде янагъаным билгендей.

Сен кёп яшсан, сонг гьёкюнсенг – геч!» – деди.
«Район башчы кёмек этер тилесенг,
Барып огъар кьыйынынгны чеч!» – деди.

Район башчы англармы экен, не этейим,
Болса болур, дертим аян этейим...
...Зайналабит кьаршылады иржайып,
Оюм англап, гьайран болду ажайып.

«Сен бар! – деди, – мен чакъырып айтарман
Къардашынга. Исламутдин яхшы улан»
Энни бар зат тюзелир деп кавлукъда,
Уйге гелдим, тюш намазгъа гьаз булан.

Аз да гетмей гирип геле амайым,
Бет бакъдырмай, эпсиз ойлу гёрюне.
Мен сююнюп, ашым салып, кьаш герип,
Чыгъармагъа гьасиретмен тёрюме.

«Райкомда эдим Зайналабит чакъырып.
Сен саялы айып этди ол магъа.
Биз айтгъанны этмей бусанг, сен сюйген,
Бутюнден сонг ата-ана ёкъ сагъа.

Ашамайман, тарыкъ тюгюл ашынг да,
Гел, алып гет, озюнг сакъла яшынг да!» –
Деп къардашым гетди ярып баврумну,
Не этейим, кимге айтайым давумну.

Юртну ичинде айтылгъан бек озден халкъ.
Неге дагъы къара-акъ деп айырмай.
Берген сёзю бугюн ерде ятмаса,
Мен яшамай, олюп гетсем къайырмай.

Октем къыз деп чюегенлер башына,
Энни къара, бет бакъдырмай яшына.

* * *

Гече гетди, гёзюм кирпич къакъмады,
Тирилей танга чыкыгъанман, яна къыз.
Эртенинде эшик къагъа, къарайман.
Яшымны алып, гирип геле анабыз.

«Сен райкомгъа баргъанынгны билгенли
Атанг къопгъан, къычырыша, бермей ял.
Аллагъисен азиз балам, тилеймен,
Шо улангъа барма рази болуп къал!»

«Вая анам, нечик рази болайым,
Мени къыйнап не муратгъа етесиз?
Он тогуз йыл да битгинче алгъасап,
Бирдагъы да эрге берип не этесиз?

Тенгилерим охуй тюшюп ВУЗ-лагъа.
Мен билимсиз къалайымы атылып?
Эр деп, уй деп, яш башымны яш басып,
Гётерилмей, сёнген гюлдей батылып?»

Айтгъанымны гъеч англайгъан гиши ёкъ.
Манг йимикмен, ойлай туруп гъассиге.
Ишге барып сёнген гёнгюм ачаман.
Яшымны да ерлешдирдим яслиге.

Гечелетип гёчдюм башгъа авулгъа.
Хоншуда эди шо улан, мен «барагъан»
Къызардашым геле-гете, тек юртгъа,
Мен бармайман, айлар оьтдю арадан.

Гечеги школагъа тюшюп охуйман.
Егилгенмен нече тюрлю миллетге.
Ишим юрюй. Сонг къарайман атамдан,
Чакъыра деп хабар гелди мавлетге.

Гъар йыл гюзде атам мавлет охута.
Бардым. Халкъны арасына алдылар.
Ата сёзюн ер этген, мен есирге,
Айып этип, олар бир гъал салдылар.

Мавлет битип, тозуралды ят тайпа.
Бизинкилер къалгъан мени гёзлей дей.
Толпан уруп уьзюлюнген «къылланы»
Ялгъамагъа атам бир ёл излей дей.

Бардым. Тёрде дёрт къардашым, атам да.
Агъаларым, узукъарилер тизилген.
Олю шыплыкъ алгъан уйню аралап,
Бакъгъан бар халкъ гёзлериме сюзюлген.

Атам аста гётерилип сёз алды:
«Узлипат, биз сен рази деп тура эдик.
Къарт болгъанбыз, ойлсек янгыз къалар деп,
Уй-эшигинг болуп гёрме сюедик.

Суюмей бусанг?» – деп айтып да битгинче,
Къардашым Мизамитдин турду кюстюне:
«Атам, бугъар яхшы сёйлеп не этесен?
Деп, хынжал сувуруп чапды устьюме.

...Савлай дюнья къарангыдай гёрюне,
Тунчугъуп неге къалмадым бешикде.
«Ольтюр, тек мен шогъар эрге бармайман!» –
Деп къуврулуп, къачып чыкъдым эшикден.

Атам ону тартып ичге алгъан дей.
Юрегине басдырыкълар салгъан дей.
Айтгъан: «Гючден рази этмек – арекдир,
Арив сёйлеп йымышатма герекдир.

Гъали къопгъан, зат гёрюнмей гёзюне,
Яхшы айтып, сабур кюйде сорайыкъ.

Яш гъакъылы – бир зат этсе оъзюне,
Анасына не бет булан къарайыкъ?»

Бирлер мени арив гөрмей оюмну.
«Шолай тут!» – деп сөйлейгенлер оъте кеп.
Гене «Тюпден чакъыра!» – деп гелдилер.
Гёзюм яшлы бардым, гючге төре ёкъ.

«Гел, гел кызым, – деди атам, суд бизге.
Илбис гирген арабызгъа кисдирген.
Къардашларынг дёрт бар. Аллагъ бар этсин!
Тек, болса да, менмен сени оъсдюрген.

Ким айтса да, суймей бусанг бермеймен.
Тек сёзюбюз ерде къалмакъ – осаллыкъ.
Баргъандан сонг сююп къалгъан кеплер бар.
Рази болсанг, табар эдик бир яллыкъ.

Эркекlege эр сёзюбюз бергенбиз.
Сёзю ерде къалгъанланы гёргенбиз.
Булай гетсек, онгсузлагъа ошайбыз
Гёресен да, халкъ арада яшайбыз?!» –

Деди атам, къаплап мени бавруна,
Йылы сёзлер йымышатды юрегим.
Шо минутда болгъан буса элтежек,
Уланлагъа оъзюм гирип барадым.

Къайтдым ишге. Енгиллик бар башымда.
Яслисине юрюп тура яшым да.
Гиев болма сюеген яш шо ахшам
Гирип гелип яшны алды къолуна.
Бираз токътап кагъыз акъча тутудуруп,
Гене чыгъып тюшдю гелген ёлуна.

Сөйлеп болмай, авзуна сув алгъандай
Мен оъзюм де айтмагъа зат билмедим.
Атам айтгъан, сёзлер гелди къаршыма.
Неге гелдинг, гет! – демене болмадым.

Квартирде, къалгъан затым алмагъа,
Иш битгенде, чыкыгъан уйге бараман.

Гележегим билегендей хоншулар,
Къабакъ алда жыйылышып къарагъан.

«Гел, Узлипат, къайда къачып гетгенсен,
Хоншу яшгъа неге савбол этгенсен?
Бригадир, ким де геле о яшгъа.
Оъзгелерден артыкъ улан бир башгъа.

Не де биле, къолундан нюр тегюле.
Загъматны тер денгизинде къалкъгъан ол.
Завферма эди, сав районгъа айтылгъан
Хыйлы-хыйлы оър савгъатлар алгъан ол», –

Деп бир хоншум оыпке айып этгенде,
Сыйлап, сыйпап абзарына элтгенде,
Эт чудулар алып гелди бир бошгъап,
«Аша!» – деди, биз де битгенбиз ашап.

Кавлана къыз бир муратгъа етгендей,
Алгъан-алгъан гесегиме тепсиден.
Биревлеге уллу къуллукъ этгендей,
Воллагъ тегин чуду тегюл, мен билсем.

Деп ойлаша шекли гетдим тамаша,
Уйге гелдим гёзюм гъайран къамаша.
Хынцыллатып эмен эшик ачылды.
Ким буса да бирев чю уйге гирди.

Столумда гъайт деп шиъру язаман.
«Узлипат!» – деп аваз болду, къарадым.
Эшик алда къата улан, энгинден
Гёзьяшлары чубурулуп барады.

Биринчилей эргишини энгинде,
Гёрегеним гёзьяшлары агъылып.
Оъз-оъзюме айып этдим, не этемен,
Бармайман да, бармайман деп тагъылып?

Сёз де айтмай гетди чыгып, тар болуп.
Мен къалгъанман ойлар талап зар болуп.
Сонг айтдылар ону гёрген нечелер,
Терезе тюпде танг эте деп гечелер.

Ойлап, языкъ сынып, пикир этемен.
Бу пакъырны мунча кыйнап не этемен?
Кёкден тюшген гыюрю кыыз да тюгюлмен.
Халкъым кыувган дувадакъдай бугюн мен.

Къарап гёрюп ярамайган уланга
Не зат себеп ой пикирим гермесге.
Гьеч амал ёкъ мен ашаган чудуга
Хоншу къатын сюйдюм къошуп бермесе.

Хоншу кызыны эри ону кыурдашы
Къардашлардай оьсген бирче авулда.
Бу бригадир, кызыны эри пайтончу
Ишлеп тура бир ерде бир гъавургъа.

Ойлашаман, нечик экен гёзлери?
Тынгламадым, таъсирлими сёзлери?
Соравлар кёп жавап бермей гьеч бири.
Шо чудуну шудур магъа таъсири.

Мен ичимден шулай йибип турсам да,
Юрегимни гьеч биревге айтмайман.
Гече орта, уйню есси уята,
Бир хыйлы халкъ, туруп чыгып къарайман.

«Узлипат! – деп сёз башлады бириси.
Милиция форма гийген тириси.
«О уйлерден чыгып мунда не этесен?
Къардашыма неге отказ этесен?

Къоябызми сёз де алып къайтмагъа.
Сюймей бусанг герек эдинг айтмагъа.
Оьзге адамга бармажакъсан, билип къал!
Кёп инжитмей разилик бер, гелип къал!

Биз Къакъашурагъа барып гелебиз.
Атанг-ананг, халкъынг рази бермеге.
«Не этейик, – дей олар, рази этигиз,
Сюймейбизми яш уй болуп гёрмеге?

Къоркъа бусанг яшав бермей къояр деп?
Яшавунгну туман-чарсга бояр деп?

Не этсен сююнч умутланы чачырып,
Гелмей бусанг алажакъбыз къачырып!»

Деймен: «Улан, танымайман, сен кимсен?
Ким болсанг да, гючден мени элтмейсен.
Мени эрим салмагъан, бар яшым да,
Негъакъ сёйлеп, беззер этме башымны!» –

Деп, къарсалап гирип гетдим уюме
Уй хозайкам рази болмай кююме.
«Гетме, гел!» деп бирдагъы да тиледи.
Ичген адам терс боларын биле эди.

Амалым ёкъ уй ессиге тынгламай
Токътагъанман тююп эки къашымны.
Къатынлары, эренлери янгыра,
Печ тутгъандай айландырды башымны.

Урлап-урлап «гиев» яшгъа къарайман,
Эшик артда сибирткидей къатагъан.
Гъакъ гертилей, языкъсына юрегим,
Ол пакъырны, магъа гёзюн сатагъан.
Ким не айтып сёйлесе де, гъалиге
Бирини де айтгъанына гелмеймен.
Тек юрекде йымышайгъан ойланы,
Кимге айтып ачылайым, билмеймен.

Къартыллата къардашымны сёзлери,
Атам гелип токътап къала къаршымда.
Юрек эрни арек эте, оху дей.
Ой толкъунлар аталана башымда.

* * *

Эртен вакъти ишге чыгып бараман,
Гъабив абай мени гёзлеп къарагъан.
Уйге гирди, юн урчукъдай чечилди,
Къувунлагъа къуврап гелген бу энни.

«Тилеймен, кызым! – дей, бир Аллагъ учун,
Яшымны яш башын къайгъыда кёйме!
Сюйген гъакъ юрекден, болмай айрылып,
Не этейим балама, кызым, бир ойла!

«Шу иш болмай буса, дюнья герекмей,
Яллап оылемен», – дей, яна яш, гюе.
Планы бар, гъазир юрт ишлеп чыгып,
Сени янгы юртгъа гелтирме суюе.

«Анасы яман деп сёкген дей» бирлер,
Сагъа яман болсам, антдыр, оылейим.
Аллагъисен балам къайт шо сёзюнгден,
Башымдан явлугъум алып тилейим!».

* * *

Саппа-сав гюн гетди, ойлар аталай,
Бир о якъ, бир бу якъ чёге, иеле.
Ахшамгъа къарайман, баягъы «гиев»,
Канзиден оырленип яп-янгыз геле.

Посагъада токътап: «Яраймы?» – деди.
«Ярамай!» – деп ёлгъа нечик салайым?
Шонча да къатгъан къыз энни йымышап,
«Ярай, гел!» – деп уйге нечик алайым?

Жавап болмагъанда бузулуп улан,
Дагъы сёйлеп болмай чыгып да гетди.
Ону гёрюп языкъсынган уй ессим,
«Ташмы юрегинг?» – деп бек айып этди.

Не этегенни билмей, къагъдай кълганман,
Къышгъы гече тюшген йимик борангъа.
Машин тормоз этди, къырда авазлар,
Чабып оызом чыгып кълдым орамгъа.

Къарайман, кърдашым, анам, эгечим,
Агъвалны билмеге геле, мен билсем.
Булар ял бермейдир, юрюп Къакъагъа,
Тойну ювукъ этме суюе, енгилсем.

«Рази бол! – деп тутган бары да бирче,
Сюймесенг айрылып къларсан!» – дейлер.
Атанг йиберген дей, нечик этейим,
Сонг айрылма эрге барамы, гъейлер?

* * *

Бираздан къарайман уланн халкъы,
Тили бир болгъандыр, гелип уй толду.
Маслагъатчылары алып арагъа,
Тойну гюнюн салып, парахат болду.

Сёнген гюлге жан гиргендей бадырап,
Шондан сонг улангъа къанатлар битди.
Кюрчюсюнден тюшюп, чабып, талашып,
Сав он сегиз гюнден уллу юрт этди.

Къар-янгуру булан октябрь айда,
Палчыкъларын сылап уйлер къурулду.
Ноябрни башы тоюбуз болуп,
Уланн насиби онга бурулду.

«Айрылмай чыдайым бир гесек сама,
Башым къалмас йимик халкъгъа хабаргъа», –
– Деп турсам да, менден аявлу зат ёкъ,
Уяламан, бу этеген абургъа.

Къызымны гелтирип, тизинде сакълай,
Халкъымны гётерип, кёклеге чюе.
Бригадир авлакъда. Къайтгъан сонг уйню,
Бар ишин бир къолдан чыгъарма сюе.

Агъач ишни билди, Османгъа юрюп,
Гече ятып инсан, юхламай эди.
Эшик, терезесин накъышлап гъайран,
Полун, потологун савлай оъзю этди.

Авлакъ чачдыкъ бирче, гъайван, мал сакълап,
Гюргюр, тавукъ, къаздан абзарлар толду.
Халкъым масхара этип, яда гертиге,
«Неге айрылмайсан?» – дейген де болду.

Белсендим гъар ишге, бек байлап белим,
Ят юртда оъзюмню ер этмес учун.
Шолай гъайлы эрге жавап гъисапда,
Салгъанман бары да къыйыным, гючюм.

Айрылывну ойлашма да заман ёкъ,
Халкъ айтгъанлай чартлап, чачырап турабыз.

Гетгенибиз гележекге гелешип,
Чечмек учун хас планлар кѳурабыз.

Бир йыл оѳтѳп улан тувду оѳакѳда,
Сююнчлерибизге сююнчлер кѳошуп.
Сонгу уѳч кѳыз уѳйлерибиз безеди,
Оѳсдюлер гюл чечек талагѳа ошап.

Яшавму шо, ябушувму билмеймен,
Женнет яшав десем, тюгюл, ялгѳанбыз.
Етти яшны уѳйлендирип, охутуп,
Юрт-ер ишлеп, яшав ѳлгѳа салгѳанбыз.

Гѳар макѳтавлар Тенгириге битмейген,
Халкѳ сукѳланар йимик яшав оѳтгенбиз.
Мен оѳзюм де ВУЗ-ну битип, кѳолума,
Диплом алып муратлагѳа етгенбиз.

Аткѳай агѳав айтгѳан сѳзлер эсимде:
«Оху, кѳалгѳан бар затгѳа табулар эп.
Яшлай башынѳ яшлар басып кѳалажакѳ,
Эрге барма геч болмажакѳ, англа!» – деп.

Гючлю оза, гючге тѳре гесилмей.
Уѳй де тутдум, яшланы да оѳсдюрдюм.
Ишге десе, бары затны унутуп,
Яшавумда кѳыйын да, тынч да гѳрдюм.

* * *

Эсде, бир гюн гелген кагѳыз детдомдан.
«Яшыгѳызгѳа шулай чара гѳребиз.
Тарыкѳ буса гелип, алып гетигиз,
Алмасагѳыз, алагѳангѳа беребиз!»

Сувукѳ алды, кѳартыллады сан-саным
«Бу не яшдыр детдомларда турагѳан?»
Эрим кѳырда, сорамагѳа адам ѳкѳ,
Не этейим юрегиме урагѳан?

Кѳайнанама чапдым, ювукѳ этмеди.
«Биз яш бермегенбиз, алсын бергенлер».
Бу да, не дей, яшны ташлап детдомда,
Тургѳан десе, энни не дер билгенлер?

Эркек кьайтды ахшам, тек ол не этсин,
Яшгъа авур кьатын гетген айрылып.
Гечинген дей пакъыр, гьасирет яшына
Бир гесек сакълама детдомгъа берип.

Энни яшав мени сынаимы, не эте,
Анасыз, яш берип эмчек ичеген?
Савлай гече эплеп, сеплеп болмадым
Ойларымны булутлардай гечеген.

Магъа 20 йыл, эки яшым бар.
Оланы насибин гёрюп тояйым.
Оъзюмню яшымны гелтирип сакълап,
Оъз баласын къырда нечик къояйым?

Эртенинде гетдик Къакъашурагъа,
Ата-анама ишни айтып къарайыкъ.
Алсам яшны боларманмы сакълама,
Ишим авур, яшлар, ожакъ! Сорайыкъ...

...Атам тынглап, сонг ялынчлы къарады.
«Къызым, къысмаг сени сынаидыр, – деди.
Яшны алма герек, насипсиз этмей,
Етим оъсдюремкегеге бир зат етмей.

Дюнья къонакъ уйдюр, гелип гетеген.
Намуслар ёлугъа, жангъа оьтеген.
Гелтир, балам, яшны, даража сагъа.
Сонг сакълап болмасанг, берерсен магъа.

Гёресен чи, бизде нече яш оъсдю,
Тавдан-тюзден гелген, чарасыз, етим.
Оланы иситип къанат тюбюме,
Тенгириге нечик ярыкъдыр бетим?!

Тавдан тюшген халкъны оьтгермей, тартып
Очакъгъа иситип, яшав бергенбиз.
Ананг аш бишире, аявлай барын,
Етим-есир учун къулач гергенбиз».

Атам герти айта, мен яшда бизде,
Он-онбеш етим-есир гюн гёрген.

Атам олар учун уйлер де ишлеп,
Къатынлар да алып, эрге де берген.

Бу яшны къысматы нече де четим.
Кимлеге тарыкъдыр анасыз етим.
Алайым, Тенгири кёмегин этер,
Яшлар булан бирче оърленип гетер.

Шолай этме де этдим, гелтирдим яшны,
Къыйын гюнлер оьтдю, макътав Аллагъгъа.
Ишден де къалмадым, уй де юрюдю.
Оьсдюрюм уллу этдим, таянып ягъгъа.

...Яшны алгъан учун битип къаламы,
Гиччиден уллу этме, оьсдюрем герек.
Уйлемей, юрт этмей, тюзлемей ёлгъа,
Анаман, рагъатлыкъ табамы юрек.

Гъар макътав Тенгирге, чарс гюнлер гетди.
Сабурулугъун серпип, тёкдю башыма.
Ёкъ ерден Магъамматбекни оьсдюрюп,
Къардаш этдим мени сынгар яшыма.

Умукюсюм къызым – башлапгъы балам.
Яшавума сипте нюр шавла чачгъан.
Магъамматнаби – яшавум ярыкъ,
Женнетим дюньяда, бавум гюл ачгъан.

Зумурут – гёнгюмню кюйлейген аргъан,
Олсуз яшавумну маънасы тая.
Гульнара – гёзюмню агъы-къарасы.
Эльмира – ёлума нюр шавла яя.

Оьсген эди дёрт къыз, уьч улан бизге,
Бавдагъы гюллердей къулачын герип.
Еттиси де Солтанжаяны йимик,
Яшавума етти тюрю тюр берип.

Магъамматсайит эди яшланы башы,
Жибин балдай татли, сыйлы, аявлу.
Гетди кёп яшамай, къайтмас ёлуна,
Яшларымны чёкдю аркъа таяву.

Къысмагъа төре ёкъ, кёплер гетген ёл.
Къабуру, сын ташы алтын тав болсун.
Нариман ва Эльдар ондан аманат,
Атасыны орнун тутма сав болсун.

Гъарисини тою, яхшы гюнлери,
Алданып яшавну кёгюнде саркъдым.
Шончакъы ожакъны насипге тюзлеп,
Тёрюнде сёнмейген шавланы якъдым.

Охуду, оърленди, парахат юрек.
Гъариси мени учун бир яшав, Гюн, Ай.
Оланы юзюнден таба болмаса,
Мени учун дюньягъа Ай, не Гюн тувмай.

Гелиним Нюрлюгъаят къызымдан артыкъ.
Ажав, Маржанатым – къызардаш, къыздай.
Гъариси гёнгюме яшлайын кирген,
Гелин-къайын ёкъдур татывлу биздей.

Яшавну шагърасы хыйлы сынады.
Сувугъуна уышюп, иссиде бишдим.
Аччы да, татли де бирче къатнашып,
Сокъмакъдан яшавну ёлуна тюшдюм.

Яшланы уыйледик, юрт ерлер къуруп,
Агълум Багъавутдин тобукъдан туруп.
Оър билимлер алды ВУЗ-лагъа тюшюп,
Бири де гетмеди къутуруп, шашып.

Оъзюм де шо йыллар оър билим алдым.
Яшлар булан бирче оъсюп де къалдым.
Къазаватда йимик, ожакъ, иш, охув...
Билмедим ял недир, тойгъунча юху.

Агълумсюз шо йыллар не этип боладым.
Ол эди тюзлейген керванны алгъа.
Китапларым чыкъды, уыч Гъажи къылдыкъ.
Сокъмакъдан артланып тюзлендик ёлгъа.

Ишден алда магъа гъеч зат болмагъан.
Иш десе, къанатлар битип къалады.

Загъматын гёрсетип сабанчы халкъны,
Юрегим тамаша леззет алады.

Саламат ишимни сезеген халкъым
Гьюрмет абур этди, ахтарды, суюдю.
Он йыл алда болгъан шат ахшамымда
Халкъ мени гётерип, кёклеге чюйдю.

Мен октеммен, халкъ булан бал-яв болуп,
Сокъмагъымдан уллу ёлгъа етгенге.
Эсделикте «Халкъым – мени къанатым» –
Китабымны халкъгъа савгъат этгенге.

Поэзия – мени отлайгъан талам.
Ол мени яшавум, Къыбламам, Къалам.
Тенгир берген къысмаат шавла ёлума.
Шавланы шаркъ этмек – мени къолумда.

Яхшыларсыз яшав – зиндан тюбю ёкъ,
Оларсыз кёкде Гюн балкъымас эди.
Ёлума ёл ачып къурч, озден халкъым,
Гене де яшавум гюл ачды мени.

Эсде Гъажи ёллар – ёлум безеген,
Гёзел Кааба, Макка, Мадина сыйлы.
Нечесе пачалыкъ сыйлап, сыйлангъан,
Тюрлю миллетлени гёргеник хыйлы.

Байтуллагъны берекетин, ниъматын
Топлап алып тёшегенмен башыма.
Гёзьяшларым сююнмекден агъагъан
Къатыкъ этип ашагъанман ашыма.

Сюювюмден сююнч къала тёшеймен.
Насип болуп баш муратгъа етгенге.
Гъакътаала ёлубузну шавлалап,
Ислам динни рукнуларын кютгенге.

Арапа тав – гёк ялынлар ойнайгъан,
Кааба ую, Зам-зам эсден таймайгъан.
Мадинаны гёзеллиги оягъан,
Къара ташы, гёзюнг байлап къоягъан.

Сигъручудай олар боюмну якъгъан,
Эсге тюшсе гъакий, оърчюй гысабым.
Уч де Гъажны къучагъында тирилген,
«Маккагъа сапар» деп сыйлы китабым.

Девюрлени къучагъына сыйынып,
Оътген оъмюр тѣшелгендей жыйылып.
Алмыш беш йыл ура гъасирет юрегим,
Сав аламгъа тамур атгъан терегим.

Район газет, иш ёлдашлар пагъмулу.
Мен оъзлени абурлайгъан гъар якъдан.
Юрюгенбиз бир-биревге къоллашып,
Уллу ёлгъа чыкъгъынчагъа сокъмакъдан.

Газет мени яшлай якъгъан гѣнгюлюм,
Къайыгъында сав 45 йыл оътгенмен.
Тар сокъмакъдан уллу ёлгъа чыкъгъынча,
Янашалап юрюгенге оъктеммен.

Сав 45 йыл алдын эди тоюбуз,
Яшав акъды ташгъынлайын акъыра.
Юбилейлер артлы-аллы гелеген,
Дос-ювукъну эсге ала, чакъыра!

Гебек КЪОНАКЪБИЕВ
Дагъыстанны халкъ язывчусу

ЯЛЛАТ ГЪАЖИЯВ, СЫНДЫР, ГЪАЖИЯВ!

Давда болгъанланы бирлери озълени игитлиги гъакъда уллу иш кюйде къошуп айталар. Олар шонча да артдырып айта чы, дагъы да шолай бир нече солдат болгъан буса, дав 1942-нчи йылда битежек эди деп эсинге гелип де гете.

Юртдагъы Гъажияв барысыны да бурнун сындыра. Бир керен авулну яшлары юртдагъы параддан сонг муну аралады ва давда болгъан кюю гъакъда хабарлатма суйдю. Ол да парахат кюйде олтура, тамакюсюн чырмап, папурус тартма башлады. Эки де тобугъуна аса таягъын салып, шогъар тирсеклерин тиреди.

– Мен кѣп къатты давларда болдум... Сталинградны эшитгенсиздир???

Яшлар башларын силлейлер.

– Муна, шо Сталинградны яллав отуна мен къуллукъ этеген асгерни де ташлады. Яллап турагъан печге къуругъан агъач ташлагъанда йимик... Бир дав, бир атышыв бар онда, къара къыямат. Гъарибизге 5 атылагъан тюбек ва бешер патрон да берип, немис чапгъын этер бойгъа къаршы салды. Патронлар аз экенни билсем де, къаршы сѣйлеме болмайман. Мен яшдан берли гъавчуман чы, бешден бешни авдардым. Шоссагъатында янымдагъы солдат мени тюз урагъанымны эслеп, озъюню патронларын да берди....

Гъажияв папурусну дагъы да сорду, тютюнюне къарап ойгъа батды. Яшлар буса хабарны артын эшитме сюе. Алгъасатма да суймей, хабарына адам къошулса яда айтагъанда кюлеп йиберсе, оьлтюрюп къойса да айтмай. Сайки, айланадагъылар озъюн мысгъыллай.

– Мени тюз урагъаным аз заманны ичинде барына да белгили бола, – деп давам этди ол хабарын. – Барысы да дегенлей, озълени патронларын мени яныма сала туруп, тебе этип къойду. Мен ари-бери къарамайман, неге тюгюл немис ташгъын йимик геле. Гъар гѣтерилгенин авдарып тураман. Оьлген немислерден уллу вал болуп тура. Бары да патрон битди. Мен немислеге

салып турагъан пелекетни командирим де эшитген экен. Шоссагъат яныма сав ящик патрон гелди. Мен янгыз алгъа къарайман ва нишанны тутаман ва басып тураман. Мен немислени оьлтюрюп турагъан кюйде командирим тѣшюме эки медаль тагъып битген. Шогъар да къарамайман...

Ол сѣне турагъан бурулгъан папиросу соруп-соруп огъар жан салды. Сонг терен соруп алып, тютюн булан оьпкелерин толтурду ва астаракъ булан уьфюрме башлады. Яшлар ону алгъасатма ва ойларындан айырма суймей. Ону тишлери ѳкъ авзундан тютюн, эсги машинни тюнъюлюгюнден йимик чыгъа ва оьрге гетип, гъавагъа къошула. Кюйге къарагъанда, шо къагърулу йыллар эсине геле ва ойлары тютюн булан оьрге синге.

– Ящик ярты болма тура, мен чи ишим булан машгълман, – деп ол гѣзлерин гѣтерип яшлагъа къарады. Оланы бирисине бетинде де инанмайгъанлыкъ ѳкъ эди, Гъажияв да хабарын давам этди.

– Бириси артдан таба инбашыма къагъа ва «Молодец солдат, молодец». Эки керен огъар «не мешай» деп ишбашымдан къолун ташладым. Тап-таза къумукъча «Къойма Гъажияв, бас Гъажияв, немислени елкесин сындыр»... «Сындыр Гъажияв!». Огъар да «Четим этме!» дедим. Немислени гелегени сайпар болду. Сонг да бир-эки зат гѣрюндю, шоланы да авдардым...

– Муна игит... Муна немислени аждагъасы, – деп янгыдан шо авур къол инбашыма къакъды. Ким экен деп бурлукъдум. Къарайман... тап оьзю Иосиф Виссарионович!

– Ёлдаш Сталин! – деп алдында къатып къалдым.

– Игитсен сен, игит, – деп тап-таза къумукъча сѣйледиди ва тѣшюме алтын медаль такъды.

– Алтын медаль? Гѣрсетигиз дагъы... Яшлар ону аралап алды ва юбилей медалларына тийип къарады. Арасында алтынын гѣрмей, огъар сораflu къарады.

– Гъали шону да айтайым, – деди ол ва къаннакъны ерге басып сѣндюрдю. Ону папурус тарта туруп, мыйыкълары ва эки де бармагъы зипир сингип саргъылт этген. Ол шо бармагъыны бирисин тѣшюне тийдирип:

– Мен Сталинграддан сонг дав этген кюйню айтып турмайым. Немислер мени тюбегимни тютюгюн гѣрсе къачагъан болдулар. Мени гюллелеримден дагъы да кѣп немис Совет Союзну топурагъында оьлюм тапды... Берлинге ювукъ болдукъ. «Рейхстагъа байракъ къакъма герек» деген сѣзлени биз буйрукъ йимик къабул этдик. Тек немис баш гѣтерме ва бир алгъа абат алма къоймай. Гъар эре тургъан солдат балта тийген назик терек йимик чѣгелене. Тек къолубузда байракълар, юрегибизде гъасиретлик ва гѣзлерибизде Рейхстагны тѣбеси. Суюкелме башладым, уьстюмден сызгъырып учагъан гюллелер сетка тутгъанда йимик гѣрюне. Рейхстагъа багъып суюкеле туруп, Сталин берген алтын медалым ашалып битип къалды.

Гъажиявну шонча да мекенли этген хабары шулай битер деп турмагъан яшлар бирден кюлеп йибердилер. Гъажияв тамаша болуп яшлагъа къарады ва олагъа къошулуп оьзю де кюлеп йиберди.

Сонг ол оьзюне инанмагъанны билди ва къолун да силлеп, уьюне багъып юрюп йиберди. Шо гюнден сонг огъар яшлар «Сындыр, Гъажияв!» деп артындан къычырагъан болду. Ону хатири къалмай эди. Оьзю хабарлайгъан

кюйде дав этмесе де, ол давда ортакчылык этген ва гъар йыл байрамларда ону да уллу абур этип тёрде олтурта эди.

АВАРИЯ

Бирден, бек теберип эшикни де ачып, «Гёзел» деген аривлук болдурагъан салонгъа кьыркъ йыллагъа толмагъан тиштайпа гирип гелди. Гиривю булан буйрукъ кьайдада «Сув бер!» деп кьычырды. Эс табып битмеген салонну есиси Гюлжанат сув алма бара да тура эди, тек бурлугъуп: «Бу сув берме кафе тьогюл, аривлукню салону», – деп тирелип токътады.

– Салонунг оьлгенлеге сынлар этеген уьй болгъанны сюймей бусанг, тез гелтир! – деди дагъы да тиштайпа. Бу гезик ол шонча да кьатты айтды чы, гьатта Гюлжанат тез ичдеги уьйге гирип, кьартыллайгъан кьолундаа сюзюк сув толгъан стакан булан чыкъды. «Гьейлер, бу ким экен? Налоговойда да эргиши, тек бир уллу гьаким яда гьакимни кьатыны» деп, оьзю оьзюне сорай, жавап бере туруп, огъар стаканны узатды.

«Бу чу бек уллу эдепсизлик, башгъа иштегилер де бугъар Аллагъына йимик багъа, бир-бир гьакимлени кьатынлары гелип, мунда безенип гете, тек бу эдепсиз де ким экен?» – деп ойлашгъан Гюлжанат тынглап токътады.

– Болгъан зат сама ёкъму? Къарсалагъансыз?..

– Магъа болгъан чы ингилис пача кьатынгъа да болмасын, – деп, шончакъы кьатты кьатын,ге йыламсырап йиберди.

– Адамыгъыз тайгъанмы?

– Адамынг тайса, бир жума намус, бу болгъан зат оьмюрлюкге... Не болгъанны айтып битмей адамны жанын чыгъара. – Акъчангны урлатдынгмы? Мунда бир гюн тиштайпа гирген эди, 30 минг манатын урлатып, бек языгъым чыкъды...

– 30 минг манатым урлангъан буса, 50 мингте садагъа этежек эдим...

– Алтынларынгмы урлатдынгмы? Бир гюн мунда алтынларын урлатгъан кьатын да гирген эди. Кофе берип гъаран эс тапдырдым...

Бирден тиштайпа бурлугъуп: – Шу ер гертиден де салонму? – деп сорады. – Адамлагъа сабурлукъ салагъан психологну кабинети йимик, балагъгъа тарыгъанлар тувра мунда гирегенге айтаман...

– Бу салонну досум акъча берип алгъанман, адамлар кёп юрюйген ёлну уьстю деп... Яман тьогюл, чайгъа зат чыгъа, – деп макътанды ва кьуймурланды Гюлжанат.

– Эриме мен де айтаман магъа шулай салон алып бер деп, ялкъаман денгизлер йимик уьйлерде янгыз. Музейни сакълайгъан кьатын йимикмен. Къуллукъ этеген кьатын булан да ялкъаман гъар гюн бир затны сёйлей туруп. Мунда тюрлю-тюрлю адамлар геле...

– Эринг яхшы адамдыр, сени гъайынгны эте... Мени Папигим де бек яхшы зат. Гичипавубуз да бар, тек бирев де билмей. Яхшы адам. Гъар гюн о яшны садикден алма да бара. Кьатыны акъчаны ва арив затны бек сюеген тиштайпа дей. Чола болса, ондан айрылып, мени алма да сюе... Сени эринг де яхшы затмы? – деп Гюлжанат сырын-дертин айтып йиберди.

– Дюр сагъа! Кепекчи, гъар заман манатларын санап тура. Бизнесмен... Звонок этдим, гъали гелме герек... Яхшы? Тюгюл воллагъ Аждагъа... Гъали башлажакъ, «мен гече де гюн де токътамай бир йыл ишлеп къазангъан затны сен он минутдан ёкъладынг» деп... Билемисен, мен о савгъат этген машин булан авария этип къойдум чу, – деп йыламсырап йиберди. – Гёзюмню алдында болажакъ къавгъа. Йыласам, гёзьяшларымны сибирме, сени алив йымышакъ бетъявлугъунг ёкъму, гъазир этип къой.

– Машин машин тюгюлмю, ремонт этсе ерине геле чи. Мени досум «Форд Мондео» савгъат этген, эки керен авария этип тураман. Ярашдырып бере. Сени машининг недир?

– Порше 918.

– Поршееее? Нече манатдыр?

– Манатын чы билмеймен, 850 минг долларгъа алгъан эди... Санап къара чы, манатлар булан нечакъы бола...

Гюлжанат калькулятордан санай, гёзлери къабарты коканлар чакъы бола, калькуляторгъа къагъа.

– Калькулятор санай-санай сёнюп къалды. 51 санавну чу гёрдюм...

– Ну, да. Шолай бола, 51 миллион где то... Гъали бу къатын оьктем болма башлады.

– 51 миллион???? Да-а-а-а, олай багъалы машин ала буса, нечик аждагъа булан да яшама ярай... Билемисен, о урушма башласа «Нете, мен сени ойнашынг-любовницанг барны билмей деп турамысан, сен огъар береген савгъатларынгдан артыкъ зарал этгенменми?» деп айт...

– Шо «телефон» ишлежекми?

– Ишлей, тергелген... Айфон восьмой бир зат да тюгюл, – деп экевю де кюлеп йибердилер. – Къайда шо аждагъангны сураты. Суратны гёргендокъ, Гюлжанат арты ерли юрюп йиберди. Сёйлеп болмай токътады ва стакандагъы къалгъан сувну ичди. «Мен дарман ичмесем болмай» деп ариги уйге чыкъды..

Сабият терезеден къарады ва алгъасап гелеген эрин гёрюп къойду. Этме зат билмей, креслода эсден тайгъан болуп, ташланып ятып къалды.

Ол гиривю булан ари-бери къарады, сонг ташланып ятгъан къатыныны янына гелди.

– Гъей я, бугъар да не болуп къалгъан??? Айтаман гъар гюн шу салонланы къой деп. Уйге чакъырып этдир деп шо маникюрлерингни-педикюрлерингни... Не болгъан экен бугъар, ток уруп сама къоймагъанмы? Гъали магъа шу къайгъы тарыкъмы эди, зарубежный поездкамны алдында... Гъей-й-й, мунда бирев де ёкъму?

– Барман, – деп ариги уйден чыкъгъан Гюлжанат Адилбийни гёрюп адашды. Бираз алда тарыллап турагъан, гъали буса эсден тайгъан тиштайпаны гёрюп, дагъыдан да бек къоркъду. Башлап чы ол машин булан авария этгенге къатынын оьлтюрюп къойгъан деп ойлашды. Ол эсден тайгъанны билгенде, эргиши булан сёйледди.

– Мен сагъа «сакъ бол, гелип къалма» деп телефон сёйлеймен, гётермейсен... Башгъа тиштайпа буланмы эдинг, гъы, айт чы, Папик?

– Жыйында эдим, базарны янындагъы «Гёзел» деген салонгъа гире тураман, тез етиш дегенде алгъасадым.

Салон алдым деген эдинг, шуну алдыңгмы? Арив... арив... – деди айланып къарап. Гюлжанатны гѣнгю ачылды.

– Дагъы онгайлысы ѳкъ эди, шу арив ерде ерлешген. Магъа янгы креслолар герек болажакъ...

– Аларбыз, гъали командировкагъа барып гелейим...

– Мени алып гетмеймисен? – деп Гюлжанат огъар соравлу къарады.

– Бу командировка деловой сорту, эки гюнге барабыз...

– Англашылды, янгы досунг бар...

– Ёкъ, мени шо чагъыммы гъали эки досу болмагъа... О просто секретарша... Кагъызланы печать этме тарыкъ болса деп элтемен, гъали шолай мот болгъан, – деп, Адилбий стакандан сув ичди. Гюлжанатны хатири шоссагъат къала.

– Айтагъаным да, биревлер 51 миллионлукъ машин булан юрюйгенде, инг де кѳп сюеген досунгну 700 минг манатлыкъ машин булан къоймакъ да мотму? Тем более эки авариядан сонг... Адилбий бир огъар, бир де къатынына къарады.

– Тюгюл, билемен, аларбыз... Креслодагъы къатыны астаракъ хозгъалды.

– Мен къайдаман, магъа не болгъан? – деп соравлу къарады.

– Сен салондасан, сагъа ток ургъанмы яда давлениянг гѳтерилгенми?

– Гѳтерилмейми дагъы, не замандыр къарайгъаным. Онча заман къайдадынг?

– Яшны садикден алма баргъан эдим, ѳкъ дедилер... Сен алдыңгмы?

– Не яшны? Шо санавлар башынгы айландырып турамы? Бизин яшыбыз чы 6-нчы классда охуй...

– Садикни воспитатели магъа бир тамаша къарай эди хари... Шонча йыл гетгенми арадан? Дааа. Яшлар оъсюп къала хари...

– Токъта чы, сени башгъа, садикге юрюйген яшынг сама ѳкъму, гы?

– Ёкъ, ѳкъ, ѳкъ, – деп ол Гюлжанатгъа къарады. – Мени йимик тамазаланы гиччи яшлары боламы? Къайдагъы бир затланы айтып давленияларымны гѳтертип йибересен... Пульсума къара чы, 200 чю болгъандыр.

– Нормально, бираз чалт ишлей. Меникин терге чи, – деп къатыны къолун узатды.

– Сеники там сагъат йимик, тур, аявлум, клиникагъа етишдирейим яда оъзюнгну машининг булан барамысан?

– Машинни полиция тутду? Эвакуаторгъа да салып алып гетди.

– Къайырмас, чыгъарып аларбыз хари. Ярамайгъан ерде токътатгъанмы эдинг?

– Ярамайгъан ерге гирген эдим...

– Аралыкъгъа-а-а?

– Тюкен-ге-е. Люстралар сатагъан...

– Машин булан люстралар сатагъан тюкенге? Юрюп гирме ярамаймы эди дагъы онда? Нече де эринесиз юрюме... Зарал болмай къалдымы?

– Багъалы люстралар тагъылгъан эки багъана авду...

– Мен машинге деймен?

– Мен сагъа айтадым чы кабриолет сюемен деп. Машин бек гъайдалып гетген эди, мен де токътатып болмай тувра тюкенге гирип гетдик. Мен де «Мама иел» дедим, экибиз де иелдик, бир темирге тийип машинни уъстю учуп гетди.

– Маманг бар буса англашына, о бар ерге балагъ къопмай къалмай. О гелсе, гюн чыгып турагъан яйда, кёк кёкюрөп кър явуп йибере. Огъ, машин... Мен гече де, гюн де токътамай бир йыл ишлеп, кепекни кепекге къаплап къазангъан затны сен он минутдан ёкъладынг...

– Мен айтдым чы. Бугъар машин алда, – деп бакъды ол Гюлжанатгъа. «Сагъа, ананга зарал болмай къалдымы» деп айтмай, машинге зарал болмай къалдымы дей.

– 51 миллион... Адилбий сув иче.

– Нете, анамны гёмме аз чыгъар деп эсинге гелеми, гелеген балагъланы алдында турсун деп, башыбыздан айландырып, садагълар этме герек...

– Къызгъанмай эдим о акъчаланы чы, тангала гёмюле буса да, – деди ол бир якъгъа багып – Дагъы сагъа машин ким ала? Самакат да алмасман... Ананг нечикдир? Сен чи яман тюгюлсен...

– Ичине машин гиргенде тюкенни есиси, тюкен чёкгенче деп къоркъуп, распродажа этип йиберди, мамамны 2 люстрагъа гёзю къалгъан эди. Шоланы алма деп къалды. Биз де алыыйкъмы бирни?

– Тيوبюнде къалмасмы экен шону... Ал-ма-йыкъ люстра! Къайда илме алыыйкъ ону? – деди ол ачувланып. – Туалетлеге ерли илинген. Ананга халкъ олай да «Люстра Патимат» дей... 51 миллионлукъ машин булан базаргъа бармасагъыз ярамаймы?

– Гъар заманда да бара эдик. Мен бу гезик инстаграммда прямой эфирде эдим, етишгенни гёрмей къалгъанман. Шу прямой эфирде магъа 50 адам къошулду.

– Бир де битмейген прямой эфир боламы? Сени яшавунгну савлай Россия билип битди. О тюкен чи ёлдан алты канзи оърде, шонда иш этип гъайдаса да минип болмас...

– Сен магъа бир арив машин алгъан болгъансан. Шону бары да айталар. Уча къуш йимик. Тюкенге гелгенлер люстралагъа къарамай, мени машиниме къарай эдилер. Дагъы, тюкенни ёлну ортасында этеми дагъы? Гъалигиле не этсе де ярай.

– Гъей къыз, о норма булан мен къруп берген тюкен, онда солгъа бурулма герек деп язылгъан уллу багъанада белги бар чы...

– Мен о белгини арты ерли тюкенден чыгъагъанда уруп авдаргъанман. О да артында токътагъан къызыл «Форд Мондео-о-о-о-о?», – деп бирге къычырдылар Гюлжанат да, Адилбий де. – Къайырмас, ону есисине янгысын алып берип къоярбыз, – деди Адилбий тез чыкъма сююп..

– Форд-Мондео-о-о-о-о?, – деп бирге къычырдылар Гюлжанат да, Адилбий де. – Къайырмас, ону есисине янгысын алып берип къоярбыз, – деди Адилбий тез чыкъма сююп..

– Къалмасын шону башы, эки керен ремонт этилген машин о, учюнчю керен де ярар... Тюгюлмю дагъы, хозяйка салона? Арив салонунг бар, сюйсенг янгысын алып да боласандыр, гъы? Чайгъа зат чыгъа чы... Гичипавну да оьсдюрге герек чи... Болмасанг «Папик» кёмек этер, – деди иржайып.

– Да, да... Дюр, дюр. Мени машиним о... Оьзюм ярашдырарман, салон арив хайыр бере. Оьсер о да...

– Магъа «Папик» деп айтма... Сени базаргъа баргъанда болгъан «невероятные приключенияларынг» шуну булан битдими? – деп сорады Адилбий къатынына.

– Мен полицейскийлер гелгенче шо ерден тайма суюген эдим. Алгъа гъайдап йибериپ улуу «джипге» де урдум... Совсем случайно.

– Номерлерин сама алдынгмы, ону да ярашдырма герек чи?...

– Алмадым, бизин машинни капотунда оланы номерлерини сураты къалгъандыр. Ярашдырмаса да ярай, ондан бир крутой зат чыгъып, сёйлешип къоярбыз деп визиткасын берген.

– Мен сагъа сёйлешермен, гъайгев такъа... Бер бери багъып. Мен сёйлермен ону булан да. Дагъы зат чы ёкъдур?...

– Озокъда ёкъ...Тек полицейский бек эдепсиз зат эди. Машинимни «джипден» айыраман деп торс булан артгъа тартгъан эди, машиним де янып гетип, ону ал янына да урдум. Магъа акъча бер дей... Совсем эдепсиз зат эди. Ма, башынга ур ачгъычланы сыпатына урдум. Магъа олайына да янгы машин тарыкъ, тююлюмю дагъы «Папик?»

– Оъзюм де айтаман деп турадым, тем более тувгъан гюнюнг де геле тура чы, – деди Адилбий бир затлагъа шекли болуп ва тезликде салондан къатынын алып чыкъды. Къатыны бар затны билсе де, бир къавгъа да этмеди. Савулагъан сыйырны сойма яраймы?

Азиз АТАЛИЕВ

МЕНИ АНАМ

Октябрь айны баш гюнлери. Арт вакътилер чакъ алышынып, гюз гюзлюгюн онча билдирмей. Ахшамлар бираз салкъын болса да, гюндюзлер гюн чыгып, яйны гюню йимик, чакъ шайлы йылы бола, гьатта тюш орталарда бир гёлек булан да айланма ярай. Тек заманда бир булутлар кёкню къаплап, аз-маз янгурлар да себелейген кюю бола. Къарайсан, дагы гюн булутлар ёкъ болуп, гене гюн чыгып, чакъ махлукъну къайтара сююндюре.

Шолай бир гюн тюшге таба бираз булутланып, кёкден тамма башлады. Олай бек де явмай. Буса да адамлар орамларда сейир болду, уй-абзар къуллукъну кююп, уйлерине тымылды. Тюш вакътиден сонг бирден юртгъа хабар яйылып, къувун болуп гетди. Янгы авулла Эрболатны гиччи кызы ёкъ болгъан. Бираз алда абзарда ойнап турагъан алты-етти йыллыкъ кызыяш, сулагъ ютгъандай болуп къалмасмы?! Не хоншуларда, не бираз ариде турагъан къардаш адамларында ону табып болмай. Арапатны бир-бирде ойнай туруп гетип къалагъан кюйлери болгъан. Тек бу гезик ону гызы табулмай бираз узакъланып бара.

Гьалеклиги арта барагъан анасы Умзагъра къол телефону булан дос-къардашына токътамай зенг ура, ахтара. Биревлеге сама гетип къалмагъанму экен деген умут анадан таймай. Ари-бери юрюп, оюзюне ер тапмайгъан эри Эрболат да пашман гьалда.

Ата-ананы къолларындагы телефонлар токътамай сёйлей. Энни булагъа тел уруп, яш табулгъан-табулмагъанын сорайгъанлар артып, буланы гьалеклигине гьалеклик къошула. Бирлери орамлардан излеп, тюкенчилеге сорав этип, оьзлер де буланы гъайында экенни билдире. Шинчеки кызыяш, йыракъгъа чы чыгып гетмес, бир ерде, янгурдан яшынып, тымыйып турамы экен?

Тек гъалиги заман не де бар чы. Аллагъ сакъласын, ойлашма да къоркъасан. Ким биле не иш болгъанны? Бу да янгур деме янгур да тюгюл. Бираз тёгюп, бираз токътап, нечик де ёл бойдагы чангны басдырагъан янгур. Гъай аман, бир ерден чыгып къалмасмы экен дагы?! Ер тапмайгъан Эрболат гене кыргъа, кызын излеме чыкъма урунду.

Эшикге ювукъланып ол уягылюсюне:

– Амалынга сёйледингми? Огъар сорап къарамаймысан? – деп сорады.

– Бир залим гишиге не дейим?

– Вагъ, не дейгендир. О тюгюлмю Анайка булан къатнайгъан. Даим гъакъыл уйьирете, – деп, Эрболат тирев сёйлеп, чыгып гетди.

Амалым деп булар анасыны уланкъардашына айта. Чакъда бир къонакълай гелсе, ол Анайка булан лакъыр этип, яшны гёнгюн алма бажара. Амма эри ону онча ушатмай. Амалы гетген сонг, «бизин яшгъа гъакъыл уйьиретип нете, о гъакъылны оьзюню яшларына, торунларына уйьиретсе» деп, оьпке сёйлей бола.

Умзагъра ону номерин алды.

– Амалым, нечиксен, яхшымысан? – Эсенлик-аманлыкъ сёзлерден сонг, озълени къайгысын айтды. – Анайымны табуп болмай турабыз. Бир ерге чыгып гетгенге ошай. Сизге сама гелип къалмагъанмы?

– Воллагъ, ёкъ. Вагъ, къайда гетген экен? Кёп боламы ёгъу? – деп, телефонну ари янындан мунглу сес чалынды.

– Янгур себелеме башлагъанлы излейбиз. Бир сагъатгъа ювукъ бола.

– Анангларда ёкъму?

– Ёкъ. Эчивлеге де сёйледим. Оланы яшлары да излеп тура.

– Янгурдан бир ерге гирип къалгъанмы экен? Буссагъат сизге гелемен, – деп эшитгенде, телефонну тутгъан Умзагъра шоссагъат Амалыны юреги къайгыгъа бёленгенни гыс этди. Ону себеби ачыкъ: бу кызын Амалы айрыча бек сую.

Арапат деп кызына ону анасыны аты тагъылгъан чы дагъы.

* * *

Камилни ва Атикатны анасы узакъ яшады. О герти дюньягъа гёчгенде эркъардаш-къызардашы яшлары уллу, уйлю-ожакълы да болуп битген эди. Къумукъларда дюньядан гетген уллуланы – ата-анасыны, озге ювукъ къардашыны атын варислерине къоймакъ сыйлы къумукъ адат. Олай ат тагъылгъан яшгъа да янашыв башгъа бола, сый этиле. Кёбюсю олай атлар тувра варислеге бериле, ата якъдан къардашланы ихтиярында бола. Аллагъны язивудур дагъы, Камилни уланлары болмады, кызлары да кыргъа берилип, юртдан чыгып озге ерлерде яшай.

Анасыны аты къоюлмай къалмакълыкъ яхшы зат нечик де тююл, кимни де ойгъа-къайгыгъа сала. Бир керен кызардашы Атикат булагъа къонакълай гелип, шо гъакъда сёз чыгъарды.

– Амалым, сенден уят сёз буса да, Умзагъра яшгъа токътагъанны билесендир. Гъалиги заман докътурлар тувагъан яш уланмы-кызмы тувгъанча билеген болгъан. Умзагъраны бу экинчи яшы да кызы болажакъ, – деп башлады.

– Нете, кызы-улары не башгъа, Аллагъ береген зат, – деп, Камил маслагъатлы жавабын берди.

Белгили зат чы, кёбюсю бизде улан сую. Шону да ата-бабалардан гелеген себеби негъакъ тююлдюр.

– Умзагъра да Анайымны ягъында оьсдю чю, ону бек сую эди. Гъар заман да эсгере. Сагъа сорап къара деп тилей. Туважакъ кызына Анайымны атын къойма сую, сен ихтияр берсенг.

Камилни разисизлик этме амалы ёкъ эди. Ата ягъындагъылар къоягъан адат чы дюр. Тек тухум ягъындан ата гызы Камилде бите, мунуки де бары да кызлар. Олар да бири шагъарда, бири озге юртда, озлер де эрлерини ихтиярындагъылар. Умзагъра буса юртундагъы улангъа къошулуп, янында яшай.

– Ихтияр неге бермейим, Анабызны аты къоюлмай къалса яхшымы?» Юрегинде бар буса, бир де къарамай берсин. Умзагъра Анайым булан туруп, огъар бек исинген эди. Юрегинден таймайдыр дагъы, – деп, кызардашыны кызыны гъалын англайгъанын билдирди.

Шолай Камилни ва Атикатны анасы янгыдан тувду. Яш тувгъандокъ тийишли сыйлар-гъюрметлер де этилди. Дос-къардашны жыйып, арив мавлет этдилер. Сонг нарыста оьсе башлап, ону тергевсюз къоймадылар. Гъар яхшылыгына – тишлер чыкыгъанда, юрюме, сёйлеме башлагъанда, тувгъан гюнлеринде жыйылып, байрам ашлар этип къатнайгъан болдулар. Къызъяш да лап тувмасындан ачыкъ юзлю, суюкюмлю, жагъ зат болуп чыгып, кимни де сююндюре эди.

Яш бираз торайгъанда, къатнаву артды. Чола болгъанда Умзагъралагъа заманда бир Камил де чыгъагъан болду. Амалы яшгъа исингенин гёрюп, яшны алып чакъда бир булагъа къонакълай Умзагъра да геле бола эди.

Гиччинева Арапатгъа Камил:

– Нечиксен, анам? Яхшымысан? – деп, уллу адамгъа йимик сёйлеп, яшны бир якъдан юрегин хош эте, бир якъдан тамаша гъалгъа сала. «Анам» деп, оьзюне сёйлейгенни къыя маънасына тюшюнуп, уйиренип битмей къыз хыйлы къалды.

Шолай бир гезик оьзлеге гелип, буларда бираз туруп Камил уьюне къайтгъанда, Арапат анасыны янына гелип:

– Ана, Амалым магъа «анам» деп неге айта? Мен ондан гиччименчи? – деп сорады.

Умзагъра яшыны гъалын билип, огъар ушанып:

– Сагъа бизин уллу анабызны аты къоюлгъан. О буса Абайынгны да, Амалымны да анасы эди. Аты Арапат эди. Шо ат сагъа берилген. Шо саялы олар сагъа «анам» деп сёйлей, – деп англатды.

Камил де буларда болуп къызъяшгъа:

– Сен мени анамсан, – деп, масхаралап сёйлейген кюю бола. – Шо саялы мен сени гёрге гелемен. Мен сагъа тынглама герекмен. Сен де гел бизге. «Уланым, нечиксен», деп айтып, мени гъалымны-кююмню ахтарып бизге де заманда бир чыкъ, – деп, яшгъа тогъуша бола эди.

* * *

Камил уьягълюсю булан смен ишлерде ишлей. Бири ишде буса, бири уьйде бола. Юртда яшап жан-зат сакъламай да нечик бола. Олагъа даим къарав тарыкъ чы. Пенсиягъа чыкъма чагъы ете гелеген эр-къатын бавдан-жандан да бир амал этелер.

Камил бир гюн ишде буса, эки гюн бош, уьйде бола. Уьй къуллукъгъа заманы да бар. Умзагъра яшы Амалына исингенге гёре, къуллугъу болуп буланы авулунда болса, булагъа гирмей, сорашмай оьтмей. Бир-бирде буса уьзюрю иши болуп, шагъаргъа чыкъма тюшсе, Анайканы анасында къоймай, Амалына тапшуруп гетеген гезиклер де бола. Шону оьзю Камил де сюе.

– Умзагъра, яшны бизде къоюгъуз, мен къарарман, – деп, оьзю де айта бола.

Арапат оьзлерде къалса, Камил де оьзюню, янгы яшлары тувуп, оьсе башлагъан жагъил заманына гёче. Амалы яшланы сююп, олар булан арив ярашып биле. Оьзюню варислери, торунлары булан тыгъыс къатнама, оланы гиччилей оьсдюрге насип болмагъан Камилни исивю анасыны аты къоюлгъан яшгъа бакъды.

Яш булан янгыз кълмакъ да тынч зат тююл. О сени бары тергевюнгно ала. «Бу недир, о нечик, кайда-негелеринден» тазза башынг беззер бола. Амма нечик не болса да яш юрегингни ача.

Арапат оъзю де югюрюк, тири къыз. О бары да затны билме суюе. Камил де эринмей-талмай, къызъяшны гъар сорауна жавап берме, англатма къаст эте.

Уъюню алдындагъы бав, гётермедеги жанны-затны къуллугъун кютеген Амалына къошулуп, Арапат гъар нени де сорап, кёмеклешип айлана.

Тереклер къачан чечек ача, къачан емиш бере, тавукълагъа не ем ташлай ва хыйлы озге затланы къызъяш Амалындан уйренген. Ашны чы айтмай да къой. Яш не суюсе, ону алдында бола. Амма суюмен дейген ашын да ашамас, бираз чымкъынып, тойдум деп къоя. Чола тюшсе янындагъы тюкенге де баралар, Арапат суюгенни алалар. Артдагъы яйда чы о ашамагъан марожна кълмады. Анайка да кепде, – тюше тураму бугъар гъар суюгенин этеген адам.

Анайка булангъы лакъырлар чы Камилни таза сюрюндюре.

Муна булар бавда олтургъан.

Анайка:

– Амалы, о уллу терекни аты нечикдир?

– Кюреге терек!

– Ону неге чачгъансан?

– Емиши бола. Ондан компот, мурапа эте.

– Ону устъюне минме кыйын чы.

– Минмеймен. Таякъ булан уруп, ерге тёгюлгенин жыяман.

– Таякъ урса авуртмайму?

Жавап тапмай бир гъавур кълалып:

– Авуртмасын деп, таякъгъа чюпюреклер байлайман, – деп къутула.

Тавукълагъа ем ташлама уйренген Арапат, оъзю сепген емге олар чабуп гелип, чокъунуп йибереген кюйге кеп эте.

– Амалым, тавукълар неге уллу болмай?

– Шолай жанлар, оъсмей.

– Буланы не этесиз?

Къызны талчыкълы тавушуна тартынып, не жавап берегенни билмей бир гъавур токътай.

Яш буса, бир яшыртгъын затны билген де йимик, мунглу сес булан:

– Соямысыз? – деп, гёз тюбюнден къарай.

– Ёкъ, биз чи соймайбыз, – деп, ону юрегин ял этме къарай. – Соягъанлар да бардыр. Негер тарыкъдыр? Уйде болсун деп сакълайбыз, – деп, Камил юлдуруп жавапланып, оъзюню къуллукъларына айланагъан гиши бола.

Арапат оъсе туруп, ону анасына ошайгъанлыгъы билине башлады. Инг аввалда чачы – бурма, анасыныки йимик. Бети къараявуз, иренки бар дегенлей, юрегини ачыкълыгъын билдире. Яшланы гъакъылы бар деп айтылагъанлыкъ тегин тююл. Шо хасият айрокъда къызланы гиччи заманында бек сезиле. Яш бир затны ахтарып, тувра бетинге къраса, воллагъ, шу барда затны биледир деп эсинге геле. Билме де биле. Камил неге буса да, шону да оъзюню анасындан гёре.

Чарчымлы, машгюр къыз янгыз кълса бираз алышына. Оъз оъзю булан кълалып, яш къуллугъуна доланып турагъан къыз бираз ойлу бола. Ягъадан

къарав этеген Камилге шо вакътилер ону гёзлери, къараву оьзтёре гёрюне. Бир де гёз алдындан таймайгъан анасыны гёзлери. Бираз терен ва ойлу.

* * *

Бир гезик Анайка буларда болуп, ата-анасыны сёзюн хабарлады.

– Амалым, ата магъа шалбар гийдир дей. Ана буса капот гийдире. Оьзю буса мен ойнап уйге гирсем, къайтып капотунгну нас этгенсен деп уруша, – деди.

Ва Камилни оюн билме сюегенде йимик огъар багъып къарады.

– Озокъда, къызлар капот гийме герек. Шалбар гийме улан тюгюлсен чи сен, Анайка.

Яш тамаша болуп Камилге къарады. Атасын абурлайгъан къыз о айтагъан тюз тюгюл деген ойну къабул этип битмей.

– Анайка, сени атынг къоюлгъан Анайым шалбарлар гиймеген. Къызланыки капот, беллик, – деп, къызгъа гъакъыл къуя башлады. – Башына явлукъ да байлама герек.

Анайыны гъакъында лакъыр узатылды. Камилни анасы бир де намазын къойгъан къатын тюгюл эди. Анайканы ону орнуна гёреген Камил:

– Балики, уллу болгъанда сен де Анайым йимик къол байлап, намаз къылагъан да боласандыр, – деп авузланды.

Яшдыр дагъы, бу лакъырны Анайка уьюне баргъанда тёкмей-чачмай айта экен. Къызы Камилни тергевюне тюше барагъанны Эрболат онча ушатмай. Шону да яшырмай. Бу сёзю эшитгендокъ:

– Не эте бизин яшгъа гъакъыл уйретип?! Оьзюнюкилерине уйретсе, – деп чыгъынланды. – Мени яшым нечик гийинегенни, намаз къылагъанны мен чечермен.

– Вуя, – деп къатыны Умзагъра, – Амалым шулай этигиз, олай этигиз деп тувмагъан чы. Сёздюр, айтгъандыр, – деп, эрин сабур этме къарады.

– Тарыкъ тюгюл магъа ону сёзю. Оьзюню авлетлерине гъакъыл берсин, меникине мен берирмен, – деп, эри тиревлю сёз къайтарды.

Анасы атасыны юрегине сабурлукъ салма къарап, сёйлей турду.

Анайка гезикли ёлугъувунда бу хабарны Камилге етишдирди. Олсуз да Эрболатны кююн билеген, ол онча тамашалыкъ этмеди.

– Озокъда, Анайка. Сен нечик гийинме, не байлама герекни, намазны чы айтма да айтмайман, атанг айтагъан кюйде этме герек, – деп, яшны тюшондюрдю. – Лап да уллу адам – ата. О айтагъан болма герек.

Тек неге буса да шондан сонг Камилни юрегинде яшны атасына бакъгъан якъда салкъынлыкъ уяланды. Амма нечик не болса да аралыгъын уьзме ярамай. Булай гезиклер нечик бола. Сени суймейгенни уьюнден аягъынг тартыла чы. Къардашдан сыйлы зат ёкъ. Бир кюй, чара табуп, Эрболат булан раслашгъанда, Камил оьзюню оюн огъар оьзюгер де англатма ёл тапды. Муну агълюсюне оьзю къошулма хыялы ёгъун, оьз агълюсюне Эрболат оьзю ес экенни ташдырды.

* * *

Янгурну токътама хыялы ёкъ. Ява да, ява. Алдын бир явса бир токътайгъан эди. Бугюн бугъар да не болгъан, себелей де себелей, бираз ял алма да суймей

тёге. Дагъы токътама болмай, Камил бираз исси де гийинип, инбашына эсги плащын да артып, Умзагъралагъа тербенди. Гъалеклик эсер-месер этген гиши ёлдагъы сувну-палчыкъны эслемей, авур басып, чачыратып алгъасап бара. «Я Аллагъ дагъы. Анайка табулуп чыкъса эди», – дейген ой башындан таймай.

Эр санлы, мазаллысув Камилни оьмюрю эллийден оьтсе де, оьзюню йылларындан яш гёрюне. Къараявуз, къош къашлы, къара мыйыкълы, чагъына акъ гирмеген. Ким де сукъланардай эркек. Амма къайгъы-дерт басса, алышынып, юреги асил адам, кимни де языгъын чыгъарардай сыпатгъа гире. Къашларыны учлары эниш салланып, бети тебен созулуп, йылавлу юзлю болуп къала.

Анасы булан муну аралыгъы исси экенни бары да къардашы биле. Сонг Умзагъраны уйягълусюню салкъын янашыву да бар. Яш тас болгъангъа оьзю де айыплы йимик, о авур юреги булан, оьзюн нечик тутма герекни англамай-билмей, къызъяшны уьюне гирди. Уйде къардаш адамлары жыйылып табулду. Пашман юзлер, гъатта тиштайпаланы бирлерини гёзлери яшланып-сувланып гёрюне. Салкъын салам-калам, эсенлик-аманлыкъ сёз.

– Амалым, сен де авара болуп не этединг?! Чай тегейим, – деген Умзагъраны авазы, бир йыракъдан гелеген тавуш йимик чалынды.

Чай, зат-мат боламы, яш тас болгъанда. Бу оьзю не сёйлегенни де билмеди. Амалыны гъалын билгенде йимик, Умзагъра:

– Янгурдан къачып, бир ерге яшынгъандыр, саякъ. Гелсин гъали уйге, мен этермен огъар этерни, – деп, муну гёнгюн алма сюегендей, авур иш болмагъандай сёйледиди.

Тек оьзгелени гъалы булай тюгюл. Анайка дагъы бир де табулмасдай уйдегилени дерт чёкдюрюп, ерге басып янчма турагъанда йимик. Бир де токътамай гъар гелгенге айтылагъан затны бу да эшитди. Яш тас болгъан деген къувунгъа хыйлылар, айрокъда жагъиллер гётерилип, юртну ичинде, янгы берилген, уйлер къурулуп турагъан планларда, юрт ягдадагъы бёлекликлерде излев юрюле. Гъатта участковойгъа да билдирген. Ол да оьзюню адамларын къуршап бу иште гъаракат эте.

Уйде жыйылгъанлар кёбюсю къатын-къызлар. Диванда ер болмай, бирлери полда яйылгъан халчада, аякъларын бюклеп олтургъан. Бир-эки эркек де бар, уягълусюню ювукълары. Мундан авур къаравун яшырма сюегендей Эрболат да бар. О да, Умзагъра йимик, оьзюн осал болма къоймай, къызы тас болгъанына бек къайгырмайгъанын гёрсетме къаст эте.

Пашманлыкъ уйню де къысгъан йимик, тынывун алма да авур. Гъалны билген Камилге мунда олтурмакъны маънасы ёкъ. Оьзю де къарав этмекни тийишли гёрюп, къыргъа чыкъма турду. Муну узатма абзаргъа чыкъгъан Умзагъра, къабакъдан чыгъа барагъан Камилге, неге буса да, бир зат эсине гелгендей:

– Амалым, Анайым арт вакъти «Бабай» деп бир затлар мырыллай эди, – деп авузланды.

«Бабай?...» Бирев башына тогъанакъ булан яхшы кюйде салышдыргъан буса да, Камил бу сёзден йимик эсер-месер болмас эди.

– Вагъ! – деген сёз ону авзундан чыгып гетди. Анайымны анасына жавап гысапда тюгюл. «Вагъ!» оьзюгер бакъгъан эди.

«Бабай!...» Адамгъа ток урса нечик бола. О яда эсден тая, яда буса оъле. Камилни о затлагъа ихтияры ёкъ эди. Тек къаркъарасына бирден къоргъашын къуюлгъандай авур болду.

«Бабай!» Жанына ругъ гиргендей бирден къатып, Камил янгур йымышатгъан орамдан, аякъ тюбюнден палчыкъ чачыратып, чалт юрюп йиберди. Къан явгъур, янгур да бир сейир болуп, бир гючленип токътамай тёге. Он йылда бир болагъан тайпасы.

«Бабай!» Янгурдан къачып чоргъагъа тюшгендей, бир дертни башгъасы елеп, муну оъзюню табилигине шайтан елдей чырмап алып бара. Камил энни янгурну да унутду. Уъстю сыкъма сув болуп барагъанны да эслемей.

«Болма ярайгъан зат туюл, гъейлер. Мен не этип къойдум?!» – бир ою бир оюн къувалап, къоркъув ва дерт бир-бирине чатырашып, Камилни толу кюйде оъзлени есирлигине алып къойдулар.

* * *

Бир он-он беш гюнлер алдын Умзагъра буларда яшын къоюп, къуллугъуна гетген. Чакъ да яман туюлге, Камил абзарда гъар даимлик увакъ-тюек ишлерине доланып тура. Янында Анайка да бар. Огъар-бугъар тюртюнюп, сораулар берип, муну тергевюн ала.

Гюздюр дагъы. Бир вакъти булутлар къараланып, тёбен салланды, аз-маз тамчылар тюшдю. Яшны аяп, Камилге ишин къоюп, уйге гирме тюшдю. Уйде де не болсун, шо баягъы телевизор. Анайка ондан да ялкып, терезе башда орунланды.

Анайкагъа анасы атив къарай. Огъар бугюн атив, чечек сураулы, гёк-ала туюлю капотун, ярыкъ ренкли носкилер гийдирген. Башы да таралып, эки чачы саллангъан.

Камилни ую юрту ягъасына ювукъ экенге, ону терезелеринден къыбла якъдагъы авлакъ, бираз ариде Маркъа аркъа, ону да ари ягъында тавланы сырты гёрюне. Олар да бираз янгур себелесе гъава жувулгъандай, бирден бир атив ва ювукъ гёрюнеген бола. Шо гёрюнюшге леззетленип Анайка да тура.

Къызыаш токътамай оъзюню сорауларын авдура, – туюсе турамы оъзюню гъайын этеген, гъар калимасына жавап да къайтарагъан адам.

Явса жымчыкълар къайда яшына, тавда жанлар-гъайванлар боламы, олар тик ерлерден йыгъылмаймы? – дейген, арты битмейген сорау алывдан безип, Камил бир-бирде эшитмейген болуп, пысып къала.

Бара-бара тамчылар сыгъанакъгъа айланды, бираз ел гётерилди, чакъ мекенли бузулду. Анайка да алышынды. Бу гёрюнюшден яш да ялкыды буса ярай. Анасын да сагъынгъандыр дагъы, къайтив ёлун ойлашды.

– Ана да къачан геле? Уйге нечик барарбыз? – деп, мунглу сесин чыгъарды.

Камил яшны гёнгюн алма сюйдю. Ону паракат этмек учун оюнда тувгъан хабарны айтып йиберди.

– Билемисен, Анайым, булай чакъ бек бузулса мен не этемен, – деп ругъланып сёйледі бу. – Шо Маркъа аркъаны гёремисен?

– Ыгъы:

– Шо аркъада яшайгъан Мурат Бабай деген бир уллу гиши бар. Мен шо аркъагъа минип: – «Мурат Бабай-й-й!» – деп къычырып, – деди, тавушун

базыкъ этип Камил, – ону чакъыраман. Ол оъзюню турагъан еринден чыгъып, алдыма геле. Ва:

– Гъей адам къурдаш, айт тилевюнгни? – деп сорай. Шо заман мен оъзюню тилегимни айтаман.

– Мурат Бабай! Ярай буса янгурунгну токътат, елингни еле яда башгъа янгъа уъфюрт, – деймен.

– Болур, адам къурдаш, тилегингни къабул этдим, къайт уъюнге, кютермен, – деп, разилигин билдире, мен де уйге къайтаман. Бир аз заман да гетмей, Мурат Бабай айтгъан кюйде бола. Ел де ювашлана, кёкден тёгюлеген сув да токътай.

Камил бырынгы хабарчылар йимик, тавушун алышдырып, чебер къайда да, гёзюн-къашын ойнатып дегенлей айтгъан хабары гиччинева къызъяшгъа ажайып таъсирли тийди.

Анайка гёзлерин аралтып, авзун ачып тынглай.

– Мурат Бабай нечик гишидир?

– О бек яхшы гиши, Анайка. Адамлагъа кёмек этеген гиши, – деди Камил.

– О уллumu?

– Дагъы, бийик ва мазаллы, акъ ва узун сакъаллы, башында бухари бёркю де бар.

– Бирче барайыкъ дагъы, Амалым, ону ягъына, – деп тиледи, гёзлерини йыртыллайгъаны таймайгъан Анайка.

– Нечик барайыкъ, Анайым. Янгур ява, уъстюнг сув болур. Сонг, сен уйге къайтгъанда барсам ярай, – деп, Камил сёзюн битдирди.

Хабарны таъсиринден чыгъып битмейген яш Мурат Бабайны гъакъында дагъы да соравап бере турду. Сонг анасы артындан гелип, яшны алып гетди. Камил оъзюню ёммакъ хабарына Анайканы инандырып, яшны кеплендирди. Ахырын ойламады.

* * *

Янгур не буса да аста болду, токътап чы битмей. Гъалекли-талчыкълы гъалындагъы Камил юртдан чыкъды. Маркъа аркъагъа уъч-дёрт юз абат бардыр. Алдын юртдан шайлы арекдеги аркъа гъали, юрт оъсюп гетип, ювукъ болгъан. Умзагъраланы ягъындан чы о дагъы да ювукъ.

Камилни оъзюню ёммакъ хабарыны таъсиринден яш шонда гетип къалгъанмы экен дагъы деген шеклиги арта бара. Яш шонда табулса да, табулмаса да, бу эки чоргъаны тюбюнде. Къызъяш шонда табулуп чыкъса – айып мунда, табулмаса – ... О чу дагъы да яман.

Неге буса да оъзюню шегине толу тюшюнюп битген Камил оъз-оъзюне уруша бара. «Не этип къойдум мен. Ёммакъ хабарлар айтып. Бабай тепсин мени башыма...»

Аркъа да, къан явгъур, къыйывсуз паранзалар бузгъан йимик, аркъа-торкъа. Шо эрши гёрюнюшо саялы да, балики, – Маркъа деп ат къоюлгъандыр. Саз топурагъы да йибиген, къарангы да дюр. Сыргалай-сюрюне туруп Камил оърлене бара. Тюзю, ёлу онча тик чи тюгюл, аркъаны айтардай бийиклиги ёкъ, аты болса тюгюл.

Аркъагъа минип де битгенче, Камил:

– Анам! Анайым! – деп кычырып, аваз эте башлады.

Юваш эшеген ел, эринип гелегендей сыгыанакъ. Бек кырангы ахшам да туюл. Мунда оьсеген терек де ёкъ, ер-ерде алашаракъ уьлкюлер болса туюл. Даим юртну гыайваны-малы отланагъан ер, о саялы аркъа оьсеген затдан мекенли тазалангъан. Юртдан ари ягы да шолай. Хыйлы ариде тав сыртлар гёрюне.

– Анам! Анайым! – деп аваз этип, Камил аркъаны уьстю булан юрой. Гёзге гёрюнеген зат да ёкъ, муну кычырыкларына сесленив де ёкъ.

Маркъа аркъагъа алгъасап чалт гелип, ону аркъасына минген Камилни солуву да басылды, оьзю де бираз сабурланды. Алгъасама зат ёкъ, яш мунда гёрюнмей.

Умутсуз болуп турагъан Камилге, бирден яш не ерден таба Бабайны чакъырар эди деген ой гелди. Аркъаны сыртындан ариде сюлдюрю гёрюнеген, лап кекели бийик Амантавну эсledi. Маркъа аркъадан о тувра гёрюнеген ерге багып абатланды.

Гыай, аман я! Панар сама алмагъанына Камилни оьзюне ачуву да чыгъа. Ондан кыайры кьол телефонлар чыкъма башлагъан, кёпленики бар, бу буса алып битмей тура. Яманмы эди гыали болгъан буса? Сёйлер эди, билер эди уьйдеги гыалны.

– Анайым! Анайым!

Эсде ёкъдан, аркъаны тавгъа бакъгъан бетини бираз тёбениндеги гиччирек къара тегенек уьлкюге гёзю илинди. Ону туюнде буса къара ёлакъ йимик бир зат гёрюне. Камил аваз эте туруп, шо уьлкюге багып юрюдо.

– Анайым! Ва Анайым!

Ювукъланып, лап шо ёлакъны уьстюне барса – явунгъа, елге арт берип, чырмалып ятгъан яш.

– Анайым, аявлу затым, – деп, сююнмекликден кыаны ташып гетген Камил, оьзюн эслемей, танып битмей турагъан яшгъа багып кьолларын узатды. Ону гыали туюл эс этмеген, сыкъма-сув болуп, уьшюп къартыллавукъ ала барагъан, гыалы-гъавкъаты битген яш гыаран хозгъалып:

– Амалым, – деп, эшитиле-эшитилмейген тавушун чыгъарды.

Камил сермеп яшны къучагына алды.

– Анам, кыайдасан?! Биз чи сени излеп, ярамайгъан болуп турабыз, – деп, анасын кьолуна алгъан Камил кысып къучакълады. Яшны уьстю сыкъмасув, янгургъа туюшген жюжек йимик. Яшны къаркъарасына измур кюлтюс капоту сингип кыалгъан. Башындагы чач тюклери явлукъдан чыгып мангалайына ябушгъан. Бек уьшюгенликден ва къоркъмакълыкдан анасыны бети кыачгъан, сёйлеме сама чакъы гючю ёкъ. Оьзю де кыысылып, гиччи, бир тигим зат болуп кыалгъан яш еп-енгил.

Камил бираз сама ону иситме сююп, уьстюндеги авлакъгъа гиеген кетен плащыны тез туюмелерин чечип, яшны огъар чырмап бавруна басды. Кыан явгъур, плащы да сувлангъан чы. Кыайырмас, яш табулду, кыалгъанына бир амал болуп. Энни тез уьюне, исси ерге етишдирме герек.

Не буса да муну гыалын билгендей янгур да токътады. Ол алгъасап, генг абатланып туюге, гечеги ярыклары лансыллайгъан юртуна тюзленди.

Эливаш, төмен юрюме тынч тюгюл экен. Чонгурлардан толгъан сыргалакъ ер ёлун асталашдыра.

Гъалеклик ва сююнч гислер юрегин елеп, бир-бирин къувалап, Камилни бир къува, бир тартындыра бара. Озью де бир токътамай сёйлей, бир де башгъа тюгюл муну сёзю яшгъа кёмек болагъанда йимик. Гъакъыкътда буса сёз муну озьюнню юрегин бираз солкъ эте.

– Анайым, булай гетип къалма яраймы?! Атанг, ананг, бары да сени излеп ер тапмай чы. Къайырмас, муна етишербиз уйге. Исси ерге, узакъ къалмагъан. Бираз чыда, – деп, баргъан сайын яшны къыса къучакълай, сан-санын тергей.

Бираздан яшны къаркъарасыны исивюн сезди, гёнгю ачылды. «Кёп къалмагъан. Етише турабыз!» – деп тербей, алгъасамакъдан жаны чыгып барагъан Камил.

Муну сююнчюн бу балагъгъа озью себепли экени увландыра. «Не этип къойдум мен, негер мен ёммакъ-даллайыма яшны инандырдым?!» Энни яшны алып дос-къардаш жыйылгъан уйге не бет булан гирсин?!

Бирден санына жан гире турагъан жичив йимик, анасыны авзу ачылды. Сувукъну акъубасындан къутула турагъан яш, гъаран чыгъагъан тавушу булан:

– Амалым. Мен «Бабай! Бабай!» – деп къычырдым, о буса чыкъмады. Шо саялы янгур да токътамады, – деди.

– Анам, Анайым! – деп сююнчюн, иржайып Камил анасын оьп-оьп этип йиберди.

– Къайырмас, Анам, къайырмас! Янгур да токътар. Муна уйге етише турабыз. Бары зат яхшы болур!

Камил къучагъында анасы да булан юртгъа гирди. Орамлардан юрюме тынч болду. Бир-бир ерлерде ярыкълар яна, бир-бир ерлер къарангы, тек ёл тегиш. Бу етише гелеген тюкенни дёрт де яны ярыкъгъа лансыллай. Тюкенден чыгып гелеген таныш къатын къаршы болду.

– Камил, Умзагъраны яшы табулдуму? – деген соравуна, ону къучагъында яшны эсле, жавап тапды. – Вуя, яш табулгъангъа ошай, – деп, шат сесленди.

– Табулду, – деп жавапланып, Камил ёлун узатды.

– Не яхшыдыр хари. Яш ёкъ деп, юртгъа уллу къувун тюшчюн тура чы. Не яхшыдыр, гъейлер, – деп, къатын озьюнню яшы табулгъандай сююнчю.

Юрт ерде хабар да не болсун, – тез яйыла чы.

Ёлун узатгъан эркек озью етишгенче Умзагъраларда Анайка табулгъан деген янгылыкъны билип, муну къаравуллап турагъанын билмей эди.

Яшны уьуне ювукъ болгъан сайын Камилни сююнчюнден дерти шайлы арта бара. Яш тас болгъанына озью айыплы болуп, бу уйге нечик гирер, дос-къардашгъа не бет булан къарар? Оланы, сонгда яшны атасыны авур къаравун нечик гётерер?

Тек Камил къучагъында анасы булан Умзагъралагъа юрюшюн аста этмей бара. Баргъан сайын яшны бетине иренк гелип, мунуки гете. Гьона Умзагъраланы къабакъ алдында адамланы сюлдюрлери билинди.

Камил, дерти сююнчюнден оьр чыгып, бети къачып, тамдай болуп олагъа багып ювукълаша геле эди.

«ГЕЛИН»

Шайлы оьрге гётерилген гюнню шавласы уьйню ичин мекенли ярыкъ этди. Бугюн къаттыгюн экенге, ишден азат болуп, Сабина геч уянды. Къушлукъ ашгъа чакъырагъан анасыны тавушуна сесленип турду. Орунун жыйып, аш уьйге чыгъа туруп, къыз уьстюн-боюн тюзледи. Сабина аш уьйге гиривюнде анасы Калиматны бираз гъалек сыпатлы гёрюп, оьзюгер айтма сюеген заты бар бугъай деп ёрады. Ана да олай болмагъы негъакъ тюгюл. Арт вакътилер къызы муну сёзюне къарыв къайтарагъан болуп бара.

Сабина чагъы отузлагъа тармашып гелеген, исбайы, бийксув къыз. Кютюс чачы, гёкшылт гёзлери, илиякълы юзю ону аривлюгюн чырайта. Ондан къайры таныш-билиш булан исси сёйлеп де бажара. Бир-бир октем тайпа ёлдашлары йимик тюгюл; таныш адам, айрокъда тиштайпа къаршылашса, сорамай оьтмес.

Амма къызны бир къыйыны бар. Сабинагъа гёнгю ушатар йимик ожакъ къурма чер табулмай тура. Озокъда, отуз йыллагъа ювукъ бола турагъан къыз эрсиз, уьй болмай турагъангъа анасы, ювукъ тухум къардашлары къайгъырмай боламы?! Энниден сонг къызгъа аривлюк де къошулмас, уллулар айтгъанлай, «сатыву» да артылмас.

Бу къыйынны себеплери ёкъ тюгюл. Гёрюнюшюне гёре гелишли къыз билинеген Сабина, улан айырма тюшсе бек талаплы болуп къала, бугъар ярама къыйын. Нече-нечени анасы, эчивю ва оьзгелер гёрсете, табушдура. Амма, ярыл-оьл, Сабина гъар-бирине багъана табып, тирелип къала. Бири къап-къара, чоюн бет дер, оьзгеси – къыйывсуз, сёйлеп де билмей, уьюнчюсю – къойчу йимик гийимли.

Къызыны хырчына ахыр салма сююп, Калимат къайын къызы Кабират булан бир болуп, Сабинаны уьйлендиривге гене ёллар ахтаралар. Оьзге яшлары уьй болуп, оьз авлетлерин оьсдюрюп, ташдай ожакъ къуруп битген. Бу ахырынчы баласы буса пасонун гёрсетип, янгыз къалып тура. Ананы огъар къарны-бавру ярыла. Не этсин, дагъы кюй ёкъ. Эркекыз да шолай деп тутгъан. Къызгъа къатты сёйлемесе бажарылмай.

Булар янгы къушлукъдан тургъанда, Калиматны шагъарны орталарындагъы уьч уьйлюк квартирини эшиги зенг этди.

– Гелген адам баргъа ошай, – деп, Сабина эшикни ачма турду.

Эшикни алдында Эчивюн гёрюп, Сабина сююнюп:

– Хошгелдинг, Эчив. Бизин унутуп да къаласан, – деп авузланып, хош-беш этип, уьйге гирдилер.

– Дагъы, не этейим. Сизге гёчюп къалайымы?! Бизин де бар чы ожагъыбыз, ишибиз-ярлыгъыбыз, – дей туруп, къолунда сумкалар тутуп гелген атасыны къызардашы Кабират гелинин бу ёл не буса да айра да исси къучакълады, оьпдю.

Анасы къайын къызы булан сорашып:

– Вуя, Эркекыз, не этесен хари, даим бизге ташып турамысан?! Оьзюнгю уьй толгъан яшларынг да булан, – деп кап этди.

– Олагъа да бар, ач къалмажакъ, – деп жавапланып, булар булан олтурду.

– Гъали базарда бар чы не де, – деп сёзюн узатды уый есси.

– Къой, Аллагъисен, шо базарны. Билебиз шонда не сатылагъанны. Сют къошулгъан къаймакъ, машинден чыкыгъан сютден этилген бишлакъ. Сен сюеген гамиш сют, Гелин. Тангдан туруп савгъаным, – дей туруп, Кабират дамагъы болмаса да, оъзюгер чыгъаргъан ашгъа бисмилла этди.

Бираздан ишге барма турагъан Сабина уьонден чыкъма гъазирленди. Къысгъа энгли саргъылт жикети, къалын къумачдан этилген кюлтюс беллиги, кююне гёре орта ёрукъда оба-ингилик де сюртюлген къыз, аривлюгюне аривлюк къошулуп, тойгъа барма чыкыгъан йимик гёрюне. Къызгъа Эчивю де сукъланып:

– Вуя, къаравюн, шулай тизив къызгъа улан тюшмей десе, айып зат хари, – деп тогъушду.

– Къой хари, Эчив. Гъаман шо гиев лакъыр сизинки, – деп, бу сёзню ушатмайгъанын англатды. – Мен ишге гетдим, Мама.

– Къайтып шу сарини гийген. Макъталмай шо тюс, – деп, анасы гене къызына разисизлик билдирди.

– Яшлар оъзлер биледир не гиегенин, – деп, Кабират ананы юрегине сабурлукъ салмакъ учун сёзюн къошду.

Ишге бара турагъан, шагъар азарханада медсестра болуп ишлейген Сабина, бугюн дагъы гёрюшмейгенин билип, Эчивю булан савболлашыв гысапда яягъын оъбюп, уьонден чыкъды.

– Тоба Аллагъ сагъа, уый болмай заманы гетип бара деп гъалекдебиз. Сабина гъеч алышынамы, къызылы – къызыл, агъы – акъ. Бир де башгъа тюгюл янгы школаны битген къыздан. Ким де сукъланардай гелин болажакъ. Муну алгъан гъёкюнмес. Тфу-тфу, машаллагъ, – деп, гёз тиймесни гъайын этип тюкюрдю.

– Гёрюнюшон не этейим, Эркекъыз. Заманы гетип бара чы. Баргъан сайын хырч турагъан, чыгъынлы да болуп бара, – деп, ана оъзюню къайгъысын айтды. – Мекенли ожакъгъа барып бизин ял этгей эди.

Калимат Кабират булан бир яшлы деме ярай, арасында бар буса эки-уыч йыл бардыр. Шо саялы гелин болуп гелгендокъ, булар бир-бирине къыйышып, къурдашлар болуп къалгъанлар. Лап Калиматны янгы гелип, гелин заманындан тутуп, яхшылыкъларгъа бирче ортакъчыланып, тойлагъа, тухум мажлислеге, жыйынлагъа бирге юрюйген болуп, экиси де бек къыйышгъан эди. Арасында масхара-тогъушув да таймас эди.

О замандан берли нечагъы сув гёбен акъды. Буланы яшлары да болду, оъсдю, ожакълар къурду. Гъали биргине-бир Сабина къалгъан. Шону да онгарса, эки къатын паракат бола.

Бугюн эки къатын ёлукъмакълыгъы шо масъалагъа байлавлу. Калимат булан сёйлешип, ону тапшурувуна гёре, Кабират юртундагъы сынчы Абдурагъман булан ёлукъгъан. Сынчы деме олай бек айтылгъанларындан чы тюгюл. Нечик де къуллугъу болуп гелгенлени тилевюн гери урмай. Болагъан кёмегин эте. Къуран ачып, къарап, биревлени ёлун ача, бир-бири булан табушдура, авруйгъанлагъа эм эте. Бары да Абдурагъманны уъстюне баргъанлар тюзелип чи къалмай, огъар рази тюгюллер де бар. Амма къыйынынг болса, не этерсен?! Нечик де умутлангъанлагъа кёмек къолун узата.

Кабират гелинине Абдурагъмангъа кыйлгъан сапарыны натижасын билдирме урунду.

– Абдурагъман кызыны оъзюн гелтир деп тутгъан эди. О болмаса ярамай дей. Тиледим, ялбардым, Гелин. Кызы хонча зат, ярай буса суратын гелтирейим деп, гъаран балагъгъа рази этдим. Сабинаны бизин яшлар булан чыкыгъан нече де суратлары бар чы.

Абдурагъман булай деди:

– Сен айтагъан кызы оъзтёрече хасиятлы, ону кьошма кыйын болур. Сиз булай этигиз, – деди. Огъар бир уланни тюгюл, эки яда уьчню бирче гёрсетип, шоланы бирисин сайла деп кьатты тутугъуз, – деди.

– Вуя, анам кьарны, Эркекьыз. Бу пача кызымы муну алдына гиевлер гелтирме?! Мен не этип боламан?

– Сен этмессен, мен этермен, Гелин. Амалыбыз ёкъ. Бир башлагъан сонг ишни ахырына гелтирмесек ярамас.

– Гиши эшитмесин! Уланлагъа кызы гёрсетеген адат эди. Биз буса бу чюйкебашгъа эр излейбиз. Гъар гелгенге де хонтурланып, гери уруп, бизин шу даражагъа чыгъарды.

– Къайырмас, Гелин. Хоншуда бир тизив улан бар, къуллукълу яш. Гъайван-малгъа, абзарына алив къарай.

– Вёв, сен де айтдың бир затны. Юртлу уланланы сан этеми бу?!

– Не юрт бола, шагъар ягдада. Гъар сагъатда юрюйген маршрутлар да бар. Юртну халкъыны яртысы шагъарда ишлей.

– Воллагъ, билмеймен, Эркекьыз. Оъзюнг къара. Бу кызыдан мен таза безгенмен, мен бугъар этдирип болагъан зат ёкъ.

– Яхшы, Гелин. Шо намусну мен оъзюмню бойнума алайым. Абдурагъман айтагъанны этип къарайыкъ. Болагъаны болур, – деп, сёзюн тамамлады.

* * *

Надирбек орта даражалы кафеде, ягдадагъы столну елел олтургъан. Оъзю ушатагъан ер чи тюгюл. Не этсин, кызы суюген сонг амалы недир. Надирбек шагъарлы бойдакъ улан. Бийиксув, арыкъ, башы аязлана барагъан Надирбек токъташгъан адам гёрюне. Тюрлю ерлерде, гъатта йыракъ шагъарларда ишлеген, аз буса да яшав сынаву бар. Надирбек электрик касбуну юрюте, къазанчы да, шюкюр Аллагъгъа, яман тюгюл. Муну гъайын этип кызы булан табушдурма урунганлар ону бек макътап, ёлугъувну ёлун-ёругъун да англагъанлар. Кёп теренге тюшме тарыкъ тюгюл, биринчи ёлугъувда аслусу бир-бирин гёрмек, гъалын билмек, танышмакъ. Бу да арт вакъти адатланып барагъан кюй: уйленме турагъанланы бир-бири булан гёрюшдюрелер.

Кызыны суратын гёрюп, ону ушатгъан Надирбекни юрегин шекер гемире. Бир-биревлер тиштайпалар булан бираз авур бола, адамшавлу гелишип, сёйлеп болмай тили тутула. Надирбек олайлардан тюгюл. Ол кызыланы кююн биле, аз ёлукъмагъан. Сёйлеп, масхара этип, кьолгъа алып бажарагъанлардан. Гъали де ёлугъуп да битмеген кызы оъзюнюки болажакъгъа шек этмей. Биринчи къаршылашывгъа чечеклер де алып гелген. Бираз гъалеклик болмай къаламы?! Тек о кызы булан ёлукъгъандокъ таягъан зат. Бугъар авзун ачма имкан болса, кызыгъа ёл табар эди.

Уллу ёллардан ягдаа ерлешген кафеде адам аз. Сёйлешинген сагъатда кафеге гирген кыыз Сабина экенни билип, улан туруп, огъар къаршы юрюмели болду. Кыыз да оьзюгер табушдурагъан уланны танып, ювукъ болуп сорашдылар. Надирбек бетин ярыкъ этип, иржайып, оьзю олтургъан столгъа чакъырды, гелтирген чечеклерин кыызгъа узатды. Сабина иржайып алып, оланы къайтара столгъа, оьзюню ягъына салды.

Надирбек суратда гёрген кыыздан эсе оьзюню алдында олтургъан Сабинаны дагъы да арив гёрдю. Бойлу-сойлу, гёк гёзлю, кюлтюсге ювукъ, саргъылт чачлы, къаркъарасына ярашынып гийген гёк кофтасы. Булай арив кыыз кимни де юрегин алар.

Сорашып битип, улан официант кызны чакъырды. Тек Сабина ашамакъны гери урду, янгыз кофеге рази болду. Нечик де узакъ олтурма хыялы ёгъун англатды.

Надирбек ондан-мундан сёз чыгъарып, масхара сёйлеп, кызны юрегин ачма къаст этди. Кыыз буса, бираз кысылып турагъандай, улан сюегендей ачылып-чечилип битмей. Бир-бирини иши, турушу гъакъда сорадылар.

Къайда тура, не ишлей, не муратлы. Улан кыыз оьзюню гъакъында хабарлагъанны сюе. О буса муну соравларына кысыгъа жавап берип, къутулуп къала.

Улан оьзюгер ярама сюегенин Сабина эс этмей болмады, ушатды. Муну яшав кёп ийлегени гёрюне. Адамлыгъы бар. Амма бираз кёп сёйлей, алгъасай буса ярай.

– Къатын алмай неге булай узакъ къалгъансыз? – деп, кыыз Надирбек бир де ойлашмагъан соравну берип къойду.

– Буюрмагъандыр дагъы, – деп, энни бу кысыгъа жавапланды.

Улан сайламай, кыыз да сайлайгъан экенни англады.

Надирбек бираз алышынды, ва шону билдирмесни гъайын этип, къайтара сёзюню масхарагъа бурду.

Кофелер ичилип, ёлугъувну ахыры ювукъ болду. Неге буса да Надирбек умут этеген кюйде исси лакъыр болмады. Экинчи ёлугъувгъа умут этип, кёп турмай булар айрылдылар. Бу ушатгъан кыыз дагъы да экев булан ёлукъма герекни улан билмей эди.

Камал толу кюйде башгъа хасиятлы улан болуп чыкъды. Муну сёзю аз, кыызгъа тынглама гелген йимик. Сабина оьзю юрегин ачар деп умутлу буса ярай. Тюзю, Камал кыыз ким, къайсы тухумдан экенни билип, ону булан ёлукъма да хыялы ёкъ эди. Нечик де оьзюню тайпасы тюшондюрюп, кыыз булан ёлукъса болагъан зат ёкъ деп, инандырып гелген.

Камал газпромда ишлей. Алапасы онча макътардай болмаса да, ким де сукъланардай гелими бар. Шагъарда план алып, кюрчю де салып тура. Токъ санлы, къатты къаркъаралы улан, спорт булан машгъуллугъу билине. Гийинген кюю де яман тюгюл, оьзюн тутуп да биле.

Уланда бир де гъалеклик деген зат ёкъ. Стол артда олтургъан кююнден де ону менлиги билине. О янгъа бу янгъа къарамас, бети тувра Сабинагъа бакъгъан. Уланны юзюнден бир гъиси де билинмей. Заманда бир ону кыызгъа бакъдырагъан къаравунда бир тамаша немкъорайлыкъ сезиле. Кыызгъа ол оьзю

учун экинчи даражалы затгъа йимик къарай. Бир де башгъа тюгюл оьзюню уьюндеги такъчасыны не ерине салма ярар экен деген ойда йимик. Бир-бирде чи ону къараву къызы рентген этегенде йимик, сувукъсындырып да йибере. Улан оьзю учун не тарыкъны, не этме гережни билеген гьрюне. Булайлардан тизив эрлер бола деп чи айта.

Камал булан ёлугъув къысгъа болду. Бу чу кофе ичмесе де къайырмай эди, тек ичилди дагъы. Шолай натижасыз, бир-бирине писиревсюз дегенлей, булар савболлашдылар.

Ибрагим къачан да иши бар юртлу улан болуп шагъаргъа авара болуп чыкъгъан. Хоншусу Кабират бажюв буваргъан кюйде, инг аввалда къызгъа гьрюнмек учун гелген. Бирев биревню гьрмесе нечик бола?! Тек сайлайгъан оьзю тюгюл, къыз экени бугъар ачыкъ.

Биринчи язывундан тюзелмеген уланны янгыз турушу созулуп бара. Ата-анасыны «энни оьзюнг тап» деген оьпке сьзлери де бугъар рагъатлыкъ бермей. Бугъар къыз гьрсетегенлер ёкъ тюгюл, амма, не этерсен, бир айрылывдан къоркъунгъангъамы, оланы юреги алмай. Энни буса Кабират бажювден къардашы докътур къыз деп эшитип, ичинде бир затлар жымырлады буса ярай. Докътур къыз, акъ халат, огъар етер зат бармы?! Олай къыз тюшсе суюмейгенлер аз болур.

Къызы гьргендокъ, Ибрагим эсер-месер чи нечик де, бираз ток ургъандай болду. Муну гьзюне къыз бек арив гьрюндю. Бугъар гелме рази болармы экен?!

Олай мазаллы болмаса да, токъ санлы Ибрагъм бираз алаша гьрюне. Ону бетинден сабурлугъу сезиле, къысылыв, тартыныв деген зат билинмей. Оьзгелери йимик къараявуз тюгюл; башындагъы тюгю де, къызыныкине ошай. Саргъылт булан нептини арасында.

Ибрагъмни къысматы чечиле, тек о да къыздан гъасил экенни англап, улан тымыйып олтургъан. Хасапгъа гелген оьгюзден башгъа тюгюл.

«Бу чу таза гёдек», – деп ойлашды къыз. Муну хамур йимик ийлеме бола. Эренлени булай тайпасы да сыйсыз чы тюгюл. Къумукъланы айтыву да бар чы: «Къатын айтар, эр къайтар» деп. Гъар кимни оьз къараву бардыр дагъы.

Улан да сьзге муштарлы болмагъан сонг, лакъыр да нечик юрюлсюн. Булар бир-бирин гьрдю, англады.

– Къатынынгдан неге айрылдынг? – деп, Сабина бирден тувра сорап къойду.

Ибрагъм эсер-месер болуп, бир гъавур жавапланмай къалды. Авур тыныш алып, гьнгюлсюз кюйде:

– Къыйышмадыкъ. Оьзю суюмеди мени булан яшама. Языв болмагъандыр дагъы, – деп, оьзюню хатасын тапгъан адам йимик, ихылды, бираз бети де къызарды.

Гъасили, ёлугъув Ибрагимни толу сююндюрмеди. Озокъда, къыз арив, кимни уьюн де безендирердей. Иш де табулар эди. Даражасы башгъа, ону ягъында улан оьзюн бираз кем гьре. «Болагъаны болур» деп токъташып, Ибрагъм юртуна къайтды.

* * *

Етти йыл оьтген сонг

Надирбек мастерскоюнда доланып айлана. Юз тюрлю затгъа дегенлей, гъавасланып, энни ол ток булан ишлейген уй алатланы – итив, чанг жыягъан, ток печ ва озгелерин ярашдырагъан ер ачгъан. Бу тайпа усталар кыт болуп, бугъар хытыры чыкыгъан харабалар кеп гелтирилип, иш уюнде аякъ басма ер ёкъ.

Бу вакъти бир къатын чангжыярын гелтирди.

– Сормайгъан болуп кьалгъан, кьан явгъур, ярашдырып болмасмысан, кьулум, – деп, чагъы уллу къатын Надирбекге тилевлю юз булан бакъды.

– Къарарбыз, анам, – деп, Надирбек ону кьолуна алды.

О да лап эсги тайпаларындан эди. Бугъар запчастлар да табулмай. Буса да, Надирбек ону токгъа сукъду, ишлемеди. Сонг отвёрткасы булан чечип ичине къарады.

– Анам, муну пачимеги ишлемей. Бу кеп эсги болгъан. Бугъар запчастлар чыкмай, тапма кыйын.

– Вуя, кьулум, бола бусанг бир амал этме къара хари. Янгысын алар эдим, олар да бир дюнья багъасында болуп кьалгъан чы, – деп тиледи.

– Яхшы, анам. Этермен деп сёз берип болмайман. Эсги алатлар сатылагъан базаргъа барып къарарман. Ярашывлусу табулса, бир зат этербиз, – деп, кагъызгъа тийишли язывлар этип, къатынгъа узатды. – Уч гюнден гелерсиз.

Бу вакъти муну кьол телефону зенг этди. Ювугъу сёйлей эди.

– Надир, машин тарыкъ дей эдинг. Гъали бошман, айт.

– Амин, анамны юртгъа атишдирме герек. Менден магариш.

– Болгъан зат сама ёкъму?

– Ёкъ. Себебин, воллагъ, билмеймен.

– Болду деп кьой. Сагъа кыз гелешме сама бармаймы? – деп, ювугъу тюртюп сорады.

– Гъай, уюнге. Олай буса чы мен озюм де баражакъ эдим, – деп Надирбек масхара жавапланды.

– Алагъаны тюгюлсен. Ала бусанг, баягъонокъ алажакъ эдинг.

– Ону магъа айтма, анама айт, – деп, улан сёзюн битдирди.

Авзунда папурусу булан, кьолундан таймайгъан отвёртка да булан уста алдындагъы стол лампаны ичиригин чече башлады.

Камал бугюн ишден бираз тез къайтгъан. Экинни вакътиде алты йыллыкъ уланын бассейнге элтме герек. Бир тайпа мадарлыланы арасында арт вакъти адатланып бара: гиччипавларын башлап бассейнге яздыра. Неге десе, киринмек, юзмек яшны озсювюне, савлугъуна пайдалы деп санала. Камал жумада уч керен яшын шагъарны бир башындагъы бассейнге алып бара.

Камалны бир менмен деген тизив эки кьат ую бар. Мармар таш тутулгъан абзары, озю де барулар йимик бийик забор булан бегилген. Къапусу чу мекенли иномарканы багъасында.

Ишге юрюйген «Нивасын» кьоюп, Камал уюню биринчи къатында ерлешген гаражындан орта ёрукълу «Форд фокус» машинин чыгъарды. Яш машинге минип ерлешип, тербенме турагъанда, кисесиндеги телефону зенгленди. Камал ону кьолуна алып, ким сёйлей экен деп къарады. Онда:

«Сюйгеним», – деп чыкыгъан. Къатыны, эри яш булан шагъаргъа чыгъагъанны билип, тапшурув эте эди.

– Камал, къайтывунгда «Цезарь» деген торт аларсан. Бизге къурдашларым къонакълай гелме сюе.

– Яхшы, – деп сёз берди эри. – Дагъы зат алмайыммы? – деп сорап да къарады.

– Къалгъанын объюм аларман, – деп, къатыны муну увакъ-тюек къонакъ аваралардан азат этди.

Сыры лансыллайгъан машин асфальтны шакъырлатып, бир арив макъам йимик аваз этип, астаракъ уллу ёлгъа багъып тербенди.

Ибрагъим юрт ягъада къойларын отлама йибериپ, уёуне аш хапма гелген вакътиси. Уягълюсю де ондан пайдаланып, эртен савгъан сютюн базаргъа сатыв этме юрюйген къатынгъа етишдирме гетген.

Оъзюгер гъазирленген ашны ашап битип, Ибрагъим авлакъгъа алгъасай. Арт вакъти юртлулар къой аз сакълайгъан болгъан. Алда юртну уллу сиривю бар эди: эртен йиберип, ахшам алдына чыгъып, айырып, уёуне гелтирсе къутула эди. Гъали буса муну йимик йигирма-отуз къой сакълайгъанлар аз. Бу да бир-эки къой сакълайгъан хоншулары булан биригип, гезиклеп малларын багъа. Юртну айланасындагъы авлакълар ижарачылагъа берилген. Олар да биченин чалып битген сонг, юртлулар гъайван-малын шо ерлеге эркин йиберип къоя. Шонда буланы къойлары да бола. Заманда бир къарав эте турса таманлыкъ эте.

Бугюн Ибрагъимни гезиги. Юреги авлакъгъа талпына. Тек оъзюгер тапшуруп гетген яш бар. Къатыны къайтмай туруп, Ибрагъим уйден чыгъып болмай. Уъч йыллар болагъан къызы оъзюне къарав талап эте, атасы булан ойнама сюе. Ону табилигинден гъаран къутулуп, чалт ашын ашагъан ата къызын къолуна алды. Къуру уйде туруп ялкыгъан яшны къыр тарта.

Ибрагъим яш булан абзаргъа чыкъды. Эркек къатын намусланы авурлугъун биле, уягълюсюне кёмек этмекни эрши гёрмей. Атасындан гелеген хасият буса ярай, мунда да къойчу сабурлукъ бар. Юрегин нечакъы авлакъ, къойлар тартса да, Ибрагъим уягълюсюню гъалына тюшюне.

«Воллагъ, бу къатынлар уйден чыкъса, къайтыву узакъ бола. Дёрт тамдан ялкъадыр дагъы», – деп ойлашагъан Ибрагъим, юрегине сабурлукъ сала. Бу вакъти къапуну эшигин ханцыллатып ачып, алгъасап гелеген уягълюсю къолунда сумкасы да булан абзаргъа гирди.

– Вуя, яным, Загъраханым сют машинин айландыра эди. Кёмек эт хари деп, мени де токътатды, – деп, ол айыбын жувагъандай сёйледи.

– Кёмек этмей боламы, бизге де пайдасы тиеген адам, – деди къатыны гюнагъсыз экенин далиллейген йимик Ибрагъим.

Эркек къой багъагъан таягъын алып, ёлгъа чыкъма гъазирленди. Бу абзардан чыгъып барагъанда, уягълюсю:

– Яным, ахшамгъа не гъазирлейим? – деп сорады.

– Оъзюнг къара. Яда юкыгъа гынкал этемисен?

– Нечакъы да этермен.

– Буса Паюштюнню де чакъырарбыз. Кёп бола о бизге чыкъмагъаны, – деп, Ибрагъим оъзюню къой багъагъан ёлдашын эсгериپ, абзардан чыкъды.

Сабина бугюн бираз геч турду. Ишден азат, бош гюню. Алгъасамай аш уйде аш этме гиришди. Анасыны савлугъу да баргъан сайын тебенлеше бара. Къаны ташый; бир гюн къолай болса, бир гюн – кюйсюз. Савсуз адамгъа къарав тарыкъ. Шо саялы Сабина анасына ярашагъан аш этмекни гъайында. Бугюн огъар къалмукъ чай, дюгюден сют каш этген, йымырткъа биширген.

– Мама, аш гъазир, чыкъмаймысан? – деп тавуш этди.

Шагъарда, квартирде яшайгъанланы къушлукъ ашы юртдан эсе башгъа бола. Къушлукъда гъар ким шо гюнюне кюйлене, не этме тийишли буса, гъазирленип дегенлей къыргъа чыгъа. Юртну гъалы башгъа. Эртеги аш кёбюсю енгил бола. Ону вакътиси заман якъдан тез ва тар бола. Юртлуну къаркъарасы абзарда аз-маз къуллукъ этип, бир кюйге геле. Шолай иш гюню башлана.

Сабинаны анасы уйренчикли болгъан, авруву енген къайгъысы булан, агъ-вай деп, зар чеге туруп, ашамлыкъ столну артында олтурду. Шоссагъат къызы бугъар гъазир этген ашын алдына салды. Анасын чы нечик де, оъзю Сабинаны да къатын аврувлар енгме тура. Эртенокъ анасындан къалышмай, оъзюню дарманларын бу да иче. Тек ативлюгю, суюкюмлюгю гъали де алдын йимик, къызыны исбайылыгъын исбарлай. Аз-маз билинеген чачындагъы акъ тюклеге де бир амал эте, чакъ да бир юлкъуп тайдыра.

Бу вакътиде ана ва къыз турагъан беш къатлыкъ уйдеги квартирни эшиги зенг этди. «Танг вакътиде гелген о да ким экен» деп, эки де тиштайпа ойлашмалы болду.

Сабина туруп, шо ойлу гъалында, ким буса да, яхшылыкъгъа болсун деп, эшикге багъып абатланды.

Редакциядан: Алим ва язывчу Малик Гьюсейнов хабарлар язагъаны хыйлы бола, оланы кёбюсю бизин «Тангчолтан» журналыбызда чыкъгъан ва оланы охувчуларыбыз ушатгъан. Ол оъзюню асарларын Азиз Аталиев деген ат булан чыгъара.

БЕРНАРД ШОУ

«МИЛЛИОНЕРША»

(Дёрт бёлүклү кыужурлу пьеса)

ОРТАКЪЧЫЛЫКЪ ЭТЕГЕНЛЕР:

ЭПИФАНИЯ ОНИЗАНТИ ДИ РАРЕРГА – миллионер кыатын.

АЛЕСТЕР ФИЦФАССЕНДЕН – ону эри, боксёр.

ПАТРИЦИЯ СМИТ – Полли йыргык жорап.

ДЖУЛИУС САГАМОР – айтылган адвокат.

АДРИАН БЛЕНДЕРБЛЕНД – директорланы бирлешивюнү уюру.

ЕГИПЕТЛИ ДОКТОР.

Петерни ёлбашчысы.

Эргиши.

Тиштайпа.

БИРИНЧИ БЁЛЮК.

Айтылган адвокат мистер ДЖУЛИУС САГАМОРНУ контору. Ачыккы эртени. Эсги кюйде онгарылган уй. САГАМОР кыаравчулагы хырын берип, терезеге артын бакдырып олтурган. Языв столу ону клиентлени кызапланывундан ва хапарсыз чапгынындан яклай. Онг тамда, уйню моюшюнде – эшик. Терезеден гелеген ярыккы клиентлени бетине тие, адвокатны бети салкынлыкка кыала. Кыаршыдагы тамда – бырынгы камин. Ону уштюнде башгы судьяны кыаралган сураты. Онг тамны моюшюнде – эшик, ону уштюндеги тахчада башгы судьяны бюстю. Тамны биревю янында сакытиян жытлы юрисприденция китаплардан толган тахча. Айтылып гетгени йимик, Сагаморну артында уллу терезе, ону кыырыйында клиентлени атлары ябушдурулган темир ящиклер.

Уйню тамларындан он сегизинчи асруну ийиси геле. Агвалат буса 1935 йыл оытгериле, чанглар, авлар Сагомор ушатаган зат тююл. Шо саялы да уйлени тизиливю ону клиентлерини кепине геле. Тазалыкдан бары ер йыргыллай. Янгы ймышаккы яшыл хали, алты шанжал, оланы – дёртюсю – китап тахчаланы тюбю булан ерлешдирилген. Шоланы биринде – мистер Сагамор олтурган, столну да, каминни де ортасында клиентлер учун салынган шанжал.

Столну уштюндеги телефон зенг эте.

САГАМОР (телефонну ала). Тынглайман. (Сююнгенлигин яшырмай). Дегиз! Тезлик булан ону мунда гелтиригиз!

Уйге, кыайгылы юзлю, уштюнде багыалы опураккы КЪАТЫН учун гире. Ол – ЭПИФАНИЯ. Адвокат огъар гююмет этип, еринден тура.

ЭПИФАНИЯ. Сизмисиз шо Сагамор, мени адвокатым болуп турган, мискин Понтифекс Сагаморну лайыккысыз иниси?

САГАМОР. Оьзюмню лайыкъсыз деп танытма хыяллы тьогюлмен, амма Понтифекс Сагаморну айта бусагъыз, ол, гертиден де, мени агъавум бола ва мен ону ишин узатма Австралиядан къайтгъанман, эгер де ону клиентлерини инамлыгъын къазанма болсам.

ЭПИФАНИЯ. Эшитгенмен сизин гъакъыгъызда! Сизин агъавугъузну хабарларындан да англадым: ол сизин Австралиягъа йиберген сонг, сиз, гертиден де, лайыкъсыз адамсыз! Гъали магъа о ери онча гъажатлы тьогюл, мени ишим – оьтесиз енгил кьютюлеген иш. Магъа, бары байлыгъымны эриме васият этемен деп, кагъыз онгартма тарыкъ. Шо ишни сиз тийишли кюйде кютме бажарар деп, умут этемен.

САГАМОР. Къаст этермен, мадам. Тилеймен сизге, олтуругъуз!

ЭПИФАНИЯ. Мен гъалек болуп тураман. Талгъанда, олтурарман!

САГАМОР. Сиз сюйген. Тек мен васиятны язмакъ учун сизин эригиз ким экенни билме герекмен.

ЭПИФАНИЯ. Мени эрим бир уллу гъайгев, нажжасны бири нажжас! Васиятда шо ерин язма унутмагъыз! Шону юрюшлери саялы мен оьзюмню оьлтюрдюм, шону да эсгерерсиз!

САГАМОР. Сиз гъали де оьзюгюзню оьлтюрмегенсиз чи.

ЭПИФАНИЯ. Оьлтюрежекмен! Васият язылынып битгендокъ!

САГАМОР. Дюр, дюр! Озокъда! Эригизни аты кимдир?

ЭПИФАНИЯ. Аластер Фитцфассенден.

САГАМОР. Нечик! Шо спортсмен, теннисден ва авур боксдан чемпион?

ЭПИФАНИЯ. Сиз ону таныймысыз?

САГАМОР. Биз ону булан гъар эртен клубну бассейнинде юзебиз.

ЭПИФАНИЯ. О танышлыкъ сизин абуругъузну артдырмай!

САГАМОР. Сизге айтма борчлуман, биз ону булан бек ювукъ къурдашларбыз, миссис Фитцфассенден!

ЭПИФАНИЯ. Эсгермегиз магъа шо огъурсузну атын! Мени атым Элифания Онизанти ди Парерга. Шолай деп языгъыз шо гроссбухда!

САГАМОР (*Баш ийит*). О, бек шатман! (*Олтура*.) Тилеймен, олтуругъуз!

ЭПИФАНИЯ. Оьзюгюз олтуругъуз, шу артыкъ тербенишлени де битдиригиз!

САГАМОР. Сиз сюйген! (*Олтура*). Сизин атагъыз бек тизив адам эди, мадам.

ЭПИФАНИЯ. Мени атам дюньягъа белгили бай адам эди. Оьзю буса ярлылыкъда оьлдю.

САГАМОР. Ярлылыкъда? Мен бир зат да англамайман. Ол сизге, оьзюню биргине-бир варисине, 30 миллион кьойгъаны аян.

ЭПИФАНИЯ. Кёп зат кьойгъан! Недир огъар отуз миллион! Ол чу юз эллий миллионну тас этди. Магъа буса эки юз миллион кьояжакъман деп, шу бир зат да тьогюл, отуз миллионну васият этген... Гъона, шо ярды ону юрегин...

САГАМОР. Сиз оьзюгюзню оьзюгюз оьлтюрежексиз! Унутуп да къалгъанман.

ЭПИФАНИЯ. Гертиден де? Буса, бир мьогълетге шону эсигизге алып, мени бары байлыгъым Алестерге васият деген кагъызны магъа тезлик булан кьол басмагъа гелтиригиз!

САГАМОН. Ону мысхыллама сюемисиз?

ЭПИФАНИЯ. Ёкъ! Дагъытма! Янчма сюемен! Барагъан ёлунда учуп, гесек-гесек болгъанны сюемен! Акъча ону башын айландыражакъ! Мен ону яхшы таныйман!

САГАМОР. Олай гезиклер де ёлугъа, тек олай болмакъ парз тююл. Эгер Алестер бир гъакъыллы къатын булан уйленсе?

ЭПИФАНИЯ. Тюз айтасыз! Васиятда шо ерин эсгерме герек, янгыз шу шарт булан: мени гёмюп, бир айдан сонг, ол оъзюнден тебен тайпалы, Полли Ыртыкъ Жорап деген бир ярахсыз къатын булан уйленме герек!

САГАМОР *(яза)*. Не тамаша ат!

ЭПИФАНИЯ. Ону гerti аты – Патриция Смит. Оъзю буса Алестерге язагъан кагъызларында Полли – Ыртыкъ Жорап деп къол сала. Алестер оъзюне янгы жораплар алар деп умут эте.

САГАМОР *(башгъа кагъыз алып, огъар язывлар эте)*. Мен Полли булан таныш болмагъа сюемен.

ЭПИФАНИЯ. О да негер тарыкъ?

САГАМОР *(язывун узата туруп)*. Эгер Алестер, сизин къоюп, башгъа къатынгъа къарагъан сонг, о къатын мени булангъы ёлугъувгъа лайыкълы. Мен Алестерге бизин таныш эт деп тилермен!

ЭПИФАНИЯ. Сиз гелишли тююлсюз, Джулиус Сагамор!

САГАМОР. Не башгъадыр... Сиз муну къабул этген сонг... *(Огъар оъзю язып онгаргъан кагъызны узата)*.

ЭПИФАНИЯ. Бу недир?

САГАМОР. Сизге оъзюгюзню оьлтюрме кёмек этеген зат... Аптекде агъуланы китабында къол салма унутмагъыз! Сонг да, шо туз сизге телжибинлерден къутулмакъ учун тарыкъ деп айтарсыз. Бу да – чагъыр сирке, зараллы тююл. Экисин де къошуп, сиз лимонад эте деп туражакълар. Оланы экисин де къошгъанда, ционисто-водородный кислота бола. Шондан бир урталагъандокъ, шо сизин, кёк ургъандай, шоссагъат оьлтюрежек. Баш уьсте!

ЭПИФАНИЯ *(Адагъан кюйде, къолундагъы рецепни ари-бери айландыра туруп)*. Мени оьлегеним сизин аз сама да талчыкъдырмаймы, мистер Сагамор?

САГАМОР. Уйренип къалгъанбыз.

ЭПИФАНИЯ. Мени йимик яшавдан гёнгю чыкъгъан клиентлеригиз нече де кёп деп айтма сюемисиз? Олагъа да ционистый калийни рецептин язып, гъап-гъазир этип къойгъанмысыз?

ЭПИФАНИЯ. Тюз англадыгъыз. Бек яхшы кёмек эте.

ЭПИФАНИЯ. Сизин клиентлеригиз къыйналмайлы, шоссагъат оьлежегине сиз инанамысыз?

САГАМОР. Ёкъ. Мени клиентлерим бары да сав!

ЭПИФАНИЯ. Нечик! Сизин дарманыгъыз – алдатывму?

САГАМОР. Тююл. Оьлтюреген агъу! Тек мени клиентлерим ону къолламайлар.

ЭПИФАНИЯ. Неге?

САГАМОР. Билмеймен, тек къолламайлар.

ЭПИФАНИЯ. Мен буса къоллажакъман! Сизин буса, шо кёмегигиз саялы асмакъларда асып оьлтюрежек...

САГАМОР. Адвокатны борчу – клиентлеге кёмек этмек. Сиз магъа оъзюгюзню оьлтюрме сюемен дейсиз, тынч оьлеген кюйню таклиф этгенни

де сюесиз. Мен чи, сизге оьлме кѣмек этемен деп, кѣбымдан кѣыргѣа чыгѣып гелемен.

ЭПИФАНИЯ. Сиз адам тюгюлсюз! Аждагѣасыз! Гѣайван! Донгуз! Мени оьлегенимни сиз чѣпге де санамайсыз. Сиз чи магѣа не саялы оьзюгюзню оьлтюрме сюесиз деп, сорап сама авара болмадыгѣыз. Сиз клиентлеригизни оьлюмю булан кѣзанаңыз.

САГАМОР. Тюппе-тюз. Сизин оьлюмюгюзге байлавлу кѣп аваралар чыгѣажакѣ. Озокѣда, ишлени бир ѳрукѣгѣа гелтирмекни Алестер магѣа тапшуражакѣ.

ЭПИФАНИЯ. Сизин эсигизге гелеми, мен оьзюм оьзюмню оьлтюрюп, сизге кѣзанма имканлыкѣ бережек деп?

САГАМОР. Мадам, шо умутну сиз магѣа оьзюгюз бердигиз.

ЭПИФАНИЯ. Яратгѣаным! Эшитемисен бу сѣйлейген затны! Сизин оюгѣузгѣа бир сама гелмедими, уьюнден бузулгѣан, юреги ярылгѣан тиштайпагѣа агѣудан кѣайры, языкѣ сыныв тарыгѣы?

САГАМОР. Оьзю оьзюн оьлтюрегенлеге мени бир де языкѣым чыкѣмай. Мен ушатагѣан зат тюгюл. Оьлме сюеген адамгѣа, тез-тез оьлсе кѣолай, илму ѳлу булан.

ЭПИФАНИЯ. Шо Алестер магѣа не этгенни сорама сюймеймисиз?

САГАМОР. Ону сорамакѣны гѣали не маънасы бар! О замангѣа сиз оьлюп де битежексиз. Негѣакѣ авара болма тарыкѣмы?

ЭПИФАНИЯ. Ярахсызны бири ярахсыз! Сиз адам тюгюлсюз, Джулиус Сагамор!

САГАМОР. Мен саялы олай гѣасси болма тарыкѣмы сизге! О дарман бары затны оьз ерине гелтирежек!

ЭПИФАНИЯ. Жагѣаннем толсун шо сизин дарманыгѣыз булан! Магѣыз! Алыгѣыз! *(йьыртып рецѣпни, ону бетине ташлай).*

САГАМОР. *(иржѣя туруп).* Гѣресиз чи, дарман, гертиден де, кѣмек эте!

ЭПИФАНИЯ. Бир кепекге тиеген адвокат да тюгюлсюз! Сизде адамлыкѣ ѳкѣ! Мени кѣайгѣыма мысгѣыл янашдыгѣыз. Сиз мени якѣламайсыз, мени эримни якѣлайсыз. Сизде бир тамчы сама адилликден, адамлыкѣдан болгѣан зат ѳкѣ! Сизин кѣаныгѣыз да – чабакѣ кѣан, юрегигиз де – кѣара кѣонгузакѣны юреги! Эшитемисиз!

САГАМОР. Озокѣда! Мен оьзюмню кѣутлайман: сиз магѣа шонча яла япгѣан саялы, мен сизге кѣаршы кѣп иш ачдырма боламан, эгер сиз мени оьзюгюзню инангѣан вакилигиз этсегиз.

ЭПИФАНИЯ. Янгѣылышсыз! Мен бир заман да гишиге яла япмайман. Эгер мен сиз агѣлюгюзге амин тюгюл деп, сизин айыплай болгѣан бусам, шо болажакѣ эди яла ябыв. Мен сизге гѣню кѣалын мююз бурун деп айтдым, сиз буса, гертиденде, кѣалын гѣнлю мююзбурунсуз, бу – буса сизин эрши кюйде мысгѣыллав бола. Мен оьзюмню кѣолда тутуп бажараман, дазудан чыгѣагѣан кююм болмай. Шо саялы закон ѳлун сизге мен гѣрсетежекмен, сиз буса мен айтгѣанны этсегиз кѣутуласыз.

САГАМОР. Бу бизин аралыкѣланы хыйлы енгил эте, сударыня.

ЭПИТАФИЯ. Дагѣы да, эсигизде сакѣлагѣыз: мен масхараны англамайман. Ва биревню де магѣа кюлемеге кѣоймажакѣман.

САГАМОР. Йылда миллиондан уыч пай хайыры булангъы клиентге кюлемеге мени оюмда да ёкъ.

ЭПИФАНИЯ. Сиз оьзюгюз масхараны англаймысыз?

САГАМОР. Мен заманында оьзюмню югенлеримни тартып бажараман, масхараны да аз-маз англайман. Тек сиз мен оланы бошатгъанны сюесиз.

ЭПИТАФИЯ. Гертиденде? Мен оьзюмню къайгъымда шонча да кюлкюлю гёрюнеменми?

САГАМОР. Не къайгъыгъыз бар сизин? Олтуругъуз, ярай буса!

ЭПИФАНИЯ. Сизин башыгъызда янгыз бир ой бар – клиентни олтуртмакъ. Шолай болгъан сонг, олтурайым. *(Креслогъа гюч этип олтура, креслону арты, харт деп, сынып, учуп гете. Эпифания атылып тура.)* О Аллагъ, мен олтургъанда, кресло да сынып, увалып къала! Магъа халмач этилген!

Сагамор, кюлкюсюн токътатып болмай, столгъа авуп кюлей.

Кюлегиз, кюлегиз, гъайгев, самаркъав!

САГАМОР *(Чалт туруп, китап тахчаланы къырыйындан башгъа креслону ала ва Эпифаниягъа бере).*

Гъали буса аста булан ерлешип, магъа аччы сёз булан атышагъан кююгюзню кьоюп, парахат олтуругъуз. Сонг, озокъда, сизин кепигиз истесе, не болгъанны магъа хабарлама боласыз. *(Ерден сынган креслону такътасын алып, столгъа сала).*

ЭПИФАНИЯ *(Оьзюн оьзден кюйде тутуп).* Шо сынган тавуш юрегиме бираз енгиллик гелтирди: оьзюм айтагъан кюйде уруп, шо сизин елке тамуругъузну сындыргъандай, еп-енгил болуп къалдым. Мени атам савлай дюньягъа белгили адам эди, мен буса – ону биргине-бир къызыман. Мен бир ярахсызгъа эрге чыгып, оьзю магъа кьойган шо аз акъчасын да пуч этер деп, ол бек кьоркъа эди.

САГАМОР. Тюппе-тюз айтасыз, кёп аз акъча. Бары-ёгъу – отуз миллион.

ЭПИФАНИЯ. Бёлмегиз мени... Ол мени олжа этип алажакъ адамгъа, мени янгыз бир шарт булан бережекмен дей эди.

САГАМОР *(тергевлю кюйде).* Олаймы? О да не шарт экен?

ЭПИФАНИЯ. Мен, оьзюмню болажакъ эриме 150 фунт бермен, шону буса ол ярым йылны ичинде эллий минг этип бажарса, шо заман атам мени огъар бережек эди. Ёгъесе, мени гёзюм ону дагъы гёрмежек эди. Мен де ону пурманындан чыкъмажакъгъа ант этдим.

САГАМОР. Антыгъызны бузгъансыз. Англайман.

ЭПИФАНИЯ. Нечик бузганман?

САГАМОР. Сиз Алестерге эрге чыкъгъансыз. Ол бек бажарывлу, макътавгъа лайыкълы, тизив адам. Ол сизин юз эллий фундан ярым йылны ичинде эллий минг этген деп, сиз мени инандырма къарайсыз. Огъар юз эллий фунт берме сизин не борчлу этди?

ЭПИФАНИЯ. Бокс.

САГАМОР. Бокс?

ЭПИФАНИЯ. Мени атам тиштайпа оьзюн эргишини юмуругъундан якълап болма герек дей эди. Шо саялы о мени боксгъа юрюте эди. Мен де иштагъланып, бир оюнну да къутгъармай юрюдюм. Авур къаркъаралы боксню сюегенлени ярышында Сагамор биринчи ерни алды. Ол боксда бош ерине къарап урагъан къайданы кьоллай эди, о къайдагъа бирев де чыдамай.

САГАМОР. Сиз ону шо бош ерине урагъан кюю саялы огъар эрге чыкъдыгъызымы?

ЭПИФАНИЯ. Ол нече де исбайы улан эди! Ону башгъа эркеклерден айырагъан ери – чечингенде, ону къаркъарасы, озьюне багъып: Гел! Гел! – деп, чакъырыв кюйню согъандай, гёрюне эди. Мен буса о ягъындан сангырав тююлмен.

САГАМОР (*алгъасавлу кюйде*). О, озокъда, озокъда! О якъларына чыгъып турмайыкъ.

ЭПИФАНИЯ. Мен суйсем, чыгъажакъбыз. Мени инангъан адамым болгъан сонг, сиз бары да ягъын мекенли билмеге борчлусуз. Мен, озокъда, янгылыш болдум: мен ону къаркъарасына къарап, ол къучагъында от янагъан, къайнар ойнаш деп тура эдим. Бир зат да болмагъан! Ону бары оту, бары гючу – юмуругъунда болгъан. Бир де унутмажакъман, тойдан сонггъу, лап татли гюнлерибизде, ону сувукълугъун гётермей, ачувланып, ону уъстюне чапгъанда, ол мени шо юмуругъу булан бош ериме уруп, ерге яйып кюйду.

САГАМОР (*гёнгю бузулуп*). Алестерни олай затлагъа гююнери бар деп бир де турмай эдим!

ЭПИФАНИЯ. Ёммакъ! Мен огъар о гъакъда озьюм тилеген эдим. Шолай заманларда о магъа озьюмню кюлда тутма кёмек эте.

САГАМОР. Не кыйыныгъыз бар? Не саялы сиз ондан къутулмагъа сюесиз?

ЭПИФАНИЯ. Мен озьюм озьюмден къутулмагъа сюемен. Шо ахмакъгъа эрге чыгъып, озьюмню яшавумну пуч этгеним саялы, озьюм озьюмню такъсырлама сюемен. Мен, Эпифания Онъисанти ди Парерга, Англияны лап гёрмекли тиштайпасы, бир тизив улангъа эрге чыгъаман деп тургъанман. Къоянгъа къошулгъан къаз йимик болгъанман. Магъа янгыз оылмек къала. Бу сизин къайдагъы сынавларыгъыз да мени инамлыгъымны бузду. Гъали мен озьюм не сюегенни озьюм де билмеймен. Бек бузукъ гъалдаман! Гъар заман да озью сюегенни этип де, этдиртип де болагъан тиштайпалардан тююлменми мен?

Телефон зенг. Сагамор тура.

Багъышлап кююгъуз. (*Барып, столдан трубканы ала.*) Тынглайман... (*Алгъасавлу.*) Бир минутгъа. Трубкины салмагъыз. (*Эпифаниягъа.*) Сизин эригиз бир титиштайпа булан гелген. Мени гёрме сюелер.

ЭПИФАНИЯ (*эретура*). Шо тиштайпа булан? Тезлик булан оланы мунда чакъырыгъыз!

САГАМОР. Сиз озьюгюзню кюлда тутуп болар деп умут этемен?

ЭПИФАНИЯ. Сиз Алестерни юмурукъларына умут этме боласыз.

Мен шо леди Йыртыкъ жорапны кюцюне къарама сюемен! Тезлик булан оланы шунда чакъырыгъыз, мен кимге сёйлеймен!

САГАМОР (*телефондан*). Мистер Фицфессенденге ва ону булангъы дамагъа мени яныма гётерилсин деп тилегиз.

САГАМОР. Юрегим жымырлап тура. Уллу гъайранлыкъны гёзлеп токътагъанман.

ЭПИФАНИЯ. Авлия болмагъыз. Бир гъайранлыкъны да гёрмежексиз.

Алестер Фицфессенден ва Патриция Смит гирелер. Ол – къуватлы, мол къаркъаралы, баш майыны авур яны жымчыкъ этлерине гетген. Патриция –

гёрюнюшюне къарагъанда, йымышакъ, илиякълы юзю булангъы, алашаракъ, оъзюн къолда тутуп бажсарагъан тиштайпалардан. Ол сабур кюйде, столгъа йылышып, Алестерге олжасы булан сёйлемеге имканлыкъ бере.

АЛЕСТЕР. Эппи! Сен мунда не этесен? *(Сагаморгъа.)* Сиз мени неге бувармадыгъыз?

ЭПИФАНИЯ. Тиштайпаны таныт!

ПАТРИЦИЯ. Мени атым Патриция Смит, миссис Фицфессенден.

ЭПИФАНИЯ. Кагъызларыгъызда сиз атыгъызны башгъача язасыз.

АЛЕСТЕР. Эппи, тилеймен, къавгъаны кьой...

ЭПИФАНИЯ. Мен сени булан сёйлемеймен, шу къатын булан сёйлеймен.

АЛЕСТЕР *(къабунун)*. Сен огъар «шу къатын» деп сёйлемел!

ПАТРИЦИЯ. Аллес! Сен магъа сёз бергенсен...

ЭПИФАНИЯ. Сёз берген! Ону сагъа сёз бермеге не ихтияры бар? Ол сизге сёз берме нечик бола? Сизин ондан сёз талап этме не гъакъыгъыз бар?

АЛЕСТЕР. Мен Поллини хатирин къалдырма кьойман!

САГАМОР *(арив этип)*. Мисс Смит, сизин хатиригиз къалмай чы?

ПАТРИЦИЯ *(аварасыз)*. Бир де къалмай. Мени кызардашым да оъзюн тап шу кюйде юрюте.

ЭПИФАНИЯ. Сизин кызардашыгъыз!.. Сиз мени кызардашыгъыз булан тенгleshдиремисиз!

ПАТРИЦИЯ. Сиз, гъали йимик, къайнашгъан заманда... Магъа хатиржан болмагъыз. Сизин хасиятыгъыз шолай болгъан сонг, сизин яхшы кюйде кычырма кьоймакъ – тюз гъакъыл. Аллес, мени бу джентльмен булан таныш этигиз!

АЛЕСТЕР. Багъышла, унутуп да къалгъанман. Джулиус САГАМОР, мени вакилим ва тезги танышым. Мисс Смит.

ЭПИФАНИЯ. Дагъы да – Йыргыкъ Жорап!

ПАТРИЦИЯ. О янгыз да мени атыма кьошулгъан ат. Смит буса – мени гъакъыллы тамазам, аявлу атам айтагъан кюйде, бизин тухумубузну аты.

ЭПИФАНИЯ. Гъали гъакъыллы ата да кьошулду! Шо етишмей тура эди!

САГАМОР. Олтуругъуз, ярай буса, мисс Смит. *(Огъар креслону гелтирме китап тахчалагъа багъып бара.)*

ПАТРИЦИЯ *(сынган креслогъа тергевлю къарай)*. Огъо! Бу креслону ким сындыргъан?

ЭПИФАНИЯ. Мен сындыргъанман. Кьой, о сизге буварыв болсун.

Сагамор Патрициягъа гелтирген креслосун столгъа ювукъ тебере. Алестер сынган креслону такътасын аягъы булан беби, тайдырып, Патрицияны кырыыйнда олтурма оъзюне кресло гелтирип сала., эринден алдынлыкъ этип, Эпифания онда оъзю олтура ва Алестерни де, Патрицияны да арасында олтуруп, огъар оъзюню креслосун гёрсете, шолайлыкъда, бири ону онг янында, биревюсю – сол янында бола. Сагамор оъзюню иш столуну артында ерлеше.

ПАТРИЦИЯ. Гёресиз чи, мистер Сагамор, ишлер шулай. Алестер...

ЭПИФАНИЯ. Мунда сизин англатывларыгъыз артыкъ. Англатма тийишли затланы Сагаморгъа мен оъзюм англатгъанман. Сизге буса, ону ва мени

янымда, объюгюзню эдепли тутма ва мени эримни атын айтмай, огъар мистер Фицфесенден деп айтмакъны тилеймен.

АЛЕСТЕР (*хатири къалып*). Озокъда, Эппи, сен биревню де авзун ачма къоймагъан сонг...

ЭПИФАНИЯ. Мен биревню де авзун япмайман. Эгер сени айтма сюегенинг бар буса, сёйле.

ПАТРИЦИЯ. Багъышлап къоймакъны тилеймен, ону фамилиясы кёп узун. Бизин ичарада, огъар барысы да Аллес деп айта.

ЭПИФАНИЯ (*ачувланып*). Нечик гёресиз шу кюйню, мистер Сагамор? Шу, уьюнчю сортлу адамгъа ошавлу жанлар мени эрме «Аллес» дей! Олар ону атын авзуна алма да нечик бола? Мен шу затлагъа чыдап турма герекменми?

ПАТРИЦИЯ (*давсуз*). Озокъда, биз билебиз сизге кёп затлагъа чыдама тюшегенни, аявлум...

ЭПИФАНИЯ (*аякъларын ерге ура туруп*). Аявлум!..

ПАТРИЦИЯ (*шо бир кюйде*). ... дюнъяшы гелиши шолай.

ЭПИФАНИЯ. Дюнъя гелиши – бизин гелишибизден гъасил. Сизин дюнъягъыз – мени дюнъям тюгюл... Гъар тиштайпаны дюнъясы – ону объюнню оз юрегинде. Тынлагъыз гъали, мистер Сагамор. Мен шу адамгъа эрге чыкъдым. Ону объюнню умутларымдагъы ярыкъ келпетли игитлерден, сыйлы адамлардан безенген, объюнню оз дюнъяма гийирдим. Ол мени дюнъяма гирген биринчи адам эди. Мен ону герти игит, лап сыйлы, лап къайнар ойнаш гёрюп – барын да ону келпетинде къабул этдим. О буса гъакъыкътда ким болуп чыкъды – объюгюз ойлашыгъыз.

АЛЕСТЕР (*къызарып-бёртюп, юмурукъларын къысып, атылып, еринден тура*). Шугъар мен дагъы чыдасам, магъа минг налат!

ЭПИФАНИЯ (*объюн, азапны къурбаныдай тутуп, ону бетине къарагъан кюйде*). Ма, ур! Гёрсет огъар да юмурукъларыгны гючюн! Къой, о да гёрсюн сен тиштайпалагъа янашагъан кюйню.

АЛЕСТЕР (*адап*). Нажжаслыкъ! (*Янгыдан олтура*.)

ПАТРИЦИЯ. Къарсалама герекмей, Аллес! Мистер Сагаморну янында объюнгно эрши гёрсетежексен. Мен ойлашагъан кюйде, сагъа уйге барып къалсанг яхшы, ону булангъы затны биз объюбюз чечербиз. Ондан къайры да ол бек инжилген, сав гече гёзюн юммайлы чыкъгъан.

ЭПИФАНИЯ. О да сизге къайдан белгили, къыйын сынмай, айтыгъыз гъали?

ПАТРИЦИЯ. Къайдан белгили экени негер тарыкъдыр! Белгили, битди.

Алестер. Бары зат атив эди. Сен магъа уллу къавгъа гётерип, мени уйден гетме борчлу этгенде, мен къайта барма герек эдим?

ЭПИФАНИЯ (*бирден хошланып*). Сонг сен шону янына бардынгмы?

АЛЕСТЕР. Мен де, магъа рагъат ерге, магъа яхшы янашагъан, мени азиз, асил, гъайран тизив Поллимни янына гетдим. Муна шолай!

ЭПИФАНИЯ. Озокъда, мени иланкъыдан онча англавум да ёкъ, буса да, мени эсиме гелеген кюйде, оьтесиз къужурлу. Сен, гертиденде, мени шо Ыыртыкъ Жорапны къучагъында гечени йибермек учун къойдунгму?

АЛЕСТЕР. Ёкъ. Айтдым чы, бары зат атив эди, бир багъана да ёкъ эди.

ЭПИФАНИЯ (*Патрициягъа*). Шо сизин къучагъыгъызда болдуму яда болмадымы?

ПАТРИЦИЯ. Озокда, бир вакътилерде болду. Тек о сиз айтагъан кюйде, сиз ойлашагъан кюйде тюгюл.

ЭПИФАНИЯ. Буса ону къаны, гертилей де, мен ойлашагъандан да артыкъ, чабакъ къан! Эгер эргиши, олжасы озюн гечме гъазир заманда, огъар озюню законлу сюювюн савгъат этме къабулда, уйден къачып гете буса, о не авлиялыкъны да этме бола.

АЛЕСТЕР. Мени гечме турагъанда? Не саялы гечесен? Сенсен мени уйден къувалагъан. Мен не этгенмен? Не саялы сен мени устьюме атыла эдинг?

ЭПИФАНИЯ. Мен сени устьюнге атылмадым – мен гъар заманда да озюмню тийишли даражада юрютемен, гъатта чыдамасдай хатирим къалгъанда да.

АЛЕСТЕР. Бирев де сени хатирингни къалдырмагъан.

ЭПИФАНИЯ. Ёкъ, мен сени къуваламадым. Сен гетгенни мен бирдокъ да суймей эдим. Шо иш, сени янынган, мени бир де ойлашмайлы этилген иш эди. Сени чи барма Полли – Ыртыкъ Жорабынг сама бар, мен кимни янына барайым – мени Андриеним буса шагъарны бир башында яшай.

САГАМОР. Андриен? Бирдагъы бир четимлик! Кимдир о Андриен?

ПАТРИЦИЯ. Андриен, мистер Сагамор, миссис Фицфессенденни къаттыгюнлер гелеген къонакъ эри.

ЭПИФАНИЯ. Нечик дедигиз? Мени – кимим?

ПАТРИЦИЯ. Сизин къонакъ эригиз. Сизге шо мистер Андриен Блендербленд нечик бола буса, магъа да Аллес шолай бола. Сиз барын да бек арив англайсыз.

САГАМОР. Мен чи яхшы англамадым. Сизге, миссис Фицфессенден, мистер Блендербленд ким болагъанны билмеге сюер эдим?

ЭПИФАНИЯ. О, ол джентльмен! Мен ону булан, эримни англаву етишмейген затланы гъакъында сёйлеймен.

АЛЕСТЕР. Ону атасы китап чыгъарагъан ерде ишлей. О саялы бу да, озюн бир уллу билимли адамгъа санай. Эппини айланасында, чанчелек йимик айланып тура. Огъар гъашыкъман деме сюе. Эппини ашбазы бек татывлу ашлар эте, бу буса эртенги ашгъа да, тюшдеги ашгъа да бир де янгылмай геле. Бир уллу ашамчыкъ. Къурсагъын сыйлап тура. Дагъы затда ону къулагъы да ёкъ. Эппи буса мен огъар чыдап тургъанны талап эте! Озью буса, мен Поллиге гёз къаратсам, сонг... бола болагъаны.... Аллагъ сакъласын!

ЭПИФАНИЯ. Ёкъ! О башгъа иш. Андриен мени аякъ гъызларыма сужда къылып юрюме рази. Сени Ыртыкъ Жорабынг, сен юрюйген ерлеге шолай янаша деп инанасан дагъы! О сен озюне янгы жораплар ва шолай озге увакъ-тюрекни алагъангъа сагъа чыдап тура.

ПАТРИЦИЯ. Эришивню къояйыкъ, эришивден зат чыкъмай. Мен Аллесе, гертиденде, бек багъа олтураман: ол магъа мен алып болмайгъан лап арив затланы савгъат эте.

АЛЕСТЕР (*сюйкюмлюк булан*). Ёкъ, Полли, сен магъа багъа олтурмайсан. Сен чи алтын гесексен. Менмен о, сен суймесенг де, сагъа къайдагъы хапта-хуптаны гелтиреген. Сен мени акъчамны менден эсе артыкъ аяйсан.

ЭПИФАНИЯ. Языгъымда йылама тураман... Олай болгъанда, шо бир гюнлюк къатын сиз тюгюлмюсюз дагъы?

ПАТРИЦИЯ. Ёкъ, миссис Фицфессенден. Ону бир гюнлюк къатыны – сизсиз! Ону устьюне-боюна, чачына-башына менмен къарайгъан.

ЭПИФАНИЯ. Оьзюне кьуллукъ этме сама ону гьакъылы етишедир деп эсеме геле.

ПАТРИЦИЯ. Сиз эргишилени англамайсыз. Олар оьзлени ишлери булан долана туруп, кьырыйында, ону гьайын этеген тиштайпа болмаса, бек языкъ бола. Гёресиз, мистер Сагамор, иш шулай. Дюнъяда адамлар эки тюрлю бола – бирлери булан ким де кьыйышып бола, биревлери булан бирев де кьыйышып болмай. Кьыйышып болмайтгъанлары – атив де бола, от-ялын болуп да айлана, дюнъянгны айландырып, ёммакъдадай этип кьоя. Оьзлени гёнгю ативде, оьзлеге тарыкъда, олар, аз замангъа, бир ярым сагъатгъа кимни де насипли этип бола. Тек олар булан яшап къарагъыз – олар чы сизин ютуп кьояжакъ, арты булан чапдырып туражакъ, олагъа къаршы сёз айтсанг – къара къавгъа гётериле. Амма бир гюнлюк къатын яда кьонакъ эр гьисапда, олар бир айдан узакъгъа бармай. Даимлик агълю яшав олар учун тьогюл.

ЭПИФАНИЯ. Яхшы, мен – гюнлюк къатынман. (*Патрициягъа яман къарап*). Багъышлагъыз, сонг сиз ким боласыз?

ПАТРИЦИЯ. Мен буса – ожакъны от ягъарыман, очакъны исивюн сакълавчусуман.

АЛЕСТЕР (*тарлыгъыт*). Сен малайиксен, аявлум, малайик!

ЭПИФАНИЯ (*Патрициягъа*). Сиз огъар аякъларын сибиреген яйывсуз, гьона шосуз сиз.

ПАТРИЦИЯ. Яйывлар – бек пайдалы затлар, айрокъда уйде тазалыкъ болгъанны сюе бусагъыз, аявлум.

Телефон зенг. Сагамор трубкины ала.

САГАМОР. Тынглайман... Ким дедигиз? Блендербленд?

ЭПИФАНИЯ. Андриен? Мен мунда экенни ол нечик билген?

САГАМОР. Джентльменге бираз токътасын деп тилегиз. (*Трубкины сала.*) Ону гьакъында магъа толук хабарлама сюймеймисиз, миссис Фицфессенден?

ЭПИФАНИЯ. Китап басмахананы кюрчюлеген ону атасы. Андриен – правлениени уьюрю, ону олай бажарывлугъу ёкъ. Атасыны аты булан он беш сама правлениени уьюрю, гьалиге ерли ондан бир де пайдалы таклиф ёшитмегенмен.

АЛЕСТЕР. Сен ону тюз багъаламайсан, Эппи. Лондонда, ону йимик, татывлу ашланы сайлап болагъан адам дагъы ёкъ; шо саялы ол халкъарада танывлу да дюр.

САГАМОР. Баракалла. Гъали мен ону гьакъында оьзюмню натижаларымны топладым. Чакъырайыкъмы ону мунда?

ЭПИФАНИЯ. Озокъда. О мунда негер гелгенни мен билме герекмен.

АЛЕСТЕР. Къаршылыгъым ёкъ. Сиз, озокъда, англайсыздыр, мени олжамны ону булангъы аралыкълары нечик буса да, о гьакъда мени билегеним ёкъ.

ЭПИФАНИЯ. Гъалиге бизин аралыкъларыбыз таза... олай зат ёкъ... Мен Андриенни сюемен деп эсеме гелмей. Ол магъа бек тергевлю, мени гёзлериме къарап тура.

САГАМОР (*телефонгъа*). Мистер Блендерблендге мени яныма гётерилсин деп тилегиз. (*Трубкины сала.*)

АЛЕСТЕР (*Патрициягъа*). Мени юрегимден Эппини ари йылышдыргъан сюлдюрню гъали гёперсен.

ПАТРИЦИЯ. Тиштайпаны юрегинден сени йылышдырма болагъан гишини гёзалдыма гелтирме де болмайман, аявлум.

Анриен Блендербленд гирип геле, сакъалы-мыйыгъы викториан къайдада къыркъылгъан, бадырап-балкып турагъан эргиши. Ол бек атив де, суюкюмлю де дюр. Сагамор эретура. Жыйылгъанланы гёргенде, Анриен бираз адай, сонг шоссагъат оъзюню алдынгъы кююне къайта ва, иржая туруп, олагъа ювукълаша.

АНДРИЕН. Хэлло! Сизин мунда къайсы ел гелтирди? Танг яхшы болсун, миссис Фицфессенден.

Салам, Алестер. Мистер Сагамор деп тураман? Мен сизин адамларыгъыз барны билмей эдим.

САГАМОР. Сиз атив заманында гелдигиз, сэр. Олтурма суюмеймисиз? *(Тамны къырындагъы креслону столгъа багъып, оъзюнден – онггъа, Патрициядан – солгъа тебере.)*

АНДРИЕН *(ерлеше туруп)*. Баракалла. Даманы сёйлевюн бёлмедим бугъай?

ПАТРИЦИЯ. Ёкъ, ёкъ, бёлмедигиз.

САГАМОР *(оланы таныш эте туруп)*. Мисс Смит – мистер Фицфессенденни ювукъ кърдашы.

ПАТРИЦИЯ. Мек шатман.

Анриен баш ие, сонг Сагаморгъа бурула.

АНДРИЕН. Мени булангъы лакъырында миссис Фицфессенден оъзюню ишин янгы адам юрюте деп, сизин эсгерген эди. Мен де, башгъасын излегинче, сизин булан иш гёрме токъташдым.

САГАМОР *(баш ийип)*. Баракалла, сэр. Багъышлагъыз, сизин оъзюгюзню ёкъму инангъан вакилигиз?

АНДРИЕН. Аявлу мистер Сагамор, бир ишде де янгыз биревню ою булан дазуланма тюшмей. Мен аврусам, аз айтгъанда, алты врачгъа бирче къаратаман: оланы гъарисини рецеплери де, гёрсетивлери де башгъа-башгъа болагъанлыгъы, оъзюмню оъзюм къолай этме мени борчлу эте.

ЭПИФАНИЯ. Анриен, мени масхарадан англавум ёкъ, ону сиз де билесиз, тек мен сиз кюлкюлю деп сёйлейген бош хабарны ушамайман. Сиз мунда, мистер Сагамор булан мени гъакъымда гъакълашмагъа гелгенмисиз?

АНДРИЕН. Тюппе-тюз. Тек мен ол янгыздыр деп гелген эдим.

ПАТРИЦИЯ. Мунда буса савлай шайка жыйылгъан.

ЭПИФАНИЯ. Мен мистер Блендербленд булан сёйлеймен, сизин булан тююл. Мен, шо сиз айтгъан кюйде, сизин шайкагъа гирмеймен.

ПАТРИЦИЯ. Багъышлагъыз, аявлу... Мен чи сизге мен де тынглайгъанымны билдирме суюген эдим.

САГАМОР. Сиз мени булан гъакълашма сюеген масала миссис Фицфессенденни агълюсю булан байлавлуму?

АНДРИЕН. Дюр.

САГАМОР. Шо масала эрте не геч ону агълюсюню уллулары булан чечилме герекли масаламы?

АНДРИЕН. Дюр. Шолай болуп чыгъа. Тек биз айрыча лакъыр этсек атив болмасмы?

ЭПИФАНИЯ. Болмас! Мени ишлерим оъзгелер булан, менсиз яда оъзгелени алдында салынагъангъа мен къаршыман. Олар – янгыз мен чечеген масалалар!

АНДРИЕН. Мени объюмню объ ишлеримни гъакъында сёйлемеге гъакъым ёкъму?

ЭПИФАНИЯ. Мени вакилим булан сёйлемежексен. Мен кьойман.

АЛЕСТЕР. Муна, йиберилди янгыдан! Уыйге къайтсакъ кьолай.

ЭПИФАНИЯ (*тура, къабунгъан кюйде*). Йиберилди! Йиберилди! Йиберилме де ярамай буса, яшап да не эте? Алестер, сен бир уллу хуртсан. (*Оьте туруп, ону башын тутуп, чачларын пал-пал эте.*)

АЛЕСТЕР. Этме! (*Чачларын тюзлеме къарай.*)

ЭПИФАНИЯ (*Патрициягъа*). Тюз этигиз ону чачларын, уый малайик!

ПАТРИЦИЯ (*Алестерге ювукъ барып, ону чачларын тегиишлей*). Ону кюлкюге салып не этесиз?

САГАМОР. Мистер Фицфессенден, сиз миссиз Фицфассенден булан не саялы уйлендигиз?

ЭПИФАНИЯ. Не саялы? Шону англатмагъа тарыкъмы? Мен огъар эрге неге чыкыгъанымны сизге айтгъанман.

АЛЕСТЕР. Сиз магъа инанармысыз, билмеймен, амма ол объю суюсе, оьтесиз суюкюмлю болуп, объюн суюдюрюп бажара.

ЭПИФАНИЯ. Неге инанмасын? Сен не айтмагъа сюесен?

АЛЕСТЕР. Ол биле мен не айтма сюегенни.

ЭПИФАНИЯ. Дагъы да бош масхарамы?

АНДРИЕН. Сиз бош затланы сёйлейсиз, мистер Фицфессенден. Сизин олжагъыз савлай дюньяда лап да суюкюмлю, лап да гъайбатлы тиштайпа.

ЭПИФАНИЯ. Магъа мунда олай затланы сёйлемегиз, мистер Андриен. Олай сёзлени магъа айтма сюе бусагъыз, биз экев янгыз болагъан кюйде, мени мундан башгъа ерге алып гетигиз!

САГАМОР. Сабурлукъ! Сабурлукъ! Мен объюм къайда экенни объюм де англамай тураман. Сиз барыгъыз да менден таклиф талап этесиз, тек айтмайсыз, не таклиф сюегенигизни. Сизге айрылып къалсагъыз арив болмасмы?

ЭПИФАНИЯ. Сонг бу талайсыз нечик яшажакъ? Ону чу артгъа салгъан бир фунту сама ёкъ. Агъаву шону страховой компаниягъа салмагъан буса, ондан боксёр боламы эди яда теннисден озама эди? Конторгъа да ёкъ эди шондан пайда.

АЛЕСТЕР. Эппи, тынгла, Сагаморгъа олар тарыкълы тюгюл.

ЭПИФАНИЯ. Тарыкъ! Кёп арив тарыкъ! Сен индемей тур. Алестер менден сёз алагъанда, бу нечик уллу эдепсизлик экенни англама, ону гъакъылы етишмей эди – мен буса атама береген сёзюмде табулдум. Мен огъар юз эллий фунтгъа чек де берип: «Шуну ярым йылдан эллий минг этсенг – сеникимен! – дедим»

АНДРИЕН. О гъакъда сиз магъа бир де айтмагъансыз!

ЭПИФАНИЯ. Негер тарыкъ? Эрши иш!

АЛЕСТЕР. Не бар мунда эрши! Мен объюм айтагъанны этмедимми? Сагъа ес боламан деп, шо акъчаны къазанмакъ учун, жагъаннемни отуна гирген мен тюгюлменми?

АНДРИЕН (*къатып къалгъан*). Сиз ярым йылдан эллий минг этдигизми? Мен сизин тюз англадыммы?

АЛЕСТЕР. Неге мен ону этмеге герекмей эдим?

ЭПИТАФИЯ. Инансагъыз да, инанмасагъыз да, Андриен, шо акъчаны этди. Шу ахмакъ эллий минг фунт къазанды ва Эпифания Онъисанти ди Парерганы

оъзюне олжа этип алды. Ондан къайры да, шо акъчаны ол оъзю къазанып болгъаны, огъар гюч берди, инамлыкъ гелтирди. Мен сёзюмде табулуп, шоссаят огъар эрге чыкъдым. Шо акъчаны ол нечик къазангъанны мен кёп геч билдим.

АЛЕСТЕР. Нечик къазангъан эдим? Оъзюмню гъакъылым булан.

ЭПИФАНИЯ. Гъакъылынг булан? Англавсузлугъунгдан, башсызлагъа ачылагъан жинаятчы ёл булан къазангъанынгны айтсанг. Савлай Европа тизден чёгюп тилейген кълума сен ес болдунг. Сагъа буса мени кълум тюгюл – беш йыл айрыча кыйынлы туснакъ – каторга тийишли эди.

АЛЕСТЕР. Не сюйсенг айт, тек шо заман сени магъа гъашыкълыгъынг меникинден кем тюгюл эди.

ЭПИФАНИЯ. Болсун да! О заман сен жагъил эдинг, исбайы да дюр эдинг, теннисни де яхшы ойнай эдинг, оьтесиз атив ябуша эдинг, о буса мени сагъа бирден бир гъавасландыра эди.

АНДРИЕН. Шо эллий мингни ол нечик этди? Биржада ойнаймы эди?

ЭПИФАНИЯ. Къайдан эте! Ону чу биржаны ишинден бир англаву да ёкъ. Ону неден башлама герегин де билмей. Акцияланы айырып чы къайдан болсун, оланы гёзю булан да гёрмеген.

АНДРИЕН. Буса неден башлагъан дагъы ол? Мени счётумда банка юз эллий фунт бар, мен де шоланы эллий минг этме сюемен. Сиз, Эпифания, онча да бай къатынсыз, сизин айланагъыздагъы гъар намуслу адам да, оъзюн оьтесиз ярлы гёре. Юз эллий фунт – бир уллу байлыкъ деп турагъан эргиши, сизин йимик, янгыз тюревючлеге миллион харжлайгъан тиштайпаны къучакълайгъанда, ол не гъис этегенни сиз англамайсыз.

ЭПИФАНИЯ. Тиштайпа, эргишини къучагъында, бир зат да харжламагъан кюйде, ону йигирма керен сатып алып болагъанын билгенде, ол не гъис этегенни сиз де англамайсыз. Акъча булангъы ишлеге сугъулмагъыз, Андриен, онда сиз билеген зат ёкъ. Сизге тарыкъ затны мен етишдирермен.

АНДРИЕН. Ёкъ, азат этигиз: мен оъзюмню абурсуз этме сюймеймен. Мен ярлыны эркин аясын атив гёремен – сизин ёл харжыгъызны тёлеме, театрға билетлер алма, «Рицеде» эртен ашыгъызгъа, биз бирче болагъанда сизге тарыкълы болагъан затлагъа аз-маз харж узатма мени кепим геле.

Бары да Эпифаниягъа тамаша болуп къарайлар: олар ону башгъа ягъындан да таныды.

ЭПИФАНИЯ. Тюз айтасан, мени кисе харжым бир заманда да болмай. Бешер фунт банкнотлар булан мен сизин миллионларыгъызны чыгъарып турамандыр. Мен банкирлериме сизин счётугъузгъа бир минг фунт ташласын деп буварырман.

АНДРИЕН. Ёкъ, ёкъ. Сизге «бешлени» берип турма бек хошум геле. Тек мени саламат харж тёбем, алгъасавлу кюйде азып бара. Шо саялы мен де, Алестер йимик, юзлени он минглеге айландырагъан усталыкъгъа уйренмеге сюер эдим.

ЭПИФАНИЯ. Ону мисалы сизге бир зат да бермежек, Андриен. Алестер – табиятны бир ажайып аламаты, сизде буса атив ашама сюегенигизден къайры, дагъы тамашалыкъ ёкъ. Гъали буса, тынглагъыз. Гъар йыл Алестерни улланасы огъар тувгъан гюнюне айтылгъан тенор Энрико Карузону йырлары булангъы

пластинканы савгъат эте. Табиат огъар гъайран гючлю тавуш бере. Ол гъалиге ерли бирев де алып болмагъан оър ноталаны, сан да гёрмей ала. Сонг ол грамофондагъы йырланы кёп тынч оъзюнюки этип йырлап болагъанын англай ва оперный тенор гысапда уллу байлыкъ къазанма токъташа. Башлап о мени бары акъчамны – 150 фунтну бир оъле турагъан, ичинде гъаран тынышы бар оперный театрны директоруна бере. О буса Алестерге Карузону лап айтылгъан операларыны бири булан чыкъмагъа имканлыкъ бере. Шо спектаклге Алестер мени де алып баргъан эди.

АЛЕСТЕР. Мени не гюнагъым бар? Пил яман аврувдан авруп къалды. Савлукъ сакълав министерлиги башгъа шагъарлагъа чыкъма ихтияр бермеди. Ящур аврув яйылажакъ деп къоркъдулар.

ЭПИФАНИЯ. Нечик болса да, юз эллий фунт хайыр гелтирмеди, дагъы да мени дёрт юз отуз фунтгъа борчгъа гийирди. Мен буса хайыр къаравуллай эдим, магъа буса уъстевюне бу хуртну да сакълама тюшдю. Дагъы да айрылывну талап этме де уълмай.

АЛЕСТЕР. Мен чи бир зат да талап этмеймен. Айрылывну Сагамор таклиф этди. Сени менден айрылма къоюп боламанмы? Мен сени эринг экенге – халкъ арада абурум да бар, савдюгерчилер де оълчевсюз кредитлер бере.

ЭПИФАНИЯ. Шо санавда дамский жораплар да.

ПАТРИЦИЯ (*Йылай.*) Жорапланы акъчасын да о тёлейми, Алестер?

АЛЕСТЕР. Къайырмас, аявлум! Мен, тарыкъ болса, къазанып болагъанымны исбат этгенмен. Дагъы да къазанажакъман ва сагъа, оъзюмню оъз харжыма, нечакъы тарыкъ буса да жораплар алажакъман. (*Туруп, Патрицияны креслосыны артындан таба, ону башын къоллары булан тутта.*) Таман, таман, аявлум, йылама.

ЭПИФАНИЯ. Огъо! Олар уълленип де битгенбиз деп туралар.

САГАМОР. Айрылывну масаласын, мистер Фицфессенден, сиз чечмейсиз. Сиз рази бусагъыз да, рази тюгюл бусагъыз да, миссис Фицфессенден, оъзю суюсе, суюген заманда сизден айрылма бола: суд ону яны болажакъ, неге тюгюл де, законлу олжагъызны ташлап, сиз мисс Смитни къучагъында къонуш тапгъансыз.

ПАТРИЦИЯ (*сабур болуп ва бары гючюн жыйып*). Болсун да болса. Ол янгыдан бай болгъунча, Алестерни мен оъзюм де сакълап боламан. Сиз ону барыгъыз да гъайгевге санайсыз, ол буса бир тизив, бир яхшы адам. Сиз огъар этеген чапгъынны мен чи гётерип болмайман. Гъатта олжасы да огъар оъзюню аякъ тюбюндеги чёпге йимик янаша. Акъчасы болмагъан буса, шо оъзю не болар эди экен, билме сюер эдим.

ЭПИФАНИЯ. Акъчасыз, мисс Йыртыкъ Жорап, биз бирибиз бир зат да тюгюлбюз. Мени азиз къарт атам мени шолай уъретген. «Акъчаны къутгъарма – къалгъан затны эби табула», – дей эди ол. Ол чу Инжилде де шолай язылгъан деп мени инандыра эди. Билмеймен, тюзмю, тюгюлмю. Мен тергемегенмен, амма бир де о гъакъда унутмагъанман. Гъар заманда да акъчаны бек тутгъанман, энниден сонг да йиберме хыялым ёкъ. Нечакъы бай тиштайпа болсам да, Алестер магъа этген дёрт юз отуз фунт заралны мен огъар гечме болмайман.

АЛЕСТЕР. Он алты шиллинг сегиз пенс. Къызгъанч болмасанг, къызгъанч! Къайтарарман сагъа шону.

ПАТРИЦИЯ. Озокъда, къайтарарсан, аявлум. Мен страховой полисимни сатып, шону акъчасын сагъа берермен.

ЭПИФАНИЯ. Сиз шону кагъызда язып, беклешдирип боламысыз, мисс Смит?

АЛЕСТЕР. Таман, битдир, объюнгден сама уял, тоймай къалгъан ач гючюк! Бар затгъа сен объюнг гюнагълысан. Ким борчлу этди мени пилни отуз фунтгъа сатмагъа! Ол чу эки юзге гете эди.

САГАМОР. Башгъа янгъа багъып тайышмайыкъ!

ЭПИФАНИЯ. Неден тайышмайыкъ?

САГАМОР. Айрылывдан. Сиз суйсегиз, айрылма бболасыз.

ЭПИФАНИЯ. Ёкъ, мен суймеймен. Сизин эсигизге гелеми судларда, газетлерде мени суратым булан шу яравсузну суратын да салып, мен объюмню дер-хор этме къояжакъ деп? Лондонну къайдагъы саякъ-суякъ газетлеринде, мен Алестерни сююп, башымны тас этгенимни яздырып, оланы къандыраманмы? Ондан къайры да, эрде болмакъны кёп пайдалы янлары бар. Ол абурунг гётере. Эргишилени кюшлей. О магъа, янгъыз турагъанда да болмагъан, эркинликни бере. Мен эрим болуп уйренгенмен. Ёкъ, мен Алестер булан айрылмажакъман. Магъа тарыкъ эрге, ону алышдырмай туруп, айрылма хыялым ёкъ.

ПАТРИЦИЯ. Сиз ондан разиликсиз айрылып болмайсыз. Алестер, о ягъын сизин эсигизге салмажакъ, ол джентльмен. Сизин юрюшлеригиз судгъа аян болса яда къыргъа чыкъса, сизин пайдагъызгъа тюгюл экенни сиз объюгюз де бек яхшы билесиз.

ЭПИФАНИЯ. Алестер мен гъашыкъ болгъан биринчи эргиши, ахырынчы тюгюлюне инанма сюемен. Закон янын алсакъ, акъчасы барлар ону суйген янына бурдура. О да къайырмас. Алестер мени булан айрылып болмай, мен де ону булан айрылма рази тюгюлмен. Айрылывну масаласы битди. Сагъат нечедир?

АЛЕСТЕР. Яхари, Эппи, къолуна бир сагъат алып такъма ярар эди. Сагъа шону нече керен такрарлама герек?

ЭПИФАНИЯ. Сагъатгъа да харж чыгъарма негер тарыкъ, гъар адамны къолунда сагъат бар, сорасанг, айта чы. Атамны эсги сагъатыны ачгъычын тас этгенли, мен сагъат юрютмеймен.

ПАТРИЦИЯ. Бирге он минут юрюген.

ЭПИФАНИЯ. О, Аллагъ! Мен чи дарсгъа гечикгенмен. Ачув тюгюлмю!

АЛЕСТЕР. Не дарс? Гъали де негер уйренесен, билме яраймы?

ЭПИФАНИЯ. Япон ябушувгъа. Сен дагъы гезик объюнг сюеген спорт къайдангны олжанга гёрсетме суйсенг, сакъ бол – сени кёп улуу тамашалыкъ гёзлей. Мистер Сагамор, мен сизин яныгъызгъа негер гелген эдим?

САГАМОР. Сиз магъа васиятыгъызны онгарывда гёрсетивлер берме гелген эдигиз.

АЛЕСТЕР. Ол гъар къарсалагъанда, янгы васият эте. Сизге, Сагамор, ол бек югъунчлу иш.

ЭПИФАНИЯ. Алестер, битдир! Мистер Сагамор, мен объюмню васиятымны алышдырмайман, сиз мени агъулама суйгенигизни де унутма гъазирмен.

САГАМОР. Баракалла сизге.

ЭПИФАНИЯ. Юрюгюз, Андриен. Мен ашамагъа шагъардан арии элтигиз. Оьзен ягъада бек алив ерни билемен. Гёрюшгенчеге, мистер Сагамор.

Гёрюшгенче, мисс Жорапсыз. Алестерге мени учун да арив къарагъыз. Ону исбайылыгъы сизге кёп аваралар гелтирежек – къаркъарагъызны тюк-тюгю эре туруп къалажакъ.

САГАМОР (*Алестерге*). Сизин олжагъыз бек тамаша тиштайпа.

Алестер терен кюстюне.

ПАТРИЦИЯ. Язык! Огъар айтма сёз табып да болмай!

САГАМОР. Гъали, мистер Фицфессенден, сиз менден не таклиф гёзлеп гелгенигизни билме боламанмы?

АЛЕСТЕР. Билмеймен. Эппи булан он минутгъа бирче бусакъ, мен аякъларымда токътагъанманмы яда башымда токътагъанманмы – англап болмайман.

ПАТРИЦИЯ. Оъзюнгню кьолгъа ал, аявлум. Сен олжангдан гетме сюегенинги гъакъында сёйлеме гелгенсен.

АЛЕСТЕР. Олжангдан гетме! Ондан кьутулгъанча, азрейилден кьутулма тынч!

АЛЕСТЕР. Оъзлер ютма болагъанындан эсе артыкъ хабагъанланы айтаман: эргиши, оъзюнден артыкъ тиштайпаны кьоюп, оъзюне тенг, оъзюне кыйышывлу тиштайпа булан уйленсе, тиштайпа да шолой оъзюне кыйышывлу гишиге чыкъса, тюз болар. Кёбюсюню эсине геле башгъа дюньягъа чыгып кьалдым, муна яшав деп. Мени сизге таклифим, Сагамор, оъзююзге олжа, кёкге чыкъмайлы, ерден излегиш, оъзююзню арагъыздан. Мени тюз анлагъыз: мен акъчаны, байлыкън тюгюл...

ПАТРИЦИЯ (*огъар кёмекге геле*). Ол, уйленеген эр-къатын бир-бирин англама, яшавгъа бир йимик янашма, кылыгъы, тарбиясы, алымы бир-бирине кыйышывлу болма герек деме сюе. Бири биринден артыкъ болмагъа тюшмей. Сиз мени англаймысыз?

САГАМОР. Бек яхшы англайман. Алестер янгылыш болгъан (*оъзюню насипсизлигине, ону кёп геч анлагъан*) сизде буса – нечик айтса, кыйышывлу болур – оъзюню юрегине ювукъ адамны тапгъан, – деп айтма сюесиз, тюз англайманмы?

АЛЕСТЕР. Ёкъ, ол кёп енгил чыгъа. Мен чи айтаман – адабиятда йимик чалына

ПАТРИЦИЯ. Мен буса – оъзю йимик ойлашагъан адамны! – дер эдим.

САГАМОР. Тап шолой. Баракалла сизге. Оъзю йимик ойлашагъан адамны – оъзю булан тынч да, онгайлы да.

АЛЕСТЕР (*Сагаморну кьолун бек кысып*). Савбол, САГАМОР! Сен герти кьурдашсан. Сиз барын да ангадыгъыз. Бизин саялы да бизин ишни гъакъында ойлашыгъыз. Юрю, аявлум Полли, – булай иши кёп адамны заманын алма болмайбыз.

Патрицияны Сагамор булан кьоюп чыгъа. Ол туруп, столгъа багъып бара.

Патриция. Сиз бизге кёмек этежексиз чи, мистер Сагамор, тюгюлмю? Аллесни шу къатынны азабындан кытгъарарсыз чы? Кьутгъарармысыз ону мени учун?

САГАМОР. Мен ону эбинден гелип болмасман деп кьоркъаман, мисс Смит. Сонг да, дагъы да яманы – ол мени енгежекден кьоркъаман. Иш – мен ону

булан эришме суймейгенликде, ол бай клиент экенде туюл. Ону гъаракатыны гючю, ону къасты – мени савутсуз этип къоя – ол кѣп аз ѣлугъагъан пагъму.

ПАТРИЦИЯ. Сиз ондан къоркъмагъыз, мистер Сагамор. Ону янгыз бир затгъа пагъмусу бар – акъча этип бажара. Акъча огъар оъзлер агъып бара. Мени де бар, аз буса да, оъзюмню гиччирек пагъмум, ва ол мени савутсуз этмей.

САГАМОР. О да не пагъмудур, мисс Смит, билме яраймы?

ПАТРИЦИЯ. Адамны насипли этеген пагъму.

АЛЕСТЕР (*эшикни артындан къычыра*). Полли, юрю!

ПАТРИЦИЯ. Гелемен, аявлум. (*Сагаморгъа.*) Гѣрюшгенче, мистер Сагамор.

Алгъасавлу къол алышлар.

(*Эшикге алгъасай*). Гѣрерсиз!

САГАМОР (*оъз-оъзюне*). Оълмесек – гѣрербиз! (*Бѣлюнген ишине уруна*).

(*Давамы бар*)

Супиянат Мамаеваны таржумасы.

Гебек КЪОНАКЪБИЕВ

РОССИЯНЫ ИГИТИ

(очерк)

Тарковскийлени шавхаллыгына гиреген ва Бойнакъ бийликни тахшагъары деп гысапланагъан Уллу Бойнакъга, 1927-нчи йылдан тутуп Уллубийавул деп айта.

Бу белгили юртну эревюллю адамларын айтсакъ, оьзюню гъакъында китаплар язылгъан, Кавказ давланы игити Умалатбек, белгили инкылапчы Уллубий Буйнакский, Социалист Загъматны Игити Зариф Гъажиева ва Макътавлукъну орденлерини толу кавалери Абдурагъман Ширавов эсибизге геле. Шоланы арасына, юртун сав элге танывлу этген, хас асгер гъаракатны ортакъчысы, полковник, Россияны Игити Залибек Умаевни де къошма герекбиз.

Россияны Игити Залибек Касумович Умаев отпускагъа чыкъгъанлыгындан пайдаланып, артдагы йыл ярымны ичинде уьюне гелегени биринчилей эди. Шону учун да Игитни гёрмеге деп кёп адам гелген, «Дагъыстан» деген китап издательствону директору Умаросман Гъажиев, жамият чалышывчу Агъмат Гъажиев, «Дагъыстанны игитлери» деген проектни ёлбашчысы Альпият Гъажиева, шолар булан мен де Игитни янына баргъанда, дос-къардашы жыйылып тура эди.

Бизин делегацияны атындан Игитни къутлагъан ва сёйлеген Умаросман Гъабуллаевич Залибек Касумовични игитлиги къумукъ халкъ учун тюгюл, савлай Дагъыстан учун оьктемлик, оьрлюк экенни айтды. Огъар башлап хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ этеген ва Россияны Игити деген сыйлы ат берилгенлени гъакъындагы китапны савгъат этди. Шолай да Игитге «Шавхал Тарковский» ва Р.Гамзатовну накъышланып этилген киталарын да берди. Арада татывлу лакъыр болду.

Залибек Касумович Умаев 1980-нчи йылны май айында Къарабудагъгент районну Уллубийавул юртунда тувгъан. Атасы юртагъы орта школада башлап педагог, директорну орнунбасары, сонг директор болуп ишлеген. Анасы ерли совхозда бухгалтер болуп загъмат тёкген ва 4 авлетни тарбиялагъан. Залибек 1986-нчы йылда биринчи класгъа бара ва 1997-нчи йылда уьстюнлю кюйде битдире. Сёз ёругъуна гёре айтсакъ, ол, оьзю охугъан бары да охув ожакъланы уьстюнлю кюйде битдирген. Ол белгили ва билимли къавумдан, шону учун Залибекге де осал охума бажарылмай болгъан.

– Охуву булан янаша ол юртлу яшлар йимик авлакъда да ишлеген, гъайванлагъа да къарагъан, маллар да бакъгъан, чырлар да тизген. Гиччилейин загъматгъа гиришген улан не ишни де этме уйренген. Огъар бир керен айтып къойса да таманлыкъ эте эди, – дей бизин булангъы лакъырында атасыны иниси

Гъайдарбек Умаев. – Бек пагъмулу яш эди, охувгъа да, ишге де, къастлыгъы булангъы, не ишге де жаваплы янашагъан жагъил эди. Атасы университетлени битип гелген буса да, къурулуш ишлер де юрютюп турду, ол къалкъылар да яба эди. Шо касбу бизге уллаталарыбыздан гелген. Залибек къалкъыны айланып темир тутма бек уста эди, атасы шо ишлени огъар тапшуруп да къоя эди. Демек, агълюсюнде алынган хасият огъар асгер къуллугъун кютегенде де тарыкъ болган. Тапшурулган ишни бир де ярты къоймас эди. Охувлары да бек яхшы эди, шолар не ерде ишлей буса да янашып турду.

Залибекни загъматгъа яшлайын къуршалгъанны ва яхшы охуйгъанны атасыны инисини къатыны, ерли школаны директору Муъминат Умаева да къоша.

– Бизин алда агълюлерибиз айры буса да, яшларыбызны айырмай яшагъанбыз, – дей М.Умаева. – Биз къардашлардан къайры да, хоншулукъда да тургъанбыз, Залибекни атасы булан ол дюньядан гетгенче бирге школада ишлдегенмен, директорну орнунбасары, сонг директору болуп. Ол химия дарсланы, мен буса мен табиятдан дарс берип тургъанбыз. Яшны школагъа гелгендокъ билесен, нечик охужакъны, оъзюн нечик юрютежекни. Залибек бир де уйде китабын-тетрадын къоюп гелген улан тююл, билимге гъасирет улан эди. Биз школада Залибекге Игит ат бергенде, ол оъзю ёкъ буса да уллу жыйын этдик. Шонда да айтдым, гъали де айтаман, Залибек гиччи башлы, уллу башлы улан. Ат туягъын тай басар дей, муну атасы давлагъа барып гелмесе де, бек къайратлы улан эди. Бу агълюге интеллигент деп де айтма ярамай эди, неге тююл олар загъматны адамлары эдилер, сабанчылар деме де яраймай эди, булар охугъан тайпа эди. Анасы кёп йыллар ерли хозяйства бухгалтер болуп ишледи. Атасы да муаллиммен, директорман деп турмады, ишден уге гелгенде аранлар толуп гъайванлары бар эди, шоларгъа къарар эди, авлакъгъа ишге гетер эди. Яшланы да бош къоймас эди. Авлакъда ишин тергесе, уйде билимлерин тергей эди. Бары да яхшы охудулар, оър билимлер де алдылар, касуларына гёре ишлеп де туралар. Булан бир ишге де уллулукъ этмегенлер. Шолар атаны башгъа уланлары болмай. Залибекни атасыны атасы Уллу Ватан давда къалган.

Школаны битдиргенде уланы алдында не касбугъа ес болайым деген масъала токътай ва ол атасы йимик муаллим болма суюе, тек документлерин Дагъыстан пачалыкъ педагогика университетге берме баргъанда технолого-экономика факультетни танглай. Тек каникуллагъа деп уюне гелгенде де бош турмай, уйдегилеге кёмек эте, авлакъда болсун, абзарда болусун барын да эте, атасы булан усталыкълыкъ ишлени юрютюп тура. Тек Залибек юрегинде асгерчи, Ватанны якълавчусу болма суюегенлик алгъа чыгъа: ол педагогика университетде охуп турагъан кюйде, Тюмендеги асгер-инженер университетни Каспийск шагъардагъы филиалына да тюше.

– Мен бары да яшлар йимик дав кинолагъа кёп къарагъанман, шондагъы игитлик этегенлерден суюне ва шоларгъа ошама къарай эдим. Балики шоланы къоччакълыгъы мени асгерге багъып тартгъандыр деп эсиме геле, – дей Россияны Игити З.Умаев.

Залибек 2002-нчи йылда эки де университетни тамамлай ва лейтенант чин де алып асгерге йибериле. Башлап ол Камышин деген шагъардагъы

56-нчы айры гъава-десант бригада инженер-сапёр ротаны командири этилинип белгилене. 2012–2015-нчи йылларда 34-нчю мотострелковый бригадада инженер къуллукъну начальниги этип белгилене. Ол Къырым ярыматавну Россиягъа къайтарывда да ортакъчылыкъ этген. Бажарывлу улан гъар этеген ишине намуслу янаша, шогъар гёре гёрсетилген замандан алда чинлер де ала, оьрге де гётериле. 2015-нчи йыл ол 58-нчи атышывчу гвардия армиягъа чыгъа ва шо армияны инженер къуллугъуну начальниги этип белгилене.

– Мен кёп йыллар школада муаллим болуп ишледим, – дей къардаш къатын, Дагъыстанны ат къазангъан муаллими, Россияны умуми билим беривюню гьюрметли къуллукъчусу Гюлнашират Ибашева. – Ол аз сёзлю, гъаракаты булангъы саламат улан. Ону яш заманында мени къызым охутду, ол да айта эди, гиччилейин билимли улан экенни. Университетде де къардашларым тергев юрютдю огъар, ол бир керен де биревню де бетин уялтмады. Ол макъталды нечакъы бола буса да. Анасына яравлу улан эди.

Мен Игит булангъы лакъырымны узатаман.

– Адам къайсы касбуну тутмакъ учун да яхшы билимли болма тарыкъ, айрокъ да асгер къуллукъда бусанг. Мен билгенлеримни китапдан, шонда ёкъларын муаллимлеримден, насигъатчыларымдан сорап да билип, ишимни толу этме къаст къылгъанман, – дей Залибек Умаев. – Жаваплыкъ тарыкъ башлап, низам, олай болмаса, сени алдынга салынгъан борчну кютме бажарылмас. Мени табилигимде бугюнлерде 2,5-3 минг адам бар. Мен бары да затны билмесем, олагъа ёлбашчылыкъ этме, олар булан нечик къуллукъ этме бажарыла дагъы?

Элибизге янгы къошулгъан регионланы халкъыны аманлыгъын сакъламакъ учунгъу, миллетчилеге къаршы юрюлеген хас асгер гъаракатны биринчи гюнлерден тутуп ортакъчысы Залибек Умаев шо гъаракатда гёрсетген игитлиги учун 2 керен Къоччакълыкъны орденлери ва кёп медаллар булан савгъатлангъан. Шо устьюлюклерин ол башлап оьзюне талаплы янашагъанны, сонг буса алдындагъыланы жаваплыгъын артдыривдан гёре.

Биз гъали оьзюню атын оьктемлик булан эсгереген къумукъ улан Залибек Умаевни Украина бойда юрюлеген хас асгер гъаракатны барышында гёрсетген къоччакълыгъы оьр даражада къыйматлангъан: огъар Россияны Игити деген сыйлы ат берилген. Россияны Президенти Владимир Путин къол салгъан къараргъа гёре Игитни Юлдузун огъар яралардан къолай болуп турагъан вакътисинде А. А. Вишневскийни атындагъы госпитальда бизин уьлкени Оборона министрени биринчи заместители Руслан Цаликов тапшургъан. Ачыкъ этип айтгъанда ону ёлбашчылыгъы булан бизин асгер бёлюклер миллетчилер чапгъын этмеге болар йимик 307 чакъырым бойгъа миналар булан ясандырылгъан «баруланы» мекенли кюйде къурашдырмагъа бажаргъан. Шо ерлеге миналаны кёплерин ол оьзюню къолу булан салгъан.

Натижада уллу чапгъынгъа гъазирленип гелеген украинли миллетчилени 30 танкы, олай да 50 башгъа тюрюлю губели техникасы ялагъаны гысапгъа алынгъан. Душманлагъа шолай даражадагъы къаршылыкъ Уллу Ватан давну йылларындан берли де салынмагъан. Тек ол ону оьзюню бажарывлугъундан деп гысап этмей. Шолай къаршылыкъны Залибек башгъа асгерлер булан ойлашып ва биригип этген.

Ол ТАСС агентликге берген оъзюню баянлыгъында, миллетчилеге кършылыкъ учун миналар салывда ва инженер чаралар гърювде олагъа кѣбюсю гьалда гечелер, гьатта душмангъа 150-200 метр ювукъда ишлеме тюшгенни де айта. Шо – герти кьочкакълыкъ.

– Шо янгыз мени оюм, мени кыйматым ва уьстюнлюгюм тюгюл, шо гъазирленген кършылыкъ учун дагъыда он адамгъа Россияны Игити деген атлар берилген, – дей Залибек Умаев. – Янгыз биз онгаргъан «барулар» шоланы токътатма да болмас эди. Биз этген зат, миллетчилер аслу чапгын этежек ёлну билгеник, шо бойгъа тыгъыс этип миналар салгъаныкъ гьалны бюс-бютюнлей алышындырды. Биз оланы арекде токътатмакъ учун къаст этдик ва бары да гьиллаларыбызны кьолладыкъ. Биз этген иш «Запорожск бойдагъы кършылыкъ» деп тарихлерде къалажакъ деп эсима геле. Дагъы да айтаман, шо кършылыкъда разведчиклер, танкистлер, артиллеристлер ва яав асгердегилер де бар, демек, биз Запорожск бойда къургъан бекликде кѣп адамны кыйыны бар. Шо гъаракатда ортакъчылыкъ этген бирев де савгъатсыз кълмады.

Уллу чапгын этме ва кѣп ерни елеме къаст этеген миллетчилени умулары увала. Шо чапгында ортакъчылыкъ этген миллетчилени армиясы дагъы айынмасдай гьалгъа тюше. Шо давларда Залибек Умаевге де авур яра тие, не чаралар гърсе де ону аягын сакълама бажарылмай.

– Залибек яшдан берли бек бавурлу яш эди, бир де мени гѣнгюмню бузгъан адам тюгюл. Магъа Залибек авур яралангъанны башлап айтмай турдулар. Ол 2023-нчу йыл июнну сегизинде яралангъан, онунда бутун тайдыргъан, – дей анасы Маликат. – Агъасы гетген биревге де айтмай. Биз де бардыкъ. Нечакъы авур ярасы да бар эди, болса да кѣмек болду, Аллагъны языгъы чыкыгъандыр дагъы...

– Мен шо вакътиде Санкт-Петербургдагы госпитальда ята эдим, уланым айтып, операция этилинген сонг Залибекни янына бардым, – дей Гъайдарбек Умаев. – Авур ярасы бар эди. Бир янындан сююндюм, жаны булан къалгъанына. Мен огъар маслагъат учун сёзлер табып болмай да турдум. Озьюне гёре сёйлеме сёзлер тапмай, йылап да къоя эдим. Юртда бир давгъа бармай да аякъсыз къалгъанлар барны ва къалгъан яшавну яшама тарыкъны айтдым.

– Бары да адам Петербурггъа да, Москвагъа да барып болмай, дос-къардашы тезликде етишген. Авруйгъан адам больницада ята буса да, къырда озъюню гъайын этеген адамлары бар буса, юреги парахат бола, къолайлыкъгъа тарта, – дей уллу эгечиси Гюлнашират Ибашева. – Шо аччы хабарны арты шат ва сююнч хабаргъа айланды: огъар Игит ат берилди. Шо да анасыны, дос-къардашыны юреклерине балгъам болду. Озью гелип де бек шат болдукъ, ону гёрме кёп адам гелди. Юртдагылар бек рази, ол бизин юртубузну абурун 3-4 керенге артдырды. Октем этди, оър этди.

Залибек Умаев айтагъан кюйде, дав агъвалатлар юрюлеген ерде къоркъув болмай деме ярамай, башлап бола, сонг шону айтардай хапарламай къоясан, тек гъар мюгълетде де сакълыкъ тарыкъ.

Журналист гелгенни эшитип, дос-къардашы да гел-гел эте туруп, уый къардашларындан толуп къалды. Арасында Залибек де булан, олар кёп йылдан берли яшланы суратлары салынгъан агълю альбомланы алып къарайлар, бир-бир кюлкюллю агъвалатланы эсгерелер. Уый опуракълар гийген, бираз алда уллу къоччакълыкъ гёрсетген ва асгер къуллукъну авурлукъларыны алдында къайпанмайгъан Игитни оланы арасында айырма да къыйын эди.

Залибек герти патриот, гъар сёзю гъакъыллы ва оълчеп берегенде йимик, асгерче гесип-гесип айта. Ону гъар сёзюнде тувуп оьсген элине бакъгъан якъдагы гъатсыз сюювою, олай да патриот гъислери гёрюнюп тура.

Яшёрюмлеге насигъатлар айтмакъни тилегенде, ол башлап гъар авлет ата-анасыны насигъатына тынглап юрюме, сонг да билим алмакъны, китапларда ёкъ затланы сынаву барлагъа сорап да билме къаст этмекни, гъар ишине де жаваплы янашмакъны айтды.

Залибек Умаев башлап агълюсюн, юртун, савлай республиканы, айрокъ да къумукъланы оър этди, октем этди. Ол Президентни «Заманны Игитлери» деген программагъа гирген Бугюнлерде Россияны Савутлу Гючлерини полковниги, Россияны Игити Залибек Умаев Генеральный штабны Военный академиясында охуп тура. Шо охув ожакъны да ол уьстюню кюйде битежекге шеклик этмейбиз, огъар къатты савлукъ ва дагъы да артыкъ оърлюклер ёрайбыз!

**Агъарагъым СОЛТАНМУРАТОВ,
филология илмуланы кандидаты**

ОЙЛАШДЫРАГЪАН ОЙЛАР

Алтмышынчы йылларда бизин анадаш къумукъ адабиятыбызгъа абат басгъан Агъмат Жачаевни гъали Къумукъда атын танымайгъанлар ёкъдур. Адабиятны поэзия тармагъында чалыша туруп, ол тюрлю-тюрлю йылларда охувчулагъа шайлы-шайлы шиъру китапларын савгъат этди.

Бир макъаланы оылчевю Агъмат Жачаевни кёп тармакълы яратывчулугъу гъакъда сёйлеме имканлыкъ бермей. Бу макъалабызда шаирни дёртлюклери гъакъындагъы ойларыбызны айтма суюбиз.

Дёртлюклерим, будайбашлар йимиксиз,
Охувчулар сизин увуп алса эди,
Артда бизге уялмагъа тюшмесдей,
Аясында ой бюртюклер къалса эди, – деп яза шаир.

Адабиятта дёртлюклер яратыв кёп тезден мердешленип геле. Гюнтувуш халкъланы гёрмекли вакиллери Баба Тагъирни, Омар Хайямны, Афзаладдин Гъаканини ва шолай озгелерини яратывчулукъларында бу тайпа асарлар белгили ерни тутта.

Агъмат Жачаев дёртлюклерин ярата туруп, озокъда, озюнден алда бу тармакъда иш гёргенлени инг тизив мердешлеринден пайдалангъандыр, олардан дарс алгъандыр. Буса да, дёртлюклер яратмакъ учун шаирде инг башлап шаирлик сынав да, яшавлукъ сынав да болма тюшедир. Агъматда экиси де бар. Шаир озю де бир дёртлюгюнде айтгъанлай:

Яшав сынав яллыкъ бермей, ял бермей,
Хыйлы затгъа ачгъан мени гёзлерим,
Языв сынав буса янгы йырыма
Сыйпап салар йимик этген сёзлерим.

Шаирликге, шиъру яратывгъа Агъмат Жачаев бек уллу агъамиятлы масъалалагъа йимик, азиз элине, анадаш халкъына, гъар инсанны алдындагъы уллу жаваплыкъгъа йимик янаша. Шаир оъзю яратгъан сатырланы инг биринчилей «тюзлюк учун ябушмагъа» белсендире. «Дав майдандан къачгъан эрлер йимикдир» деген дёртлюгюнде автор, къужурлу янаша салыв, тенгleshдирив чеберлик къайдалар булан пайдалана туруп, булай яза:

Тюзлюк учун оълюп гете батырлар,
Тюзлюк тахы тавдай бекдир, бийикдир,
Тюзлюк учун ябушмайгъан сатырлар
Дав майдандан къачгъан эрлер йимикдир.

Артдагъы он, он беш йылны ичинде бизин пачалыкъны башын тутгъан бир тайпа башыбузукълар «янгыртып къурув», «аянлыкъ», «демократлашдырыв» деген сёзлени артына да яшынып, элибизге, халкъны аслам пайына кёп тарчыкълыкълар, пасатлыкълар, пелекетлер гелтирип тура. Агъмат Жачаев оъзюню дёртлюклеринде бу масъалагъа айрокъда кёп тергев бакъдыра. Халкъны, элни бузукъ гъалына шаирни юреги авуртмай болмай. Бугюнлердеги бу бузукълукълардан, булгъавурдан халкъны, элни азат этмек учун «ана элни адамшавлу кюйде башын тутуп токътама бирев ёкъ» экенге ол гъакъ юрекден къыйнала:

Бир эл эдик, эллер бизин сюердей,
Кюллю халкъгъа кюлкю болуп айрылдыкъ,
Эмен эдик, кёкге башы тиердей,
Кёк ургъандай, гъар бутакъ бир майрылдыкъ.

* * *

Алгъа бакъса – йыламсырай аналар,
Артгъа бакъса – не таяв, не тирев ёкъ,
Аналарда нечакъы да чыдам бар,
Ана элни алгъа элтме бирев ёкъ.

Агъмат Жачаевни «Темтеклер де чыкъмакълыкъ бар арагъа» деген дёртлюгю Йырчы Къазакъны «Девюр-девюр, питне девюр заманда» деген йырындагъы «Оъзденлери къулгъа дёнген Къумукъгъа» деген сатырны эсге сала. Дин ругълу шаирлерибиз къакъашуралы Абдурагъман, Абусупиян йимик, Агъмат Жачаев де инсанланы бу эки гюнлюк дюньягъа алданмай, Аллагъны, ахыратны унутмай яшама чакъыра:

Башсызлагъа болдукъ биз баш иеген,
Булай къалсакъ, таянмай бир къарагъа,
Тенгириге тенгбиз деме сюеген
Темтеклер де чыкъмакълыкъ бар арагъа.

* * *

Гъай, э, яна-гюе къалсакъ да,
Гъай, яшавдур, болар тынч да, авур да,
Авур болмас, бир эсгерип алсакъ да
Нечик авур болажагъын къабурда!

Буса да шаир оъзюню яратывчулугъунда бу яшавну янгыз бузукълукъларын, къара боявларын излеп турмай. Ону поэзиясында гъалиги бузукъ, къыйынлы девюрге бойсынмагъанлар да, ругъдан тюшмегенлер де, намусун, оъзденлигин тас этмегенлер де ёлукъмай тююл. Агъмат Жачаевни лирикалы игити таза, гъалал яшама белсенген. «Акъ негет» деген дёртлюкде шаир о гъакъда къужурлу аллегориялы чебер къайда табып айта:

Ат белинден атмажагъын билемен:
Атны башын акъ ёллагъа бургъанман.
Акъ гемемни батмажагъын билемен:
Неге тююл, акъ негетден къургъанман.

Шаирни лирикалы игити арабызда яшайгъан къартлардан уългю алып, оланы инг тизив мердешлерин узатып яшай. «Къартланы берекети» деген дёртлюкню лирикалы игити оъзюне ажжал етерден къоркъмай, ол «къартлар булан бирче бары берекет къабурлагъа гетерден» къоркъа:

Мен къоркъмайман ажжал магъа етерден,
Къоркъмасам да, къысмагъ ону арек эт!
Мен къоркъаман къабурлагъа гетерден
Къартлар булан бирче бары берекет!

Къумукъ адабиятта, поэзияда Агъмат Жачаевден ананы келпетин яратывгъа артыкъ тергев берген шаирни тапма къыйындыр. Шаир ананы келпетин яратывгъа къайтып-къайтып геле. Ананы келпетин яратмакъ учун ол шиърудан-шиъругъа янгы-янгы, тюрлю-тюрлю къужурлу сураглавлар таба. Агъмат Жачаевни лирикалы игити янгыз бир ананы алдында тобукъдан турма ант эте:

Англагъан сонг яшав ёлну гъалын да,
Англагъан сонг кёп зат ятдан-ювукъдан,
Ант этгенмен, бир ананы алдында
Тююл эсе турмажакъгъа тобукъдан!

Азиз эли, тувгъан, яшлыгъы оьтген ата юрту къайсы шаирни де баш тергевюнде болуп гелген. «Элин сатгъан эркек» деген дёртлюгюнде шаир элин сатгъанланы эки сынып ташлангъан хынжал булан тенгleshдире. Агъмат Жачаев янгыз абстрактлы элни, Ватанны гъакъында сёйлеп къоймай. Ол оъзю тувгъан, яшлыгъында орамларында яланаякъ чапгъан ата юртну гъакъында да кёп сююп яза. Шаир тахшагъаргъа чыгып яшаса да, артдан къарап ата юрту бар чакъы, эл арада алаша болмажагъын айта:

Эли ёкъну аркъасы ёкъ, бели ёкъ,
Элин сатгъан эрден эрши дели ёкъ,
Эркек де бир, элин сатып хошлангъан,
Хынжал да бир, эки сынып ташлангъан!

* * *

Юрек эркин бола уюм тар чакъы,
Тахшагъарда мен даимге къалмасман,
Артдан къарап ата юртум бар чакъы,
Арагъызда мен алаша болмасман.

Агъмат Жачаевни дёртлюклерини арасында анадаш къумукъ халкъыбызгъа, ону къысматына, тарихине, бугюнюне, тангаласына багъышлангъанлары айрыча ерни тута. «Къумукъ къылыкъ» деген дёртлюгюнде шаир халкъыбызгъа хас болгъан озденлик, ачыкълыкъ, чомартлыкъ йимик къылыкъ-хасиятланы гъакъында яза:

Гъай, не этейик, ачгёз тюгюл гёзюбюз,
Гъар къачан да ачыкъ бизин аябыз,
Оъктем кюйде уышюсек де озюбюз,
Озгелеге отбаш алны къоябыз.

«Ана тил» деген дёртлюгюнде шаир «ана тил» «ана эл» деген англавланы янаша сала, оланы бирин биринден айырмай. «Ана тилин анасыдай сюймеген», авторну токъташдырывуна гёре, ана элин де сюймеге болмай:

Башлап сагъа тынглагъанман бешикте,
Башлап сени эшитгенмен анамдан,
Ана тилин анасыдай сюймеген
Ана элин сюер десе инанман.

Агъмат Жачаевни яратывчулугъундасюювге, гъашыкълыкъгъа багъышланып яратылгъан кёп сатырланы тапма болабыз. Ону лирикалы игити – озюн таза, гъалал, гючлю сююв гъис елеген инсан. «Гъашыкъ бол» деген дёртлюгюнде, шаир озю кёп сюеген янаша салыв чеберлик къайда булан пайдалана туруп, гъашыкъ болмакълыкъ, насипге багъып элтеген ёл деп гъисаплай. Гючлю сюювню суратламакъ учун Агъмат Жачаев гючлю суратлавлар да, чеберлик къайдалар да табып бажара:

Бав этмеге сюе бусанг – терек сал,
Ашлыкъ сюйсенг – авлакъгъа сен юрек сал,
Оюн сюйсенг – оюнчакъ бол, ашыкъ бол,
Насип тапма сюе бусанг – гъашыкъ бол!

* * *

Ажжал кьопса, ёлдан кьайтма кьоймайлы,
Ажжал чалгъан ерде чёгюп кьалмайлы,
Атынг айтып, арт тынышым бёлермен,
Сен бар якъгъа багъып авуп оьлермен!

Агъмат Жачаев сююв йимик таза, инче гьисге сай янашагъанлагъа да кьаршы чыкьмай болмай. Ол сююв кагъызлар унутула барагъангъа, гьалиги уланлар, кьызлар, бугюн таныш болуп, тангаласында объюшме башлайгъангъа разисизлигин билдире:

Унутулуп бара сююв кагъызлар,
Кагъыз язмай я уланлар, я кьызлар,
Бугюн танып, объюшген сонг тангала,
Сююв кагъыз язар йимик ненг кьала?

Шаирни дёртлюклерини бир пайы масхара-иришхат кьайдада яратылгъан. Агъмат Жачаев шо тайпа дёртлюклеринде яшавубузда ёлугъагъан кемчиликлени, тюзсюзлюклени башын ачып сёйлей, чебер сёзню гючю булан олагъа кьаршы ябуша. «Ялгъан эгер яллай буса печлерде» деген дёртлюгюнде ол инсанланы арасында ялгъан кёплюгюн гёрсетмек учун, оьтесиз кьужурлу суратлав тапгъан:

Бола буса эгер ону якъмагъа,
Ялгъан эгер яллай буса печлерде,
Инаныгъыз, ягъарлыкьдан учуз зат
Болмас эди бу дюньяда гьеч бир де.

Артдагъы йылларда, арагъа янгы капиталист жамият аралыкълар чыкьгъанда, тюзсюзлюклени, кьыйыкьсытывланы санаву кёп керенлер артып тербейгенни барыбыз да гёрюп турабыз. Бир тайпалар аз заманны ичинде тербенмесдей бай болду, халкьны авада кёп пайы буса языкьлыкьда, пакъырлыкьда оьмюр сюре. Шо заманда да булай да ишсиз, тарчыкьлыкьда яшайгъан халкьгъа гьукумат гюнден-гюн янгы налоглар ойлашып чыгъара, шо налоглар буса янгы байлагъа гьеч кар этмей. «Налоглар» деген дёртлюкде шо гьакьда алив айтылгъан:

Налог жыйма суюе Ватан бар-бардан,
Налогчулар налог жыйып тербейлер,
Налог жыя ат арбасы барлардан,
Самолёту бар тайпаны гёрмейлер.

Агъмат Жачаевни дёртлюклерини проблематикасы гьакьында дагъы да кёп зат айтма болар эдик. Бир макъаланы ичинде шону этме бажарылмай. Шо саялы да макъалабызны ахырында биз шаирни дёртлюклерини чеберкьурулуш янларына да тергевюбюзню бакьдырма сюебиз.

Агъмат Жачаев оъзюню дёртлюклерин къумукъ шиъру тизилишине хас болгъан етти, он бир бувунлукъ оьлчевлерден янгыз экинчисинден, демек, он бир бувунлукъ оьлчевден пайдалана. Аралаш къапияланы къоллай.

Къапиялашдырмакъ учун да Агъмат Жачаев ишликлерден (глаголлардан) этилген тынч къапияланы излеп турмай, ол кёп тюрлюлерин, къужурлуларын таба: **гъали ким – баликим, чалт ура – халтура, каришинг – гъар ишинг, аягъы – баягъы, сына жан – сынажам, салалар – ялалар, гесирбиз – есирбиз ва шолай башгъалары.**

Чеберлик къураллардан шаир тенгleshдиривлени, янаша салывланы, эпитетлени, къопдурувланы, жанландырывланы, аллегорияланы, риторикалы соравланы ва шолай оьзгелерин къоллай. Оьрде берилген дёртлюклерде бу чеберликаламатлагъа мисаллар тапмакъыйын тюгюл. Биз бу ерде Агъмат Жачаев пайдаланагъан чеберлик аламатлардан машгъур шаирибиз Йырчы Къазакъ да оъзюню яратывчулугъунда кёп къоллагъан аллитерациялагъа (сатырларда бир йимик тутукъ авазланы такрарланывуна) айрыча тергевюгюзню бакъдырма сюебиз:

Къайгъы къапу къагъа гелген гъаман да,
Къайгъы гелип къагъар къапу къайда ёкъ,
Къайгъы гелип къапу къакъгъан заманда
Къартыллайгъан къаркъарадан пайда ёкъ!

Агъмат Жачаевни «Ойдан ойгъа гёче туруп» деген янгы китабыны гъакъындагъы ойларыбызны шаирни оъзюню «бираз оьмюр берсе эди» деген дёртлюгю булан тамамласакъ атив болар:

Яратгъаным эс этсе эди, гёрсе эди
Битмегенни сизге ачар сырларым,
Яратмагъа бираз оьмюр берсе эди,
Ярты ёлда яйып къоймай йырларым.

Охувчуларына бары да «сырларын» ачып битмеген Агъмат Жачаевге шо акъ негетине, шо уллу мурадына етмекни ёрайбыз.

